

**OSNOVNE KATEGORIJE I POJMOVI
U PRAVNOJ I POLITIČKOJ TEORIJI**

Dr Nedeljko Stanković, Dr Dragan Tančić, Dr Milena Jakšić, OSNOVNE KATEGORIJE I POJMOVI U PRAVNOJ I POLITIČKOJ TEORIJI

UREDNIK:

Dr Nedeljko Stanković

RECENZENTI:

Akademik Vlado Kambovski, Zoran Milošević, Dr Neđo Danilović, Dr Nevenka Jeftić Šarčević, Dr Sreto Nogo, Dr Mirko Kulić

IZDAVAČ:

EVROPSKI UNIVERITET BRČKO DISTRIKTA

Tel. 049 490 905

<http://www.evropskiuniverzitet-brcko.com/>

Odlukom Senata Evropskog univerziteta u Brčkom, broj: 41-6/2013, od 15.11. 2013. godine, knjiga « OSNOVNE KATEGORIJE I POJMOVI U PRAVNOJ I POLITIČKOJ TEORIJI» autora Dr Nedeljka Stankovića, Dr Dragana Tančića, Dr Milene Jakšić prihvaćena ja kao udžbenička literatura.

ŠTAMPA:

Markos, Banja Luka

TIRAŽ:

200.

ISBN 978-99955-775-4-4

Dr Nedeljko Stanković

Dr Dragan Tančić

Dr Milena Jakšić

**OSNOVNE KATEGORIJE I POJMOVI
U PRAVNOJ I POLITIČKOJ TEORIJI**

**EVROPSKI UNIVERZITET
BRČKO, 2013.**

SADRŽAJ

I TEORIJSKO - METODOLOŠKI PROBLEMI ODREĐENJA POLITIKE, DRŽAVE I PRAVA U PRAVNOJ I POLITIČKOJ TEORIJI

1. Metodološki problemi određenje kategorija i pojmova u pravnoj i političkoj teoriji	4
2. Osnovne kategorije u političkoj teoriji: politika, država, državna vlast	
a. Kategorijalno određenje politike	6
b. Kategorijalno određenje države i državne vlasti	11
3. Osnovne kategorije u pravnoj teoriji:	
a. Kategorijalno određenje prava	24
b. Pravnoistorijski izvori	25
c. Osnovni pojmovi u pravu	
c.1. Pravna nauka	30
c.2. Pravni poredak	31
c.3. Pravni sistemi	32
c.4. Pravne oblasti	34
c.5. Grane prava	34
c.6. Izvori prava	36
c.7. Pravna norma	37
c.8. Pravni akt	38
c.9. Primena prava	40
c.10. Tumačenje prava	41

II NEZAVISNOST I SUVERENITET NARODA I DRŽAVA U POLITIČKOJ I PRAVNOJ TEORIJI

1. Nezavisnost naroda i država	42
2. Suverenitet naroda i država	47
3. Državnost, nezavisnost i suverenitet na primeru Srbije,
Kosova i Metohije u XX i početkom XXI veka	56

III ODREĐENJA POLITIKE KAO POJMA I REALITETA U POLITIČKOJ TEORIJI

1. Bitne odredbe politike	64
2. Izvori podataka o političkim pojavama	73
2.1. Političko ponašanje kao izvor podataka	79
2.2. Politički dokumenti kao izvor podataka	83
2.3. Vrednovanje izvora podataka o političkim
pojavama u političkim naukama	86
3. Politika kao funkcionalan i stabilan sistem	90
4. Subjekti politike i međusobni odnosi u političkoj
praksi	97
5. Politički subjekti i njihovi ciljevi	99

IV ESENCIJALNE ODREDBE O MOĆI, SILI I DRŽAVI I NJIHOVIM MEĐUSOBNIM ODNOSIMA

1. Bitna svojstva moći	103
2. Određenje društvene moći	113
3. Određenje političke moći	118
4. Određenje sile kao osnove moći	124

5.Odnosi između države i sile	129
6. Upotreba sile u politici i državi	141
7. Klasifikacija oblika upotrebe sile	152
VII PRILOG	
- Hamurabijev zakonik	156
VIII LITERATURA	210

I TEORIJSKO - METODOLOŠKI PROBLEMI ODREĐENJA POLITIKE, DRŽAVE I PRAVA U PRAVNOJ I POLITIČKOJ TEORIJI¹

1. Metodološki problemi određenja kategorija i pojmova u pravnoj i političkoj teoriji

U pravnoj političkoj teoriji, metodologiji društvenih, političkih i pravnih nauka postoji opšta saglasnost kod određenja kategorija i pojmova. Naime, opšteprihvatljivi su iskazi je da je pojam bitan činilac ljudskog mišljenja, do kog se dolazi poimanjem i shvatanjem, od intuitivnog prema saznajnom i intelektualnom mišljenju. Kategorijalno – pojmovni sistem je deo epistemološkog sistema u metodologiji nauka što znači da je to uređen hijerarhijski poredak, koji je dinamičan i elastičan. Kategorije i njihovo mesto u teoriji i metodologiji, omogućavaju postojanje i razvijanje naučne teorije. Odnos između kategorija je trajan uslov opstajanja teorije. Promene u kategorijalnom sistemu teorije, su promene u postulatima teorije, ukoliko imaju svojstva naučnog i deduktivnog. Promene u postulatima odn. kategorijama su nužne i označavaju bitne (po nekima radikalne) promene u teoriji. Svi pojmovi nemaju kategorijalna svojstva, već su oni najčešće izvedeni iz određenih kategorija i opštih pojmova ili su konstrukti više pojmova a time su određeni i određeni oblici specifikacije tj. konkretizacije. Izvedeni pojmovi su određeni samim nazivom odn. oni su rezultat analitičko – sintetičkih postupaka primenjenih na osnovne pojmove, te se javljaju kao

¹Monografija, čiji je koautor i dr Dragan Tančić, sa Instituta za srpsku kulturu iz Prištine sa privremenim sedištem u Leposaviću, rađena je u okviru projekta „Materijalna i duhovna kultura Kosova i Metohije“, evidencioni broj: 178028, Ministarstva prosvete i nauke Republike Srbije.

konstrukti, bliže operacije, koje polaze od osnovnih pojmova. Takođe, moramo istaći i značaj pomoćnih i prelaznih (vezivnih) pojmova u teoriji i metodologiji pravnih i političkih nauka.

U metodologiji, pravnim i političkim teorijama, ne postoji opšteprihvaćena definicija i klasifikacija pojmova. Bogdan Šešić kao bitne kriterijume klasifikacije pojmova navodi kriterijum predmeta, kriterijum logičkog sadržaja, prema gnoseološkoj funkciji i prema međusobnim odnosima.² Kategorijalni pojmovi su zamisli osnovnih vrsta predmeta iz kojih se izvode ostale vrste pojmova. U političkim i pravnim naukama takvi bi pojmovi, osim politike, države, prava, pravnih sistema, bili i politička moć, politička sila, pravna norma, pravni akt, i dr. S druge strane, napred navedeni kategorijalni pojmovi pravnih i političkih nauka, u odnosu na neke kategorijalne pojmove društvenih nauka (na primer: društvo, društveni sistem, društvena struktura, društvena norma, društvena moć) su izvedeni pojmovi.

Kategorijalno – pojmovni i terminološki sistem i jezik u pravnim i političkim naukama je izraz metodoloških postavki, po tome što je to deo teorijsko –metodološkog koncepta istraživanja, komponente metodologije i metoda, i što se ostvaruje po određenim metodološkim i metodskim pravilima i principima.

² Bogdan Šešić, Osnovi logike, Naučna knjiga, Beograd, 1983.

2. Osnovne kategorije u političkoj i pravnoj teoriji: politika, država, državna vlast, pravo

2.1. Kategorijalno određenje politike

Generalno uzev, shvatanje pojmova politike, države i prava, u političkoj i pravnoj teoriji umnogome se izmenilo, počev od antičke Grčke, pa sve do početka XXI veka. Slična je situacija i na prostorima država bivše SFRJ, posebno period od zadnje decenije XX veka i prve decenije XXI veka, kada su vođene mnoge naučne rasprave o definiciji politike, države i prava, kao pojmova i kao realiteta, u okviru novih okolnosti.

Određenje politike biće zasnovano na definicijama politike koje su dali Žorž Birdo, S.M. Lipset, Najdan Pašić, Radoslav Ratković, Jovan Marjanović, Slavomir Milosavljević, Ivan Radosavljević, Dragan Simenunović, Dragan Tančić, i drugi. Žorž Birdo pri definisanju politike ističe okolnost, da se u društvenoj stvarnosti savremenoga društva gubi jasna granica između sfere politike i drugih sfera društvenog života, i u tom kontekstu značajan je njegov stav: „Sa proširenjem svoga domena politika se depolitizir“.³ S.M. Lipset (Seymour Martin Lipset) ističe univerzalnost i opštu prisutnost politike u životu svakog društva: „Politika u smislu borbe za vlast... prostire se preko granice organizacija, i konflikti oko ciljeva i procedura su, u stvari integralni deo svih organizacija, bile one Ministarstvo spoljnih poslova

³George Burdeau: Traite de science politique, IV knjiga.

SAD, Crveni krst, Komunistička partija sovjetskog saveza ili prodajno odeljenje neke korporacije“.⁴Pored navedenih iskaza o univerzalnosti politike, moramo istaći i posebna svojstva politike kao pojave i realiteta, posredstvom sledeće radne definicije politike: „Politika je društvena i politička pojava i proces upravljanja opštim interesima društva sa osloncem na društvenu i političku moć - uključujući i silu – formiranjem raznih društvenih, političkih i funkcionalnih poredaka i sistema i odgovarajućih mehanizama ostvarivanja uticanja“. Ovo naše polazno shvatanje zasnovano je na sledećim saznanjima: (1) ljudi su prirodna i društvena bića koja imaju svoje potrebe raznih vrsta i prioriteta. Zadovoljenje nekih potreba je nužno na svim nivoima razvoja društva i njih nazivamo egzistencijalnim potrebama.⁵ Druge potrebe se javljaju sa razvojem društva, njegove civilizacije i kulture, te njih nazivamo razvojnim fakultativnim društvenim potrebama; (2) čovek je biće zajednice i on svoje egzistencijalne potrebe, kao ni druga pokretna dvopolna bića ne može da zadovolji - zadovoljava sam, već zajedno s drugima. On zajedno sa drugima, razvija određene aktivnosti i obavlja određeni efektivni rad kojim postiže određene rezultate⁶; (3) zajednički rad zahteva određivanje uloga u tom radu, određene odnose i položaje a

⁴Seymour Martin Lipset: *Political Sociology*, objavljeno u zborniku *Sociology today*, urednici R. K. Merton, L. Broom i L. S. Cottrell, New York, 1959, str. 101.

⁵ „Čovek mora da nađe hranu, sklonište, sigurnost i da zadovolji mnoge druge potrebe i aspiracije. Da bi to postigao on mora da rešava probleme, da uči, da pamti, da misli, da stiče veštine.....“

Dejvid Kreč i Ričard Krečfild, *Elementi psihologije*, Naučna knjiga, Beograd, 1969, str.367.

⁶ „Hijerarhija potreba- pet nivoa: 1) fiziološke potrebe; 2) potrebe za sigurnošću; 3) potrebe za pripadanjem i ljubavlju, identifikovanjem; 3) potrebe za poštovanjem, ugledom, uspehom, samopoštovanjem; 4) potrebe za aktuelizacijomličnosti.Prof. dr Dobrivoje Mihailović, prof. dr Slobodan Ristić, *Organizaciono ponašanje*, Newpress, Beograd, 2009, str.240-244.

to podrazumeva određenu organizaciju. Različitost članova zajednice po prirodnim obeležjima i funkcionalnim sposobnostima, kao i promene u spoljašnjim okolnostima, uzrokuju razlike u potrebama, mogućnostima da se doprinosi zadovoljavanju potrebe zajednice i sposobnostima zadovoljavanja sopstvenih potreba, što vodi diferenciranju i raslojavanju unutar zajednice. U njoj se javlja neophodnost da se konstatuju i predviđaju potrebe i načini njihovog zadovoljavanja, da se planiraju i organizuju zajedničke akcije i uloge u njima, da se utvrđuju prioriteti u ostvarivanju bezbednosti i sigurnosti u odnosu sa prirodom i drugim zajednicama, itd. Jednostavno rečeno, javlja se potreba za vođama - upravljačima zajedničkim prioritetnim interesima zajednice pri čemu nisu sve pojedinačne potrebe i interesi članova zajednice podjednako zadovoljeni. Najjednostavnije rečeno nastaje politika koja upravlja interesima zajednice i to: unutar nje; prema prirodi; prema (sa) drugim zajednicama. Ova postulativna modalna šema u osnovnim odredbama održava se do danas, te možemo tvrditi: Politika (kao i država i pravo), kao društvena pojava – proces, nastaje u određenim prirodnim i društvenim uslovima, koji kao nužni i dovoljni, uzrokuju i uslovljavaju razvojni i istorijski proces.⁷ Nužni i bitni činoci tog društvenog procesa su ljudi - akteri tog procesa raznih svojstava i karakteristika, bilo kao

⁷ „Istorijske i političke pojave, uvek se javljaju i ostvaruju u određenim uslovima.....Nužni uslovi su uslovi, bez kojih istorijske i političke pojave-pojava, ne bi mogle ni nastati, niti se ostvarivati. Dovoljni uslovi su oni uslovi koji obezbeđuju konstituisanje i ostvarivanje pojave kao samosvojstvene, vremenski i prostorno povezani. Ostali uslovi su ustvari uslovi prisustva, uslovljeni činocima povoljne-nepovoljne situacije, ali se isti javljaju posle nužnih i dovoljnih uslova“.
Dragan Tančić, Istorijski metod u istraživanju političkih pojava, doktorska disertacija odbranjena na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, Beograd, 2009, str. 177.

vođe⁸ ili izvršioци⁹, raznih društvenih i političkih uloga, položaja, funkcija - pojedinačnih, grupnih, organizovanih, institucionalizovanih, i sl. Ljudi su svesna bića koja razumeju i shvataju svoje potrebe¹⁰, koje su u osnovi svih motiva, osećaju i artikulišu svoje interese i konstituišu ih u jasne (bar naizgled) ciljeve koje nastoje da ostvare kako bi zadovoljili svoje potrebe¹¹. Svoje ciljeve ljudi ostvaruju svojim aktivnostima,¹² ponašanjima¹³, u prvom redu svojim delanjem¹⁴, raznih

⁸ Dobrivoje Mihailović i Slobodan Ristić pod termin vođa shvataju „posebnu osobu koja zauzima odgovarajući položaj. Ona ima posebnu ulogu u grupi koja joj omogućava veći uticaj na ostale članove grupe i organizacije. Vođa ostvaruje dominantan uticaj u grupi i time značajno utiče na njene funkcije i ciljeve“. Prof. dr Dobrivoje Mihailović, prof. dr Slobodan Ristić, *Organizaciono ponašanje*, Newpress, Beograd, 2009, str.345.

⁹ Pojam izvršioци u odnosu na pojam vođa je suprotnog usmerenja tj. uloga i uticaj izvršilaca je daleko manja, kako po obimu, tako i po sadržaju. Izvršioци su subjekti daleko brojniji, koji se nalaze u podređenom položaju u odnosu na vođe. Oni su većina, u odnosu na rukovodeću „manjinu“. Ilustrativan je primer Maksa Vebera, o odnosu između manjina i većine- „.....veoma je čest slučaj da manjine koje su više svesne svog cilja, nasilno ili bezobzirno nameću poretke....“. Maks Veber, *Privreda i društvo*, tom prvi, Prosveta, Beograd, 1976, str.26.

¹⁰ „Svi subjekti istorije, političkih i drugih procesa su imali i imaju određene potrebe, motive, interese, ciljeve, koji mogu biti pojedinačni, grupni, biloški, fiziološki, društveni, politički, koje ostvaruju delovanjem u odnosu na određene, uslove i situacije“.

Dragan Tančić, *Istorijski metod u istraživanju političkih pojava*, doktorska disertacija odbranjena na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, Beograd, 2009, str.181.

¹¹ Prema Dirkemu nastanak društva i politike je potreba vođenja borbe protiv spoljašnje opasnosti i prirodne potrebe za udruživanjem.

Videti: EmilDirkem „Opodelidruštvenograda“, Prosveta, Beograd, 1972. str.62- 64.

¹² „Aktivnosti subjekata istorije i politike, političke istorije kao pojave i procesa je u osnovi određena klasnim interesom i u saglasnosti sa ciljevima klasne dominacije. To je aktivnost subjekata usmerena ka ostvarivanju određenih istorijskih i političkih interesa odnosno to je faktičko ponašanje ljudi- pojedinaca i grupa u procesu donošenja i ostvarivanja bitnih odluka društva, države, radi izazivanja određenih, pretežno realnih efekata i posledica“.

Dragan Tančić, *Istorijski metod u istraživanju političkih pojava*, doktorska disertacija odbranjena na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, Beograd, 2009, str.183.

sadržaja i oblika. Pritom, uspostavljaju raznorodne odnose, postižu razne položaje u društvu i ostvaruju razne mogućnosti i sposobnosti. Delanjem i ponašanjem ostvaruju i trpe razne uticaje. Kao razumna i stvaralačka bića, zavisno od ocene i procene situacije i na osnovu svojih saznanja, ljudi u celom procesu, od konstatovanja uslova, preko koncipiranja ciljeva i u svim delanjima koriste i razvijaju određene metode i sredstva; Delanjem i korišćenjem primerenih metoda i sredstava, subjekti procesa ostvaruju neke očekivane i neočekivane, željene i neželjene efekte. Oni postižu rezultate u ostvarivanju ciljeva i izazivaju druge posledice.

¹³ Maks Veber razlikuje četiri vrste ljudskog ponašanja: „..... 1. ciljno- racionalno: kada se dela u skladu sa očekivanjem predmeta spoljašnjeg sveta i drugih ljudi i koristeći se tako očekivanjima kao “uslovima” ili kao “sredstvima” za postizanje sopstvenih ciljeva kojima se racionalno teži; 2. vrednosno- racionalno: kad se svesno veruje u – etičku, estetsku, religioznu ili bilo kakvu drugu- apsolutnu vrednost nekog određenog ponašanja, zbog toga što je ona takva, i nezavisno od uspeha; 3: afektivno, naročito emocionalno, kad se dela u skladu sa aktuelnim efektima i duševnim stanje; 5: tradicionalno: kad se dela u skladu sa ustaljenim navikama. Maks Veber, Privreda i društvo, tom prvi, Prosveta, Beograd, 1976, str.16,17.

¹⁴ „ Delanje u smislu smisaono razumljivog orijentisanja sopstvenog ponašanja za nas postoji samo kao ponašanje jednog lica ili više pojedinačnih lica“
Maks Veber, Privreda i društvo, tom prvi, Beograd, Prosveta, 1976, str.9.

2.2. Kategorijalno određenje države i državne vlasti

U političkim i pravnim teorijama o državi i državama ne postoji opšta saglasnost o vremenu nastanka prve države. Razlozi su raznovrsni, ali možemo istaći generalni stav, da odsustvo opšte saglasnosti je posledica različitih teorijsko - metodoloških pristupa i pripadnosti određenim paradigmama. Prema nekim autorima, nastanak država i prava vezuje se za prostor Starog istoka odn. stari vek, počev od IV milenijuma pre nove ere do V veka nove ere, kada dolazi do propasti Zapadnog rimskog carstva. U tom kontekstu možemo istaći da kraj Starog veka predstavlja i formiranje Vizantije na istoku (robnonovčana privreda) i nastanak varvarskih država (naturalna privreda) na zapadu Evrope (germanske i slovenske), koje faktički predstavljaju i osnove budućih evropskih država. S druge strane, imamo i određena shvatanja da do nastanka država, otpočinje od antičke Grčke, nastankom gradova polisa u periodu robovlasništva. Obzirom da predmet ovog rada nije utvrđivanje nastanka države, ipak moramo istaći bitne karakteristike koje se odnose na dva navedena stanovišta o nastanku država. Naime, nesporno je da su države Starog istoka bile najstarije države, u kojima je sačuvano i pisano pravo. Primer je Mesopotamija, Egipat. Prema arheološkim nalazima, nesporno je da su sredinom IV milenijuma pre nove ere nastali mali gradovi – države. U III milenijumu pre nove ere u Sumeru postojalo je više gradova – polisa, kao što su bili Ur, Uruk, Eridu, i dr. Iz tog perioda u nauci je poznato i nekoliko zakonika, kao npr.: Zakonik Ur – Namu,

vladara iz tog perioda (oko 2100. g.p.n.e.), zakonik Lipit Ištara iz 1900. g.p.n.e., Hamurabijev zakonik 1700. g.p.n.e.), Hetitski zakonik (XVI v.p.n.e.), Asirski zakonik iz XIII v.p.n.e., koji nam potvrđuju postojanje države i pisanog prava. Te prvobitne države - polisi su radi očuvanja postojećeg poretka donosile i određene propise, od kojih smo neke i naveli, a što je dovoljan argument o nastanku prvobitnih država na prostoru Starog istoka. U tom kontekstu u političkoj i pravnoj teoriji postoje mnoge teorije o nastanku države. Mi ćemo, navesti neke od teorija: a) teokratske teorije (religijsko objašnjenje nastanka država); b) paterijahalne teorije (jačanje vlasti rodovsko- plemenskih starešina); c) bilogističke teorije; d) teorije prirodnog prava, društvenog ugovora; e) teorije sile; f) politikološke teorije; g) sociološke, i sl. U Starom veku osnovni činilac države, suverenosti i nezavisnosti bilo je slobodno stanovništvo, u srednjem – teritorija, i kod modernih država – državna teritorija nad kojom država vrši jurisdikciju, kako na kopnu, tako i na moru i vazduhu. Nastanak država je politička pojava i pravo služi održanju države i državne vlasti, počev od država Starog istoka do XXI veka. Pravo je u tim okolnostima, počev od Zakonika Ur Namua iz 1900.g.p.n.e., Hamurabijevog zakonika, do savremenih pravnih odredbi, utvrđivalo određene odredbe o pravima i obavezama, određena ponašanja koja su zabranjivana ili podsticana. Pravo je bilo autoritativno, obavezno, sa namerom da se primenjuje na sve pripadnike države i postojanje sankcija za neposlušnost.

U skladu sa napred navedenim iskazima možemo istaći generalni stav: raznovrsne zajednice ljudi, u daljoj ili bližoj prošlosti, sačinjavale su i raznovrsne oblike društava, na raznim prostorima zemljine kugle. Protekom određenog vremena, pored početnih oblika ljudskih zajednica,

dolazi i do nastanka država, kao jednog od ključnih činilaca opstanka i razvoja ljudi i njihovih zajednica. Država je uvek bila specifična organizacija nekog oblika istorijske zajednice, u određenom vremenu, prostoru - teritoriji, a sve u funkciji zadovoljavanja određenih potreba i interesa članova te zajednice. U tom kontekstu Maks Veber s punim opravdanjem ističe stav: „Država je ona ljudska zajednica koja u okviru neke određene teritorije – ovde teritorija služi kao obeležje – (sa uspehom) polaže pravo na monopol na legitimnu primenu fizičkog nasilja. Jer danas je specifično da se svim drugim organizovanim grupama ili pojedinim osobama pravo na fizičko nasilje pripisuje samo ukoliko ga država sa svoje strane dopušta : ona važi kao jedini izvor »prava« na nasilje....Kao i političke grupe, koje joj istorijski prethode, država predstavlja odnos vlasti ljudi nad ljudima koji se oslanja na legitimno nasilje (tj. na nasilje koje se smatra da je legitimno).“¹⁵ Nastanak i razvoj države i državne organizacije, kao i nastanak i razvoj prava je suštinski faktor u razvoju ljudskog društava, sistemskog uređivanja društvenih i državnih odnosa, nastanka i razvoja različitih civilizacija, ali i različitih država i različitih pravnih sistema. Posebno je značajno i veoma jednostavnim rečima iskazano stanovište o državi Slobodana Jovanovića, koji ističe sledeće bitne činioce svake države: „Svaka država sadrži tri elementa: jedan deo zemljišta, jedan broj ljudi koji na tom zemljištu žive, jednu vlast koja sve te ljude drži zajedno. U pravnoj teoriji, to se zemljište zove oblast; ti ljudi, narod; što se tiče vlasti, koja je već sama po sebi pravni pojam, njoj je nepotreban, u pravnoj teoriji, naročiti naziv.“ I nastavlja: „Država se ne može zamisliti bez svoje oblasti. Čovek postoji nezavisno od svojih stvari; on može

¹⁵Max Veber, *Privreda i društvo II*, Prosveta, Beograd, 1976, str.433.

izgubiti sve svoje imanje, pa opet da ostane čovek. Država prestaje biti država, kad oblast izgubi; njena je oblast od nje nerazdvojna kao od čoveka njegovo telo... (3) Treća bitna oblast primene sile u politici su očuvanje i održanje države i državne (političke) vlasti i poretka u konkurenciji sa subjektima unutar države. Svoju vlast država vrši preko svojih organa, a taj se naziv odnosi na one koji nisu „biološki pravi organi“.¹⁶

Pored dve nezobilazne definicije države i državne vlasti, nužno je je istaći stav da je naučno - teorijski fond o shvatanjima države raznovrstan i sadrži veoma veliki broj definicija, koje ukazuju na valjano shvatanje kategorijalnog pojma tj- države. S jedne strane, imamo situaciju da neki autori pojam države identifikuju sa pojmom vlade ili vladine institucije, što vidimo iz sledeće definicije: „Državne institucije su vladavinske organizacije zasnovane na specifičnim funkcijama na osnovu zakona, pravila, direktiva i ostalih autoritativnih procedura i praksi. Kabineti (vlade), legislature, sudovi, administracija, vojska i policija, javne škole i fakulteti, komunalne službe, ova i slična tela predstavljaju delove države ili deluju kao njeni agenti“.¹⁷ S druge strane, imamo i odrednice o državi kojima se naglašava značaj i uloga legitimne sile, kao što je na primer definicija Maks Vebera „država je ona ljudska zajednica koja (uspešno) pretenduje na to da unutar određene teritorije – „teritorija“

¹⁶Opširnije u delima Slobodana Jovanovića, O državi, osnovi jedne pravne teorije, Beograd, 1922.; Iz istorije političkih doktrina, Sabrana dela, knjiga prva, Beograd, 1935.

¹⁷ Michael J. Sodaro, *Comparative Politics*, A Global Introduction, Second edition, str. 119.

spada u definiciju - za sebe rezerviše monopol legitimne primene fizičke sile“.¹⁸ Generalno uzev, možemo istaći da postoji opšteprihvaćeno stanovište o državi, prema kom država obuhvata tri bitna činioca: stanovništvo, teritoriju i suverenu vlast, a što ističe i Andreja Miletić. Definicija države navedenog autora to nam i potvrđuje: „Shvatanje države u širem smislu, onako kako se ona obično definiše u međunarodnom pravu, obuhvata tri osnovna elementa: stanovništvo, teritoriju i suverenu vlast kojoj se stanovništvo date teritorije pokorava. U užem, pak, smislu, država se shvata samo kao ovaj poslednji elemenat, kao aparat vlasti. Ovako shvaćena država (u užem smislu) i njen interes mnogo su bliži shvatanju državnog interesa kako je on bio razvijen u okviru koncepta „državnog interesa“, odnosno „državnog razloga“ od Makijavelija pa nadalje. Shvatanje države i njenog interesa u prvom, širem, smislu, približava, iako potpuno ne izjednačava, tako shvaćen koncept nacionalnog interesa onim shvatanjima nacionalnog interesa koji pod državom podrazumevaju celokupno stanovništvo pod suverenom vlašću jedne države, bez obzira na njegovu etničku, odnosno nacionalnu srodnost“¹⁹ Svaka država shvaćena kao specifična i razvojna zajednica, kako u prošlosti, tako i u savremenim uslovima, sadržavala je i sadrži u sebi silu, pravo na monopol na legitimnu primenu fizičkog nasilja. Ovaj stav potvrđuje i iskaz E. V. Waltera: „Danas je država ona ljudska zajednica koja na zadanom teritoriju-„teritorij“ je jedna od njezinih karakteristika- zahtijeva za sebe legitimni monopol na fizičko nasilje.

¹⁸ Maks Veber, Politika kao poziv, u: Kritika kolektivizma, Filip Višnjić, Beograd, 1988, str. 56.

¹⁹ Andreja Miletić, Nacionalni interes u teoriji međunarodnih odnosa, Beograd, Prosveta, 1978., str. 38.

Specifičan je slučaj kada pravo na fizičko nasilje biva preneseno na sve druge asocijacije ili pojedince, no do toga dolazi jedino uz dozvolu države; za državu se naime pretpostavlja da predstavlja ekskluzivni izvor „prava“ na upotrebu nasilja. (M.Veber: „Politik als Beruf“,1958.)²⁰ O sili i državi, isti autor navodi i sledeći iskaz: „Sila ništa ne drži zajedno. Sila je substitut za jedinstvo ... Sila prinude pradžavlja kriterij države, ali nije njena suština ... Kada je na djelu isuviše sile riječ je o patološkom simptomu ... Istina je da nema države tamo gdje nema preovlađujuće sile. U tome leži razlika između države i drugih asocijacija. Nema države gdje ostale asocijacije sebi pripisuju vršenje prinude. Nema države tamo gdje vlada anarhija. No vršenje sile ne čini državu.“²¹ Radomir Lukić o značaju sile u državi ističe u sledećoj odrednici: „Pri tom se lako uočava da je osobenost države upravo monopol fizičke sile, koji ona jedina ima. Druge društvene organizacije tokom istorije nisu imale ovaj monopol. Doduše, opštedruštvena organizacija prvobitne zajednice je takođe raspolagala ovim monopolom. Ali je bitna razlika između te organizacije i države u tome što takva prvobitna organizacija bila istovetna s društvom – to upravo i nije bila posebna organizacija, odvojena od društva (i po pravilu suprotstavljena njemu, sem u slučaju države u odumiranju), kao što je država, nego organizacija celog društva, organizovano društvo. Ostaje dakle, da je posebna organizacija s monopolom fizičke sile, odvojena i različita od društva, osnovna osobenost države. Da u državi postoji, kao njeno osobeno obeležje, ovaj monopol fizičke sile, to je činjenica o kojoj se slažu više- manje svi koji

²⁰ Prema, Eduard V.Walter : Moći nasilje, Časopis »Pogledi«, br. 1/1984. MC Konferencije SKH Zajednice općina Split, Split, str.64.

²¹ Isto, str.51.

se bave pojmom države. Kao primer mogu poslužiti i iskazi profesora Radomira Lukića, koji naglašava značaj države kao posebne fizičke sile: „Država je ono oruđe pomoću koga u krajnjoj liniji vladajuća klasa održava svoju vlast, bez koga ona ne može. Vladajuća klasa nesumnjivo upotrebljava i druga sredstva da se održi na vlasti i ta sredstva svakako doprinose njenom održavanju. Tih sredstava ima dve vrste: jedna su raznovrsne organizacije, a druga su manje-više neorganizovana sredstva – slobodne društvene struje, pojave i sl. U prvu grupu u organizacije, spadaju, pored države, crkva, političke stranke i pokreti, slobodne „društvene“ organizacije, veoma mnogobrojne, itd. u drugu vrstu spadaju: političke ideologije, nauka, religija, umetnost, javno mnjenje itd. Ma koliko mnogobrojna i uticajna, ova sredstva nisu dovoljna. U takvom slučaju, treba imati sredstvo pomoću koga se može uticati na čoveka ne kao na biće sa slobodom odlučivanja nego kao na biće koje se može, kao i svaka druga stvar (bez slobode odlučivanja), dejstvom fizičkih sila, nagnati da postupi na određen način. To sredstvo je država, odn. Njena fizička sila. Država se od ostalih organizacija razlikuje upravo po tome što primenjuje fizičku silu za ostvarenje datih ciljeva. No, to povlači za sobom izvesne dalje posledice.“²² Navedeni iskazi o državi nam na nesumnjiv način naglašavaju odredbu o državi i sili, prema kojim je nastanak i razvoj države određen silom, kao i da je država nosilac sile – specifičan legitimni subjekt u borbi s drugim spoljnim silama i subjekt koji uspostavlja i održava postojeći unutrašnji poredak.

Sledeći bitan momenat kada se definiše država odnosi se na stanovništvo, koje je pripadalo ili pripada određenim religijama.²³ U tom

²² Isto, str.59.

²³ „Klasični srednji vek obeležen je međusobnim nadmetanjem crkve i

smislu je posebno značajna uloga države, kojoj je primarni cilj očuvanje stanovništva, shvaćenog u ukupnosti (fizički, psihički, egzistencijalni, kulturni, verski i drugi oblici razvoja stanovništva u okviru određene države ili saveza država). Aleksandar Zinovjev potpuno opravdava ovu fundamentalnu funkciju države, a što se vidi iz sledećih iskaza: „Osnovna funkcija države jeste da se obezbedi život i očuvanje društva kao jedinstvene celine. Ona se rasčlanjuje u složen sistem funkcija – uspostavljanje pravnog poretka i njegova zaštita, zaštita od spoljašnjih napada, itd...Pogrešna je i koncepcija prema kojoj je država organ vladavine određene klase, kao i koncepcija prema kojoj je država organ za održanje mira između klasa”.²⁴ Stanovništvo kao fundamentalan činilac društva i države, tokom razvoja države imalo je različite uloge. Naime, stanovništvo se tokom istorijskog razvoja delilo na stanovnike kojim se vladalo i na stanovnike koji su vladali tj. na uslovno rečeno na podređene i nadređene. Primer je položaj i uloga stanovništva u različitim društveno- ekonomskim formacijama, počev od robovlasništva, do savremenih društvenih i državnih odnosa. U tom kontekstu u političkoj i pravnoj teoriji je prisutno i stanovište o državi kao elitnoj tvorevini, prema kojoj su državu stvorile elite, kao i da elite sa državnim aparatom štite sopstvene interese. Obzirom na navedeno može se postaviti pitanje o stanovništvu i nastanku elita, kao i kojim

novoformirajuće nacionalne države po pitanju komunikativnog suvereniteta odnosno monopola na prava kontrole, proizvodnje i distribuciju informacija“.

Nevenka Jeftić- Šarčević, Osvajanje slobode izražavanja i transformacija komunikativnog suvereniteta,, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2010, str.27.

²⁴ Aleksandar Zinovjev, Velika prekretnica.Kritika zapadne hegemonije, Naš dom, Vojna štamparija, Beograd, 1999, str.16.

mehanizmima su elite doprinele stvaranju države odn. okolnosti da se formira deo stanovništva koji će da vlada i da svoje interese nametne većinu stanovništva. Pareto naglašava navedenu podelu odn. na one (stanovnike) koji vladaju i one (stanovnike) kojima se vlada, pri čemu naglašava značaj primene sile i lukavstva radi opstanka „elite“. „Svaka elita koja je na vlasti ukoliko ne zna ili se ne usuđuje upotrebiti odlučno i bezobzirno silu mora propasti ». Međutim, da bi se neelite obuzdale i potčinile interesima elite obavljajući korektno svoje društvene uloge, silu treba kombinirati s lukavstvom kao vrlo dragocijenom metodom vladavine. Obmana je najčešća i najefikasnija među svim političkim lukavstvima, a njena pretpostavka je samoobmana. Otuda značenje i racionalne misli u politici dominacije. (Pareto – predstavnik konzervativne teorije elite)“.²⁵ U svojim delima delima Slobodan Jovanović ističe državu kao instituciju sile i moći, instituciju koja je nastala kao nužna društvena, organizovana celina kao odbrana od agresivne - spoljne sile primenom sopstvene odbrambene sile prema spoljnoj agresiji, ali i u cilju održanja unutrašnjeg poretka. Po istom autoru, bitna odredba države je hijerarhijski poredak u kome postoje vladaoci (jedan pojedinačan ili skupina - koja se nametnula ili je na neki način izabrana) i podanici. Država je institucija u kojoj je koncentrisana najveća moć i sila u obliku državne vlasti koja joj omogućuje da propisuje i nameće odnosno da zabranjuje i da onemogućava određene interese. Njeni bitni instrumenti su zakonodavna, upravna (izvršna) i sudska vlast čijim delanjem ostvaruje tri bitne „misije“: vojnu, privrednu i kulturnu. Tri su osnovna, bitna činioca države: teritorija, stanovništvo i

²⁵Prema, Dragica Vujadinović - Milinković, Političke i pravne teorije, Pravni fakultet, Beograd, 1996, str.315.

vlast (suverenitet). U ovom konceptu države oličene u vlašću (suverenom) nad određenom teritorijom na kome živi nekakav narod, interesantno je da se narod ne shvata kao „izvor i utoka vlasti“ već je narod neophodan u svojstvu podanika nad kojima se vrši vlast.²⁶ Bitan činilac države je i suverena državna vlast. Kelzen Hais ističe- „Državna vlast se obično navodi kao treći takozvani element države. Država se zamišlja kao agregat pojedinaca, kao narod koji živi na izvesnom ograničenom delu zemljine površine i koji je potčinjen izvesnoj vlasti: jedna država, jedna teritorija, jedan narod, i jedna vlast. Kaže se da je suverenost specifična karakteristika te vlasti. Iako se smatra da je jedinstvo vlasti isto tako bitno kao i jedinstvo teritorije i naroda, ipak se misli da je moguće činiti razliku između tri različita sastavna dela vlasti, zakonodavne, izvršne i sudske državne vlasti. Reč „vlast“ ima različita značenja u tim različitim načinima upotrebljavanja. Državna vlast kojoj je potčinjen narod nije ništa drugo do važenje i efikasnost pravnog poretka, iz čijeg je jedinstva izvedeno jedinstvo teritorije i naroda. Državna „vlast“ se mora smatrati važenjem i efikasnošću pravnog poretka, ako se hoće da se suverenost smatra kao osobina te vlasti. Jer suverenost može biti jedino osobina normativnog poretka, kao, vlasti koja je izvor obaveza i prava. Kad se, s druge strane, govori o tri državne vlasti, onda se pod vlašću razume državna funkcija, i razlikuju se tri državne funkcije.“²⁷ Maks Veber je pod vlašću shvatao „...izgled da će se specifičnim (ili svim naredbama) pokoriti određena grupa ljudi, a ne svaku vrstu izgleda da će se uživati „moć“ i vršiti „uticaj“ na druge

²⁶Videti, dr Dragan Tančić, dr Nevenka Jeftić Šarčević, dr Đukić Mirjana, Politiološka shvatanja Slobodana Jovanovića o državi i sli, Beograd, 2012, str. 134.

²⁷Radomir D. Lukić, Teorija države i prava, Savremena administracija, Beograd, 1964, str.137.

ljude. Vlast („autoritet“), u ovom smislu, može u pojedinačnom slučaju počivati na najrazličitijim motivima poslušnosti: od tupog privikavanja do čisto ciljnoracionalnog procenjivanja. Određeni minimum volje za pokornošću, dakle minimum zainteresovanosti (spoljnog ili unutrašnjeg karaktera za pokornošću, svojstven je svakom pravom odnosu prema vlasti. Svaka vlast se ne služi ekonomskim sredstvima, a još manje da svaka teži ekonomskim ciljevima. Ali za svaku vlast nad velikim brojem ljudi potreban je normalno (ne apsolutno uvek) jedan aparat ljudi, tj. (u normalnom slučaju) pouzdani izgledi za takvo delanje određenih bezuslovno poslušnih ljudi koje je usmereno samo na sprovođenje opštih zahteva vlasti i njenih konkretnih zapovesti.“²⁸ Isti autor je odnos između legitimnosti državne vlasti i ponašanje pojedinaca i grupa posmatrao i sa aspekta pokornosti, poslušnosti. U tom kontekstu je značajan njegov iskaz- „Na „legitimnost“ neke vlasti moguće je, naravno, gledati i samo kao na izgled da će je ljudi u relevantnom stepenu smatrati i takvom i praktično se prema njoj ponašati kao prema takvoj. Svako pokoravanje nekoj vlasti ne orijentiše se ni u kom slučaju prvenstveno (ili uvek) prema toj veri. Pojedinci ili cele grupe mogu simulirati pokornost što je to u njihovom materijalnom interesu, ili to pokoravanje prihvatiti kao neizbežnost usled individualne slabosti i bespomoćnosti. Ali za klasifikaciju vlasti ovo nije merodavno. Važna je činjenica da se vrsta pretenzija same vlasti na legitimnost u nekom relevantnom stepenu smatra „važjećom“, da učvršćuje pozicije te vlasti i učestvuje u izboru sredstava vršenja vlasti. „Poslušnost“ znači da se delanje poslušnog u suštini odvija tako kao da je on sadržaj naredbe radi

²⁸Prema, Dragan M. Mitrović, Država i pravo u teoriji države i prava, Hrestomatija, Službeni list SFRJ, Beograd, 1992. str. 125.

nje same učinio maksimumom svog ponašanja, i to samo iz formalne poslušnosti, bez obzira na sopstveno mišljenje o vrednosti ili bezvrednosti te naredbe“.²⁹ Poznati nemački teoretičar države, Kelzen Hais, državnu vlast definiše na sledeći način: „Državna vlast je vlast kojoj se ne može suprotstaviti. Vladati znači bezuslovno zapovedati i moći prinudom dovesti do izvršenja svojih zapovesti. Svakoj drugoj sili potčinjeni može otkazati poslušnost, jedino državnoj ne može“. Takođe, nemački teoretičar države, Heler definiše vlast kao: „Sposobnost da se ostvari poslušnost svojim zapovestima bez obzira na to da li onaj koji se pokorava dobrovoljno pristaje na zapovesti.“³⁰ Radomir Lukić smatra da je vlast pojam koji obuhvata odnos dva subjekta i njihove volje odnosno „pojam vlasti je društveni pojam, koji se može shvatiti samo kao odnos između dva subjekta, dve volje. Vlast znači da jedan subjekat naređuje drugom, tj. da određuje njegovo ponašanje, i da se ovaj drugi pokorava prvome. Vlast je, dakle, izdavanje zapovesti o ponašanju drugome, koji te zapovesti sluša i mora da sluša, odn. Vlast je nametanje volje jednog subjekta drugome.“³¹ Državna vlast obuhvata i „izdavanje zapovesti o ponašanju“ određenih subjekata. Usko povezan za pojam državne vlasti je i pojam državne suverenosti, koja označava državnu nezavisnost, samostalnost i neograničenost određene države. U postojećoj političkoj i pravnoj teoriji pod nezavisnošću države, u širem smislu, shvata se i potpuna sloboda određene države u pogledu donošenja odluka, gde ona nije zavisna od uticaja nekih drugih država ili stranih činilaca koji su

²⁹ Isto, str. 127.

³⁰ Prema, Radomir D. Lukić, Teorija države i prava, Savremena administracija, Beograd, 1964, str. 137.

³¹ Isto, str.86.

izvan njene države. Pod suprematijom ili nadmoći državne vlasti, shvata se, da je u određenoj državi državna vlast viša i jača od bilo koje druge vlasti na teritoriji svoje države. Pravna neograničenost državne vlasti, podrazumeva da državna vlast nema nikakvih ograničenja, te se u tom kontekstu mogu kao specifični realiteti uzeti i neke savremene države ili države u nastajanju krajem XX ili početkom XXI veka. Državna vlast je prostorno ograničena na svoju teritoriju odn. prostor na kojem država vrši svoju vlast, na kojoj postoje precizno utvrđene državne granice, na osnovu kojih se granica razdvaja teritorija jedne države, od teritorije druge države. To je nužno iz razloga određivanja državnog suvereniteta jedne države i razdavajanja vlasti - suvereniteta jedne države, od vlasti - suvereniteta druge države.

3. Osnovne kategorije u pravnoj teoriji

a. Kategorijalno određenje prava

Pravo je osnovna kategorija u pravnim naukama iz koje se izvode ostali pojmovi i termini. U tom kontekstu možemo konstatovati, da je pravo u postojećoj pravnoj teoriji i praksi, na raznovrsne načine shvatano, definisano i tumačeno, imajući pre svega u vidu paradigmatički pristup i pripadnost određenim teorijsko – metodološkim pravcima. Međutim, bez obzira na raznovrsna shvatanja prava, možemo istaći, da u pravnoj i političkoj teoriji postoji opšta saglasnost u vezi sa nastankom prava. Naime, većina autora polazi od stanovišta da pravo nastaje zajedno sa državom, koje se postepeno kao i pravo razvija, a sve u funkciji zaštite interesa vladajuće klase. Naše polazište smatra da pravo treba odrediti, s jedne strane, kao društvenu pojavu, a s druge strane kao specifičnu pravnu pojavu i realitet, koja ima svoju, strukturu, proces, sistem i jezik. Profesor Toma Živanović pojam prava shvata kao vrhovni genus za pojmove raznih vrsta prava (građanskog, krivičnog), kao apstraktno biće na koje se svodi pojam svake pojedinačne grane prava, a time i na pravna pravila, pravi razliku između prava u logičkom (pravilo ili propis) i ekstenzivnom smislu (skup pravnih normi).³² Profesor Radomir R. Lukić sa Pravnog fakulteta u Beogradu, još pre 50. godina, istakao je stav, da neki autori smatraju pravom „... samo one norme koje sankcioniše država. Na to drugi pisci napadaju njihovo shvatanje prava

³²Toma Živanović, Sistem sintetičke pravne filozofije – Sintetička filozofija prava I, NIU Službeni list SFRJ, Beograd, 1997.

kao netačno, tvrdeći da pravo ne obuhvata samo te norme, već i norme koje ne sankcioniše država..... Tako, oni koji nazivom „pravo“ obuhvataju samo norme koje sankcioniše država, tvrdiće, na primer, da je pravo volja vladajuće klase, oni drugi, koji tim nazivom obuhvataju i norme koje ne sankcioniše država, tvrdiće da pravo nije samo volja vladajuće klase.³³ Prema nekim autorima, pod pravom se shvata sistem pravnih normi, državnih i nedržavnih, koje izvire iz posebnih društvenih odnosa i ove prinudno usmeravaju radi ostvarenja mira, sigurnosti, pravednosti i drugih društveno vladajućih vrijednosti; prema drugim, pravo je normativni sistem, skup pravila o ljudskom ponašanju (genus proximum) koji je potkrepljen institucionalizovanom državnom prinudom i efikasan (differentia specifica); prema trećim, ius est ars boni et aequi - pravo je umeće dobrog i pravičnog, samo pravila koja predstavljaju umeće dobrog i pravičnog zaslužuju da se nazovu pravom. Pravo se prema oblastima regulisanja može, uslovno uzev, podeliti na drevno i savremeno pravo; prirodno i pozitivno; državno i društveno, javno i privatno. Kao određeni skup normi koje država sankcioniše, pravo možemo klasifikovati i na međunarodno, unutrašnje, javno, privatno, materijalno, formalno, objektivno, subjektivno, i dr. O samom pojmu prava u pravnoj nauci postoje i razne pravne teorije, od kojih ćemo izdvojiti:

- a) prirodnopravne teorije;
- b) pravni pozitivizam;
 - c) dogmatski i normativistički pozitivizam;
 - d) istorijskoppravna škola;

³³Dr Radomir R. Lukić, Teorija države i prava, Savremena administracija, Beograd, 1964, str. 112.

- e) sociološki pravni pozitivizam;
- f) teorija interesa (realistička pravna teorija);
- g) integralne teorije prava, i dr.

Navedeni iskazi (u generalnom smislu) nam daju odgovor na sva sporenja oko određenja pojma prava, u koja nećemo dublje ulaziti imajući u vidu temu i predmet ove naučne monografije.

Na kraju, možemo istaći jednu sintetičku definiciju prava, kojom se, prvo, pravo shvata kao skup normi³⁴ kojim se regulišu društveni odnosi u državi, čija je primena obezbedena državnim aparatom, monopolom fizičke sile; drugo, pravo je skup pravnih normi; treće, pravnim normama ostvaruju se određene društvene vrednosti i ciljevi određenog društva i države; četvrto, primarna funkcija prava je regulisanje odnosa u društvenoj zajednici.

b. Pravnoistorijski izvori

U društvenim, pravnim i političkim naukama u u istraživanju istorijskih, društvenih, političkih i pravnih pojava i procesa polazi se od istorijskih izvora, činjenica, podataka i obaveštenja. Kao bitna činjenica, na koju moramo ukazati istaći u ovom delu naše monografije, jeste stav, da u društvenim, pravnim i političkim naukama, ne postoji opšta saglasnost kod definisanja istorijskih izvora. Moramo istaći suštinsko polazište svake nauke i naučne discipline, da istorijski izvori predstavljaju osnovu, polazišta, na kojoj se naučnim istraživanjima, primenom istorijskog metoda, formiraju naučna saznanje o istorijskim, pravnim, političkim i

³⁴ Svako društvo, država, savezi država, međunarodna zajednica, stvaraju razna društvena pravila ponašanja ljudi i njihovih zajednica, kojima se regulišu određeni društveni procesi.

drugim pojavama, procesima, događajima, iz bliže i dalje prošlosti. Kao ilustraciju i argument prethodnih iskaza nevešćemo nekoliko definicija istorijskih i pravnoistorijskih izvora. Paul- Kirn- Joachim navodi: „izvorima nazivamo sve tekstove, predmete ili činjenice iz kojih se može steći spoznaja o prošlosti“.³⁵ Topolski klasifikuje izvore na neposredne i posredne, adresirane i neadresirane, pisane i nepisane.³⁶ Sima Ćirković smatra da su istorijski izvori tekstovi, predmeti ili činjenice iz kojih se crpe saznanja o prošlosti. Podela istorijskih izvora, prema Simi Ćirkoviću, može se vršiti na razne načine. Sa pozicije kritike izvori se mogu deliti prema odnosu na događaje ili procese (na izvore prvog reda i izvore drugog reda), prema odnosu izvora prema istraživaču na primarne i sekundarne, prema saznajnoj vrednosti na ostatke i tradiciju, prema sadržini na izvore za istoriju privrede, prava, društva, umetnosti, religije, i prema poreklu se mogu podeliti u razne vrste izvora na primer, novac, povelje, izveštaje, akta, novine, itd. Autor ističe da se ova podela može primeniti na tekstualne izvore (pismene i usmene) i to pre svega na one koji su nastali s ciljem da o nečemu posvedoče. Kod materijalnih izvora (predmeta) ta podela se može primeniti samo sasvim izuzetno. Polazno stanovište je odnos izvora prema događaju o kome govori.³⁷ Radomir Lukić u Opštoj istoriji države i prava, naglašava da za „period od IX do IV veka pre n.e. nema dovoljno sačuvanih istorijskih i pravno- istorijskih izvora i spomenika; čak i ono što je sačuvano nalazi se u fragmentima. Međutim, od IV veka do gubitka nezavisnosti, pa čak i za kasniji period,

³⁵Prema, Mirjana Gross, *Historijska znanost, razvoj, oblik i smjerovi*, treće izdanje, Zagreb, 1976, str.243.

³⁶ Navedeno delo, str. 275.

³⁷Videti: Sima Ćirković, *Uvod u istorijske studije, po beleškama studenata sa predavanja prof.dr.S.Ćirkovića*, neautorizovana skripta, Beograd.

sačuvano je dosta materijala. Od istorijskih izvora naročito treba istaći dela grčkih istoričara: Herodota, Tukidida, Ksenofena, Plutarha i niza drugih. Sačuvana su i dela grčkih filozofa: Platona i Aristotela i drugih, koja sadrže mnoge podatke značajne za istoriju države i prava. Isto važi i za govore nekih grčkih političara, Demostena, Izokrata i dr. Podaci pomenutih istoričara i filozofa, uglavnom su verodostojni ukoliko se odnose na period u kome su živeli ili na bližu prošlost, mada i tu ima pristrasnog i neobjektivnog prikazivanja. Međutim, s mnogo rezerve treba koristiti izvore iz dalje prošlosti, jer su delimično neautentični. Književna dela takođe mogu poslužiti kao izvor saznanja o životu grčkih naroda, ali se u mnogo manjoj meri mogu koristiti za izučavanje istorije države i prava. Pravnih spomenika sačuvano je malo. Pominju se legendarni Likurgovi zakoni u Sparti i Drakonovi zakoni u Atini. Najznačajniji sačuvani pravni spomenici su : zbirka zakona grčke države Gortin tzv „Gortinski zakon“ i Solonovi zakoni, koji su odigrali veliku ulogu u demokratizaciji atinske države. Sačuvan je i izvestan broj drugih zakonskih tekstova i veći broj ugovora u celini ili u odlomcima“.³⁸ Profesori metodologije na Pravnom fakultetu u Beogradu, Miroslav Pečujlić i Vladimir Milić, istorijske izvore klasifikuju u zavisnosti izvora historiografije, te iste dele na pisane, usmene i ostale izvore. Pisane izvore dele na zvanične dokumente koji imaju formalni karakter i nezvanični dokumenti koji su sadržani u književnosti, štampi.³⁹ U pravnoj, i drugim naukama, često se pojmovi činjenica i podaci u mnogim radovima poistovećuju odnosno ne shvata se suštinska

³⁸Radomir Lukić, *Opšta istorija države i prava, Savremena administracija*, Beograd, 1977, str. 47- 48.

³⁹ M. Pečujlić- V.Milić, *Metodologija društvenih nauka*, Batatisak, Beograd, 1995. str. 113-115.

razlika između činjenica i podataka. Na primer, nesporna je istorijska činjenica postojanje Dušanovog zakonika, kao bitna suštinska manifestacija određenog ljudskog delovanja i delanja u određenom periodu istorijskog razvoja Srbije. Međutim, s druge strane, nesporno je i da neki autori smatraju kao činjenicu, da je Dušanov zakonik više bio pod uticajem vizantijskog prava nego pod uticajem srednje Evrope, ili pak, drugi autori su isticali kao činjenicu, da je Dušanov zakonik bio pod većim uticajem rimskog prava. Ovaj primer nam može poslužiti kao neshvatanje pojmova- činjenice i podataka i odnosa između činjenice i podataka, jer je nesporno, na navedenom primeru, da je istorijska činjenica postojanje Dušanovog zakonika, ali je i nesporno da se različiti podaci o raznim uticajima na Dušanov zakonik kao istorijsku činjenicu, ne mogu poistovećivati sa činjenicom i da između njih postoji suštinska razlika, a što se u naučnom fondu manifestuje izjednačavanjem činjenice i podataka, čime se stvaraju višestruki problemi i unose zabune u procesu naučnog istraživanja. posebno kod izrade projekta istraživanja.

c. Osnovni pojmovi u pravu

c.1. Pravna nauka

Termin nauka u postojećem naučnom fondu ima više značenja. Grčki termin za nauku „logos“ ima značenje: „reč, govor, istina, red, razum, učenje, dokaz, aksiom“. Latinski termin „science“ znači: znanje, poznavanje, veština, a najviše se koristi u smislu nauka i bliže se odnosi na prirodne nauke. Poznati teoretičar države i prava, profesor dr Radomir Lukić nauku definiše kao „najistinitiju duhovnu tvorevinu, kojom se otkriva stvarnost onakva kakva je“ odnosno kao „uopštavanje iskustva, bilo svakodnevnog, običnog iskustva masa ljudi, bilo posebnog specifičnog iskustva naučnih radnika.“⁴⁰ Kasnije on to ističe „što se tiče izraza nauka, on se manje- više saglasno upotrebljava radi označavanja sistematskog, objektivnog (intersubjektivno proverljivog) znanja o određenom predmetu.“⁴¹ Poznato je da se u naučnoj komunikaciji, kao i u dnevnom govoru susrećemo sa terminima „pravo“, pravne nauke, itd. Pravna nauka je jedinstvena nauka, koja ima svoj predmet i metod i sastoji se od mnoštva svojih naučnih disciplina, poddisciplina i naučnih oblasti. Ona se dodiruje i po obodima prožimaju sa mnoštvom drugih društvenih nauka, ali je u odnosu na njih samostalna. Prošlost i savremenost „odigravanja prava“ je jedan od glavnih sadržaja pravne nauke i pravne istorije. Po nekim autorima, pravna nauka se smatra dopunskim izvorom prava, jer pravna nauka generalizuje pojedina

⁴⁰ Radomir Lukić, Osnovi sociologije, Beograd, 1975, str. 258.

⁴¹ Radomir Lukić, Vojne discipline - nauke i veštine, članak u: Vojna nauka, VIZ, Beograd, 1971, str.69.

saznanja koja su zajednička za više država i kroz duži vremenski period. Na taj način, niz instituta iz oblasti prava su bolje obrađeni što je od interesa, kako za pravnu nauku, tako i konkretnu primenu pojedinih instituta u praksi. Po drugim, pravna nauka dolazi do izražaja kao izvor prava, posebno u slučajevima nedostatka pravnih propisa odn. postojanja tzv. pravnih prazina, koja, širim izučavanjem i generalizovanjem pojava daje valjana pravna rešenja, što može biti od velike koristi u primeni prava. Generalna odredba koja se odnosi na pravne nauke i njihov društveni i naučni značaj, može se iskazati tvrdnjom da, bez razvijene pravne nauke, nema ni razvijanja pravne svesti niti nužnih i povoljnih uslova i osnova za uspostavljanje vladavine prava.

c.2. Pravni poredak

Pravni poredak je jedan od bitnih činilaca društvenog poretka. Za razliku od drugih činilaca društvenog poretka, pravni poredak se reguliše pravom, te on predstavlja ukupnost prava svakog određenog društva, države, i ponašanja ljudi koja se pravom regulišu. Pravni poredak se sastoji iz dva osnovna dela: normativnog i materijalnog poretka. Osnovu normativnog poretka čine pravne norme konkretnog društva. Materijalni poredak je drugi činilac pravnog poretka, koji se sastoji iz pravnih radnji koje vrše subjekti prava. Materijalni poredak predstavlja ukupnost ponašanja ljudi za koje pravo vezuje izvesne pravne posledice. Za postojanje materijalnog poretka veoma je značajno poštovanje prava od strane subjekata prava i njihova aktivnost koju pravo normira. Subjekti prava su lica čije se ponašanje, pre svega, uređuje pravnim normama. Pravne radnje su ljudske radnje koje imaju pravno dejstvo, a povezivanje pravnih radnji u jednu celinu čini materijalni poredak. Spoj normativnog

poretka i materijalnog poretka čini pravni poredak koji se sastoji iz pravnih odnosa koji u sebi objedinjuju obe ove komponente. Pravni odnos je deo pravnog poretka, odnosno najosnovniji deo pravnog poretka. On predstavlja društveni odnos koji je propisan pravom. Pravni poredak se mora posmatrati ne statički već dinamički, koji se stalno menja, razvija i usavršava.

c .3. Pravni sistemi

U postojećem naučnom fondu o pravnim sistemima, kako iz bliže ili dalje prošlosti uočavamo različite pristupe i kriterijume kod određenja i klasifikacije pravnih sistema. S jedne strane, imamo klasifikaciju pravnih sistema u odnosu na istorijski razvoj prava, te se navode sledeći pravni sisteme:

1. robovlasnički,
2. antički,
3. rimski,
4. feudalni,
5. buržoaski,
6. socijalistički.

S druge strane, imamo pristnu i klasifikaciju na velike pravne sisteme ili pravne porodice:

- 1) Srodni veliki pravni sistemi:
 - a) Romansko- germansko – slovenski veliki pravni sistem
 - b) Angloamerički (anglosaksonski) veliki pravni sistem.

- 2) Nesrodni veliki pravni sistemi
 - a) Pravni sistem Islamskoga ili Muslimanskog prava
 - b) Hrišćanski veliki pravni sistemi
 - c) Jevrejski veliki pravni sistemi.

- 3) Rubni veliki pravni sistemi:
 - a) Kineski
 - b) Japanski
 - c) Hinduistički.

Svi ovi sistemi imali su i imaju određene karakteristike koje su izražavale njihove bitne odredbe. Najveći značaj za razvoj evropskih pravnih sistema imalo je rimsko pravo koje je dostiglo visok stepen razvoja i njegova rešenja u pojedinim delovima ostala su neprevaziđena i poslužila su kao obrazac kasnijim pravnim sistemima. Kontinentalni (evropski) sistem prava zasniva se na pisanom, kodifikovanom pravu u čijoj je osnovi rimsko pravo, koje je u izvesnom smislu preuzeto. Ovaj pravni sistem relativizuje značaj običaja i sudske prakse. Anglosaksonski sistem razvijao se autonomno, bez velikog uticaja rimskog prava, najpre u Engleskoj, a potom u zemljama engleskog govornog područja. Anglosaksonski pravni sistem, za razliku od kontinentalnog, ne insistira na kodifikaciji prava. Pisani zakoni nisu primarni element ovog pravnog sistema, već su u prvom planu običaji i sudska praksa. Zastupljenost prakse, odnosno sudskih odluka (precedenata) je toliko velika da se ovaj tip pravnog sistema naziva precedentni pravni sistem.

Građansko pravo predstavlja skup pravnih normi kojima se regulišu imovinski odnosi, u prvom redu svojinski odnosi, koje se može podeliti na uvod u građansko pravo, stvarno pravo, obligaciono pravo i nasledno pravo.

Upravno pravo predstavlja skup pravnih normi kojima se regulišu organizacija i delatnost upravnih organa. U delokrug upravnog prava spadaju i propisi o organizaciji i radu upravnih organa i njihovoj delatnosti.

Krivično pravo obuhvata pravne norme kojima se uređuju krivična dela i sankcije.

Privredno pravo se smatra kao jedna od najmlađih grana prava i obuhvata pravne norme koje se odnose na osnivanje i poslovanje preduzeća i društava, na poslove robnog prometa i hartija od vrednosti.

Radno pravo čini skup pravnih normi kojima se regulišu radno - pravni odnos, kao što su: zasnivanje i prestanak radnog odnosa, radno vreme radnika, zaštita radnika pri radu, godišnji odmori i dr. U ovu granu prava spadaju i propisi o penzijskom i invalidskom osiguranju, zdravstvenom osiguranju i socijalnom osiguranju.

Međunarodno pravo predstavlja skup pravnih propisa kojima se regulišu međunarodni odnosi koji mogu da budu, kako odnosi između država, tako i odnosi pojedinaca, kada postoji elemenat inostranosti. Ova grana prava obuhvata međunarodno javno pravo, međunarodno privatno pravo, a u novije vreme i međunarodno privredno pravo.

Međunarodno javno pravo reguliše odnose između država, gde su subjekti ovog prava države.

Međunarodno privatno pravoreguliše odnose između privatnih subjekata sa elementom inostranosti.

Međunarodno privredno pravoreguliše, pored međunarodnih privrednih institucija, međunarodnih privrednih integracija i međunarodne privredne ugovore (sa elementom inostranosti) gde su privredni subjekti u dve različite države, kao i međunarodne arbitraže za rešavanje sporova koji nastanu između privrednih subjekata iz ovih međunarodnih ugovora, kao i međunarodna plaćanja po izvršenim međunarodnim privrednim ugovorima.

c.6. Izvori prava

Izvori prava su materijalne i duhovne tvorevine koje nam pružaju obaveštenja i podatke o pravno - istorijskim činjenicama. U skladu sa metodologijom pravnih nauka, izvore prava možemo klasifikovati na izvore prava u materijalnom i formalnom smislu. Pod izvorima prava u materijalnom smislu shvatamo određene društvene snage i subjekte koji stvaraju pravo, pri čemu je država osnovni materijalni izvor prava, koja preko pravnih normi štiti određeni politički sistem odn. politički poredak. Pod izvorima prava u formalnom smislu shvatamo najvažnije oblike u kojima se pojavljuju određena pravna pravila koja propisuje država. U starom veku, robovlasništvu, feudalizmu, bitan izvor prava činili su običaji odn. običajno pravo, a u kasnijem razvoju najznačajniji izvori prava postaju zakoni.

c.7. Pravna norma

Pravna norma je izvedeni pojam iz kategorijalnog pojma društvene norme. Naime, nesporno je da društvo stvara određena društvena pravila ponašanja, koja su u funkciji regulisanja društvenih procesa. S druge strane, i sama društvena norma sadrži i relativnu odredbu slobode čovekovog ponašanja u društvu. Nepridržavanjem određenih društvenih, i pravnih, normi, pojedinac ili grupa, dovode sebe u poziciju za mogućnost primene određenih sankcija odn. sredstava koje treba primeniti kako bi se norma poštovala. Pod pojmom pravne norme, smatramo da je ista jedna vrsta društvene norme, i istovremeno i određeno pravilo(a) o ponašanju ljudi čije ostvarenje obezbeđuje država državnom prinudom. Pravne norme se klasifikuju, u zavisnosti od kriterijuma klasifikacije na: uslovne i безусловne, opšte ili generalne, pojedinačne ili individualne (moguće su i druge klasifikacije), koje ćemo izložiti pri kraju ovog podnaslova.

Svaka pravna norma ima dispoziciju i sankciju. Dispozicija predstavlja suštinski deo pravne norme odnosno određuje pravila ponašanja određenih subjekata. Sankcija označava pravila o primeni prinude od strane državnog organa, nad onim subjektom koji je prekršio dispoziciju i ista se primenjuje tek od onog momenta kada se subjekt ne ponaša u skladu sa dispozicijom. To znači da dispozicija i sankcija pravne norme predstavljaju alternativna pravila ponašanja, tj. primena jednog pravila, isključuje primenu drugog. Dispozicija predstavlja određenu zapovest koja je upućena subjektima prava, od kojih momo navesti neke :

naređujuće, zabranjujuće i ovlašćujuće dispozicije, te na osnovu toga i pravne norme mogu biti: naređujuće, zabranjujuće i ovlašćujuće, i slično. Sankcija pravne norme čini deo pravne norme kojom se predviđaju posledice u slučaju povrede ili neizvršenja pravne norme, odn. ona sadrži određene mere i radnjedržavnih organa odn. državnu prinudu prema određenom subjektu ili subjektima, koji odbijaju da se ponašaju po dispoziciji pravne norme. Bitno svojstvo sankcije je njeno izvršavanje koje se ostvaruje određenom prinudom od strane državnog organa. Pravne norme moguće je klasifikovati i na naređujuće pravne norme, kojima se izričito naređuje određenom subjektu u pravu da izvrši određene radnje ili da se uzdrži od takvih radnji. Ili, zabranjujuće pravne norme, koji se subjektima u pravu zabranjuju određene radnje ili činidbe i one obično počinju sa rečima "zabranjeno je". Sledeća vrsta su ovlašćujuće pravne norme kojima se daju određena ovlašćenja fizičkim i pravnim licima da mogu da obavljaju određene radnje ili činidbe, s tim što ako ih one ne vrše da za to nisu predviđene nikakve pravne posledice. Moguća je i klasifikacija i prema sadržini, po kojoj se pravne norme delena apstraktne i konkretne pravne norme. Podelu je moguće izvršiti i prema kriterijumu značaja pravila ponašanja : 1) imperativne (prisilne) pravne norme i 2) dispozitivne (dopunske) pravne norme, i na druge načine.

c.8. Pravni akt

U pravnoj teoriji podpravnim aktom se, u užem smislu, shvata akt kojim se stvara određena pravna norma, odnosno da pravna norma ne može da postoji ukoliko nema pravnog akta. U širem smislu, pod pravnim aktom se shvata izjava volje koja izaziva određene pravne posledice tj. promene

u pravnom stanju subjekata prava. Pravni akt se shvata i u formalnom i u materijalnom smislu. Prilikom određivanja pojma formalnog pravnog akta bitan elemenat je nadležnost subjekta odn. kada je za donošenje jednog pravnog akta nadležan isti subjekt, tada postoji ista vrsta pravnih akata u formalnom smislu reči. Pod pravnim aktom sa materijalnog aspekta, podrazumevaju svi pravni akti koji imaju istu sadržinu, ali je postupak za njihovo donošenje je različit. Prema kriterijumu forme, pravni akti se mogu klasifikovati na državne i nedržavne akte. Državne akte donosi organ države anedržavne preduzeća i dr., (statut, pravilnici, odluke i dr.). Pravne akte možemo klasifikovati i kao opšte ili normativne pravne akte (izvori prava) i pojedinačne pravne akte. Esencijalni opšti pravni akti (izvori prava) su: međunarodni ugovori, običaji, pravna nauka, ustavi, zakoni, zakonici, podzakonski akti, akti preduzeća i ugovori, sudski precedenti, sudska i druga pravna praksa.

Ustav je najznačajniji i najviši opšti pravni akt (izvor prava) svake države, iz kog "izviru" svi zakoni i svi podzakonski propisi. Zakoni države moraju da budu u skladu sa ustavnim odredbama.

Zakoni svake države, pored i posle ustava, najvažniji su izvori prava. Pod zakonom se shvata najviši opšti pravni akt (izvor prava) koji ima najvišu pravnu snagu odmah iza ustava, a koji donosi, usvaja zakonodavni organ po posebno utvrđenoj proceduri, koji mora da bude u skladu sa ustavom.

Zakonici su takođe jedan od izvora prava i oni obuhvataju jednu pravnu oblast ili granu. Zakoni, po pravilu, nemaju retroaktivno dejstvo tj. oni se ne mogu primenjivati na one slučajeve koji su se dogodili pre njegovog

donošenja. Kao specifičan primer najstarijeg zakonika, navešćemo u prilogu - Hamurabijev zakonik, koji je donet u XVIII veku pre nove ere.

Podzakonski akti su hijerarhijski niži od zakona, što znači, da oni ne mogu biti u suprotnosti sa zakonom jer ne bi bili važeći. Ove akte obično donose organi uprave, resorni ministri u vladi, vlada i dr. Obično su to uredbe, odluke, pravilnici, naredbe, rešenja, i dr.

Akti preduzeća su takođe pravni akti i obično se javljaju u formi statuta, pravilnika i odluka, kojom se na opšti način uređuju određena pitanja u preduzećima.

Pod sudskim precedentom shvata se sudska presuda kojom je rešen jedan konkretan slučaj i na osnovu iste, sudovi su dužni u državama anglosaksonskog prava da kod slučajeva donose takve iste presude. To znači da na osnovu jednog pojedinačnog akta, isti postaje: izvor prava, jer se proglašava obaveznim za sve sudove kada budu rešavali buduće iste slučajeve.

c.9. Primena prava

Primarni cilj svake države i prava jeste dosledna primena prava u odnosima između raznovrsnih subjekata u pravu odn. da se svi subjekti prava ponašaju u skladu sa pravnim normama. Kada se ovaj nužan i dovoljan uslov ispuni, tek tada možemo govoriti o vladavini prava u datoj državi i doslednoj primeni principa i zakonitosti. U najširem značenju, pod primenom prava se može shvatiti ponašanje subjekata u

pravu po dispoziciji - bilo dobrovoljni ili prinudno - primenom sankcija. što je i jedno i drugo u interesu vladajuće klase.

c.10. Tumačenje prava

Vladavina prava podrazumeva i pravilno tumačenje prava, koje je po svim odredbama nužan uslov za pravilnu primenu pravne norme i predstavlja veoma značajnu aktivnost u samoj primeni prava. Pod tumačenjem prava, pravne norme shvata se saznavanja smisla i sadržine pravne norme, a u cilju njenog tačnog značenja. Naime, u pravnoj nauci postoji opšta saglasnost, da pogrešno protumačena pravna norma dovodi do kršenja pri primeni prava, što za posledicu ima i određene štetne posledice po neke subjekte u pravu.

U pravnoj nauci poznate su mnoge vrste tumačenja prava:

1. logičko;
2. istorijsko;
3. statičko;
4. dinamičko
5. sistemsko;
6. teleološko;
7. autentično,
8. sudsko;
9. analoško,
- 10.vezano;
- 11.subjektivno;
- 12.objektivno;
- 13.jezičko;

14.i druga.

II SUVERENITET I NEZAVISNOST U POLITIČKOJ I PRAVNOJ TEORIJI

1. Nezavisnost naroda i država

U političkoj i pravnoj teoriji pojam nezavisnosti je povezan sa pojmom države i pojmom nezavisnosti naroda. Pre svega, imamo u vidu spoljnu i unutrašnju nezavisnost države. Drugo, nezavisnost naroda sadrži slobodu i stvarno pravo i mogućnost naroda, da po sopstvenom izboru vodi i uspostavlja sopstveni društveni i društveno - politički sistem i stupa u odnose sa drugim narodima. Ove slobode i prava nezavisnih naroda ograničene su stvarnom sposobnošću naroda da te slobode i prava ostvaruje u praksi, i postojanjem drugih nezavisnih naroda čije se slobode i prava ne smeju ometati ili negirati. Postojeća politička praksa odnosa između naroda u savremenim uslovima je prepuna primera nametanja uređenja društava na razne načine – uključujući i primenu sile, oružanog nasilja, primenu sankcija i njihovih negativnih efekata,⁴² kroz razne forme i sadržaja.

⁴² Svež primer su Sankcije Saveta bezbednosti uvedene protiv Jugoslavije odnosno Srbije i Crne Gore od 30 maja 1992.g. (povod je bilo mešanje Srbije i Crne Gore u unutrašnje poslove BiH), pa sankcije od juna 1992.g., kada su uvedene trgovinske, saobraćajne i diplomatske sankcije. Te sankcije su delimično septembra 1995.g ukinute. Prema analizi uticaja sankcija na društvo (analizu je napravio Evropski centar za mir i razvoj - ECPD) i privredu od 1991 do 1995.g. broj radnika na 1000 stanovnika sa 252,2 opao je na 225,6 a društveni proizvod u 1993.g. činio je 40,1 % društvenog proizvoda ostvarenog u 1986.g. Oblast industrije vraćena je na nivo iz 1972.g. odnosno na nivo od pre 15 godina pre sankcija. Broj aktivno zaposlenih opao je za oko 500.000 a broj onih koji su formalno zaposleni a bez posla dostigao je broj preko 800.000 radnika. Natalitet je opao sa 14,6 na 1000 stanovnika u 1991.g., na

Unutrašnja nezavisnost podrazumeva da državna vlast u uređivanju unutrašnjih odnosa nije podređena ni jednom spoljnom činiocu, već da svoje unutrašnje odnose uređuje u skladu sa političkim sistemom i očekivanjima naroda koji joj je poverio vlast. To znači, da država nezavisno od bilo kog spoljnog faktora samostalno donosi i sprovodi zakonske i druge propise na sopstvenoj teritoriji i štiti teritoriju i stanovništvo na njoj od svih drugih subjekata.

Spoljna nezavisnost podrazumeva da postoje utvrđene granice teritorije na kojoj država vrši vlast i da je u odnosu sa drugim državama ravnopravna. Međutim, u savremenoj političkoj praksi, spoljna nezavisnost je veoma složena i ograničena, s jedne strane, kao pojam, a s druge, kao politički realitet.

Naime, na političkoj sceni imamo određene tendencije globalizacije, države super sile i male državice; tehnički i tehnološki veoma razvijene i nerazvijene države, bogate i siromašne države, države koje možemo nazvati „države zajmodavci i države zajmoprimci”. Navedene odredbe država mogu se javiti kao određene političke metode i sredstva narušavanja ravnopravnosti i ograničavanja ili čak ukidanja nezavisnosti

13,2 u 1995.g., u istom periodu je povećan opšti mortalitet sa 9,8 na 10,2 na 1000 stanovnika. Prirodni priraštaj je opao sa 4,9 na 3,0 na 1000 stanovnika, a smrtnost odojčadi se povećala sa 20,9 na 23,7 na 1000 živorođene dece. Prema istoj analizi se ističe da je porast smrtnosti odojčadi daleko veći ukoliko se uzme u obzir činjenica da je do 1991.g., postojao trend opadanja smrtnosti odojčadi po prosečnoj stopi od 1,7%, izvodi se i zaključak da bi u 1995.g., da je ostvaren očekivani pad smrtnosti odojčadi u toj godini umrlo 220 odojčadi manje a da bi opšta stopa smrtnosti ostala na nivou iz 1991.g.

ECPD- Dejstvo sankcija na privredu i društvo Savezne Republike Jugoslavije u međunarodnoj perspektivi, Beograd, 1996

nekih država. S druge strane, mnoge države stupanjem u određenu organizaciju (osnivanjem ili pristupanjem) preuzimaju i određena prava i preuzimanje određenih obaveza, a što objektivno uzev znači i odustajanje od dela nezavisnosti.

Postavlja se pitanje, da li je to u prirodi države i njene nezavisnosti i suverenosti? U tom kontekstu imamo dva opšta pristupa. Po prvom, radi se o odricanju, gubljenju odn. prenošenju dela suvereniteta i nezavisnosti na neku organizaciju, savez država. Drugi pristup smatra da se radi o definisanje odnosa ugovorom koji sklapaju ravnopravni subjekti.

Kada se izučavaju problemi nezavisnosti mora se istaći činjenica, da se nezavisnost se ne sme poistovećivati sa pojmom kao što je suverenost. Pojam nezavisnost je osnovni i pojam i realitet, i on može biti osnov suvereniteta - ali istovremeno i njegove negacije. Ilustrativan primer su u bliskoj prošlosti osamostaljivanje kolonija, secesija dela države i nastanak nove državu. To znači da istovremeno imamo dva procesa: s jedne strane: negaciju jednog suvereniteta i nastanak novog suvereniteta, i s druge, ne i ukidanje već postojeće nezavisnosti države iz koje je secesija izvršena, iako nastaje nezavisnost nove države. Svež primer na našim prostorima je građanski rat u BiH i Dejtonski sporazum. U tom kontekstu, možemo istaći kao osnovanu pretpostavku da je jedan od uslova nastanka Dejtonskog sporazuma bio građanski rat u BiH. S druge strane, osnovana je i opšta pretpostavka, da secesije Hrvatske, Slovenije, ne bi ni bilo da nije bilo uticaja spoljnih faktora i oružanih sukoba na prostoru bivše SFRJ.

Pitanja nezavisnosti država su veoma značajna i aktuelna međunarodna pitanja, s jedne strane, zbog shvatanja i težnji da međunarodne

organizacije, koje su stvorile nezavisne države, ograničavaju njihovu nezavisnost, da se javljaju kao “naddržave”. S druge strane, nastaju i neke međudržavne zajednice čiji organi pretenduju da se jave kao naddržavni, kao državama nadređeni i to ne samo državama koje su dobrovoljno osnovale dotične organizacije i zajednice, ili im pristupile, već i onima koje nisu njihove članice. Primer je Dejtonski sporazum. Dejtonski sporazum je praktično otvorio navedena pitanja problema nezavisnosti naroda i nezavisnosti države. Kao što je poznato, do 1991. godine postojala je relativno stabilna i priznata federativna država SFRJ u čijem sastavu je bila i SR BiH. Republiku Bosne i Hercegovine činila su tri konstitutivna naroda, zastupljena u narodnoj skupštini. Bitne odluke o statusu i uređenju republike BiH mogle su se donositi samo saglasnošću predstavnika sva tri naroda tj. konsenzusom. Međutim, posle pobeđe SDA, a posle oružane secesije Slovenaca i Hrvata, skupštinska većina sastavljena od Muslimana i Hrvata, donosi odluku o izdvajanju BiH iz SFRJ, te dolazi do građanskog rata uz ogromne ljudske žrtve i materijalna razaranja. Posredovanja međunarodnih posrednika nisu dali pozitivne efekte, jer su podržavali osamostaljenje BiH. Međunarodna zajednica je tada bila na stanovištu da deo države prisvoji pravo da se neustavnim načinom izdvoji iz države. Predstavnicima međunarodne zajednice nisu uvažili princip nepovredivosti granica; pravo naroda na samoopredeljenje protumačili su kao pravo republika - federalnih jedinica na odcepljenje itd. i pružili raznovrsnu podršku secesionizmu. Sporazum u Dejtonu iz novembra 1995. godine, potpisali su kao saugovarači: za Republiku BiH Alija Izetbegović, za Republiku Hrvatsku Franjo Tuđman, za SRJ Slobodan Milošević. Kao svedoci, taj sporazum potpisali su predstavnici Evropske unije, Francuske republike,

Savezne Republike Nemačke, Ruska federacija, Ujedinjeno kraljevstvo Britanije i Severne Irske i SAD.

Na osnovu analiza potpisnika Dejtonskog sporazuma, možemo postaviti postaviti nekoliko pitanja (kako sa aspekta nauke, tako i same prakse o svojstvima i obaveznosti Dejtonskog sporazuma). Dejtonski „mirovni” sporazum, iako sadrži termin mirovni, nije sporazum strana u ratnom sukobu. Sve njih predstavljao je: Alija Izetbegović - predstavljajući Republiku BiH; Franjo Tuđman, predsednik Republike Hrvatske, (koja nominalno nije bila u ratu sa BiH) i Slobodan Milošević, u to vreme predsednik Republike Srbije, a ne SRJ (Srbija ni SRJ nisu bili nominalno u ratu sa BiH). Onda možemo postaviti opravdano pitanje: u kom svojstvu su Franjo Tuđman, a pogotovu Slobodan Milošević potpisali ovaj Sporazum, i koga to obavezuje njihov potpis, da li Hrvatsku ili SRJ ili Srbiju ili Republiku Srpsku, koja taj sporazum nije potpisala – jer ga nije potpisao ni jedan njen predstavnik.

Sledeće pitanje koje se po logici stvari nameće jeste, kako se Evropska unija javljala u dva svojstva: pregovarača (preko specijalnog pregovarača) i kao svedok? Ovim je očigledno da je Dejtonski sporazum nastao tako što u njegovom stvaranju nije učestvovao bitan politički i neposredan subjekt, koji je faktički podneo najveći teret i stradanje tj. Republika Srpska, i time se u celosti opravdava pitanje njegove obaveznosti za subjekte u Bosni i Hercegovini.

2. Suverenitet naroda i država

Suverenitet kao pojam i realitet u političkoj i pravnoj praksi, nemoguće je naučno izučavati bez razmatranja pojmova i realiteta kao što su: narod, nacija, narodna i nacionalna teritorija (uključujući i prirodna dobra), država, vlast, državna vlast, samostalnost i nezavisnost, kao i hijerarhija. Suverenitet (suverenost) nije moguće razmatrati samo u osnovnom značenju - u značenju izvornog osnovnog i apsolutnog suvereniteta, već je neophodno razmotriti i pojmove i praksu: (1) samoograničenog suvereniteta, (2) ograničenog, (3) izvornog, (4) prenetog, (5) nametnutog⁴³, (6) oduzetog, preuzetog, (7) kvazi-suvereniteta (dirigovanog) itd. Takođe je nužno razmotriti i subjekte suvereniteta, počev od naroda, države, vlasti, organa predstavničkog odlučivanja, pa sve do standardnog subjekta do polovine prošlog veka - suverena. Naučna istraživanja⁴⁴ suvereniteta veoma su složena i

⁴³ Kao ilustrativan primer nametnutog suvereniteta možemo navesti i odnos - zabranu Evropske unije prema Hrvatskoj za upotrebu domaćeg semena, što vidimo iz sledećeg teksta objavljenog na Fo netu 03.05.2013.

„EU kažnjava Hrvatsku za upotrebu domaćeg semena

Evropska komisija poslaće u ponedeljak Evropskom parlamentu uredbu kojom će poljoprivrednicima zakonski propisati obavezno korišćenje standardizovanog semena, a upotreba starih, retkih i autohtonih sorti biće kažnjiva, čak i ako se radi o proizvodnji za ličnu upotrebu, prenosi Hrvatska radio-televizija .Ekološke organizacije i brojna udruženja, čiji članovi pokušavaju da sačuvaju stare autohtone sorte semena, bune se protiv namere Evropske komisije, čija bi odluka mogla da ugrozi suverenost evropskih država u očuvanju genetičke raznolikosti“.

⁴⁴ „Naime, pre svega, nesporno je naglasiti da se prilikom definisanja naučnog istraživanja, ista ostvaruju po važećim i proverenim pravilima logike i metodologije. Svako istraživanje, naučno istraživanje se mora odvijati po principu daljih i dubljih saznanja. Naučno istraživanje je složen i svrsishodan proces u kom su objedinjene

odgovorna i kada se tiču stabilne, tradicionalne, jednonacionalne i jednostavne države bez odredaba konfederalizma, federalizma, autonomija, itd. U postojećem naučnom fondu se ističe da da u okviru države suverenost označava svojstvo državne vlasti - da je pravno najviša vlast nezavisna od svake druge vlasti i da su joj sva pravna i fizička lica na njenoj teritoriji podređena. Suverenost kao struktura obuhvata: a) nezavisnost državne vlasti koja je izražena kroz slobodu donošenja odluka i delovanja u odnosu na bilo kakvu drugu vlast unutar ili izvan njene teritorije, a u prvom redu u odnosu na bilo koju državu; b) supermatiju državne vlasti, što znači da je državna vlast u okvirima svoje državne teritorije viša od bilo kakve druge vlasti ili faktora; v) pravna neograničenost državne vlasti, tj. puna sloboda u donošenju i primeni prava. U savremenom međunarodnom pravu suverenost se shvata kao jedno od bitnih obeležja nezavisnosti država i, u smislu Povelje OUN odnosi među činionicima međunarodne zajednice moraju se zasnivati i na načelu suverene jednakosti, na primer, na međunarodnom priznanju ravnopravnosti, nezavisnosti i odricanja od mešanja u unutrašnje poslove država.

Suverenitet je pojava i realitet, određena struktura i proces. Ukoliko se suverenitet ni na koji način ne ostvaruje, njega de fakto (de facto) nema, a kada ga kroz određeno vreme nema, kao stvarnog i manifestnog, on

umne, psihičke i fizičke delatnosti. Bitna komponenta naučnog istraživanja jeste mišljenje, koje ima strogo određena svojstva, kao što su logičnost, kritičnost, postepenost, naučnu osnovanost, predmetnost. Pored misaonih delatnosti u svakom istraživanju su zastupljene i intelektualne, manuelne, kombinovane, stvaralačke, rutinske, tehničke i organizacione delatnosti“.

Dr Dragan Tančić, Osnove istorijskog metoda, Institut za srpsku kulturu iz Prištine sa privremenim sedištem u Leposaviću, Beograd, 2012, str.49.

prestaje i formalno - pravno. U tom kontekstu daćemo i određenu klasifikaciju suvereniteta. Puni ili potpuni suverenitet predstavlja stvarni suverenitet, koji se u svim odredbama suvereniteta ostvaruje u praksi, a istovremeno je i formalno - pravno utvrđen. Formalno - pravni suverenitet je definisan i utvrđen određenim pravno - valjanim aktima, ali u praksi se ne ostvaruje.⁴⁵ To je samo dimenzija punog suvereniteta. Stvarni suverenitet je onaj koji se faktički ostvaruje nezavisno od toga što formalno - pravno nije regulisan, pa ni priznat. Suverenitet naroda je jedan od najsloženijih problema shvatanja suvereniteta. Postavlja se objektivno i jedno veoma politički značajno pitanje : Ko sve čini narod jedne države? Da li su to svi stanovnici jedne države, ili su to samo punopravni građani te države? Ako jednu državu čine više nacija nejednake veličine - nejednakog broja punopravnih građana, ko je stvarni subjekt suvereniteta? Ako državu čine više kolektivnih nosilaca suvereniteta da li postoji državni izvorni suverenitet ili je to izvedeni odnosno preneti suverenitet ili je to “podeljeni” suverenitet? Da li je uopšte moguć “podeljeni suverenitet”? Ako je društveno - politički sistem demokratski i višepartijski i ako je jedna partija ili koalicija dugoročno ili kratkoročno dominantna, ko je onda stvarni nosilac odnosno vršilac suvereniteta? Ako se ustav, ustavne promene, ustavni zakoni, donose skupštinskom većinom a ne na referendumu, postavlja se pitanje: ko je onda stvarno nosilac - izvršilac narodnog

⁴⁵ U tom kontekstu je očekivana (mogla se i naučno predvideti) aktivnost Evropske unije, SAD i drugih država u odnosu prema Srbiji i Kosovu, pitanjima državnosti, nezavisnosti i suvereniteta Srbije i Kosova, tokom 2013. ali i prethodnih godina.

suvereniteta?⁴⁶ Kada se istražuju pitanja suvereniteta nužno je da politički subjekti u političkim procesima, imaju u vidu i stav svojih vernika o ovim pitanjima. Aktuelan primer je stav Srpske pravoslavne crkve o Kosovu i Metohiji i srpskom narodu na Kosovu i Metohiji (SPC ne navodi termin Kosovo).

U listu Novi magazin dato je saopštenje Srpske pravoslavne crkve: „Srpski patrijarh Irinej pozvao je u Uskršnjoj poslanici sve pravoslavne vernike da srcem i dušom ostanu uz stradalni narod na Kosovu i Metohiji i svim krajevima gde pravoslavni stradaju zbog svog imena i vere i istakao da pravda u Hristu uvek pobeđuje“.⁴⁷

U skladu sa tipskim modelom procesa istraživanja⁴⁸ i tipskim modelom predmeta istraživanja⁴⁹, suverenitet kao političku i pravnu pojavu i

⁴⁶ Pitanje referenduma u vezi Briselskog sporazuma iz aprila 2013. između Beograda i Prištine odn. Vlade Srbije i Vlade Kosova i stava Srba sa Severa Kosova može se navesti kao određeni primer u navedenom kontekstu o suverenitetu. Ili, izjava predsednika opštine Zubin potok, Slaviše Ristića data za dnevni list Politika od 03. maja 2013: „Sporazum, koji bi Srbe oterao pod ustavni sistem i zakone Prištine, neprihvatljiv je za bilo kog Srbina na Kosovu i Metohiji. Naša osnovna borba je da ostanemo u sistemu države Srbije, što nam, uostalom, garantuje i Ustav republike“, takođe na nedvosmislen način postavlja pitanje stvarnih nosilaca odnosno vršilaca suvereniteta. Nesporno je, da je nosilac suvereniteta Srbije i srpski narod sa Severa Kosova i Metohije i da se ta činjenica ne može prevideti u političkim procesima koji slede.

⁴⁷ Novi magazin, 02.05.2013.

⁴⁸ Tipski model procesa istraživanja obuhvata: a) uslove, b) subjekte, c) potrebe, motive, interese i ciljeve subjekata, d) aktivnosti subjekata, e) metode i sredstva, f) efekte, rezultate i posledice.

Dr Dragan Tančić, Osnove istorijskog metoda, Institut za srpsku kulturu iz Prištine sa privremenim sedištem u Leposaviću, Beograd, 2012, str.103-112.

proces, teorijski i empirijski možemo obraditi preko uslova u kojima se suverenitet ostvaruje. Ti uslovi mogu biti međunarodni i unutrašnji, a svaki od bitnih uslova utiče na svojstva suvereniteta i njegovo ostvarivanje. Subjekti suvereniteta su centralni bitan činilac svakog društvenog, političkog i pravnog procesa jer su njihove aktivnosti i odnosi njegova suština. Suverenitet je aktivnost i odnos subjekata, u kom se javljaju subjekti u raznim ulogama. Uslovno ćemo ih razlikovati kao: (1) nosioce suvereniteta, (2) vršioce suvereniteta, (3) subjekte nad kojima se suverenitet ostvaruje, (4) subjekti koji utiču na ostvarivanje suvereniteta. U tom kontekstu prepoznamo spoljne, međunarodne i unutrašnje subjekte, kolektivne, grupne i individualne subjekte, službene - formalne i neslužbene - neformalne subjekte, itd. Interesi i ciljevi subjekata suvereniteta su raznovrsni, a često su i suprotstavljeni. Orijentacija ciljeva je usmerena na jačanje ili slabljenje punog suvereniteta naroda i države uvek je svojevrsna sinteza interesa, tačnije rezultanta borbe shvaćenih slobodoodabranih i naturenih interesa čiju je motivaciju teško otkriti. Aktivnosti, akcije, subjekata suvereniteta odvijaju se u više pravaca, od kojih mogu biti: aktivnosti na održavanju suvereniteta države takvog kakav sada jeste, aktivnosti na jačanju suvereniteta stvarnog i formalno - pravnog i aktivnosti na slabljenju suvereniteta. Od druge polovine prošlog veka u političkoj i pravnoj teoriji se postavljaju pitanja svojstava i uloge države i pitanja suvereniteta. Pitanje suvereniteta država pre svega su postavljale velike sile, koje su u cilju ostvarivanja sopstvenih interesa formirale razne

⁴⁹ Tipiski model predmeta istraživanja obuhvata: 1) izradu projektnog zadatka, 2) izradu idejne skice, 3) projektovanje, 4) predistraživanje, 5) dokazivanje i opovrgavanje, i 6) rekonceptualizaciju.

Navedeno delo, str. 113..

saveze i međunarodne organizacije u kojima su one imale vodeću ulogu. U te saveze, paktove i organizacije, uključivani su članovi na razne načine: dobrovoljno uz relativno ravnopravan položaj, pod pritiskom, uz blago podređen položaj, tako priključenih država, prinudom i pretnjom da je bilo nemoguće očuvati ekonomske i druge interese sa znatnom podređenošću tako priključenih država i najzad, praksom, posrednom ili neposrednom intervencijom oružanih snaga, tj. okupacijom tih država koje su se našle u potpuno podređenom položaju. Pitanje državnog suvereniteta došlo je do izražaja prilikom nastanka Organizacije ujedinjenih nacija. Povelja Ujedinjenih nacija predviđa obavezu država koje im pristupe da sprovode odluke OUN, a istovremeno obezbeđuju izvesne pogodnosti svojim članicama odnosno ostavljaju mogućnost lišavanja tih pogodnosti onih koje nisu članovi. Objektivno, OUN kao organizacija, sa svojim organizacionim sistemom, uticajem i raspoloživim sredstvima, faktički deluje i pritiskom. Unutrašnja struktura, sa organima: Generalna skupština, Savet bezbednosti i Generalni sekretar, misije, agencije, je obezbedila poseban položaj i najveći uticaj najmoćnijih zemalja - pobednica u Drugom svetskom ratu. Poseban položaj i uticaj država pobednica obezbeđen je time što su ove države stalni članovi Saveta bezbednosti OUN - ne smenjivi i ne zamenjivi, kao i ovlašćenjima Saveta bezbednosti da odlučuje o najznačajnijim pitanjima, uključujući i oružane intervencije u zemljama za koje proceni da se ponašaju suprotno odredbama Povelje OUN. Bitno je istaći i okolnost, da je sedište OUN smešteno na teritoriji SAD i što ona, kao ekonomski najmoćnija država, sa najvećim udelom učestvuje u njenom finansiranju. Time SAD i vrše najveći i

najneposredniji uticaj u OUN. Tome doprinosi i ekonomsko- finansijska zavisnost ostalih članica Saveta bezbednosti.

Posle Drugog svetskog rata, dolazi i do nastanka mnogih država sa socijalističkim uređenjem tzv. period “oslobodilačkih ratova” u kom nastaju nove samostalne države od bivših kolonija. Klasičan kolonijalizam je propadao, ali ne i interesne sfere i težnje za neokolonijalizmom. Drugi period možemo kvalifikovati kao period propadanje realsocijalizma i nastanak i razvoj “mondijalizma” - “novog svetskog poretka”. U vreme intervencije “istočnog bloka” protiv novog uređenja u tadašnjoj Čehoslovačkoj. Tada se u izraženijoj formi postavilo i pitanje “ograničenog suvereniteta” države uključene u neku zajednicu, pakt, savez. Pristupanjem nekoj zajednici, paktu, savezu država, država koja je potpisala pristupnicu obavezala se da će poštovati ili izvršavati odluke zajedničkih organa. Time je njen suverenitet ograničen. Država se više ne može samostalno ponašati niti odlučivati samo na osnovu svoga interesa, već samo na osnovu zajedničkih odluka i u zajedničkom interesu, koji može biti privremeno i na njenu štetu.

Od polovine šezdesetih godina prošlog veka, s jedne strane, dolazi do povezivanja zapadnoevropskih zemalja i Sjedinjenih Američkih Država i drugih zapadnih zemalja u Severnoatlanski - u početku odbrambeni savez i Evropsku zajednicu (na početku posebno EFTA i EEZ). S druge strane, dolazi i do stvaranja i “socijalistička zajednica” kroz SEV. Rezultat tih hladnoratovskih odnosa su bile Kubanska kriza, obaranje američkog špijuskog aviona nad SSSR-om, do stalnih “lokalnih” ratova, “konflikata”, “mirovni posredovanja i intervencija” i sistematskog nastojanja da se u interesnoj sferi protivnika izazove destabilizacija. U tom “hladnom ratu” SSSR nije izdržao. Bitni momenti

su bili: neuspeh u Avganistanu i ujedinjenje Nemačke i raspad SEV uz opstanak Atlanskog pakta i EEZ - docnije EU. U toj konstelaciji odnosa SFRJ, koja je u određenoj meri služila kao tampon zona i kao argument zapada zapadu nije više bila potrebna, već je postala smetnja određenim pretenzijama na Balkanu, a što se manifestovalo od početka devedesetih godina prošlog veka. Decenijama negovani separatisti i saveznici sila trojnog pakta u Drugom svetskom ratu, u novim političkim uslovima, dobili su podstrek i šansu. OEBS - organizacija za bezbednost u Evropu, čiji je jedan od osnivača bila i SFRJ, svojim aktima garantovala je nepovredivost granica Jugoslavije. Međutim, unutrašnji sukobi otvorili su mogućnosti raspada i razbijanja SFRJ.

Primer je suverenitet Bosne i Hercegovine. BiH je kao država nastala secesijom iz SFRJ, kroz građanski rat i značajnu podršku najvećih evropskih i svetskih sila. Na teritoriji nekadašnje federalne republike BiH kroz građanski rat nastala je i Republika Srpska, sa svim svojstvima državnosti i vojno sposobna. Evropske i druge sile su najraznovrsnijim pritiscima, sankcijama i vojnim intervencijama prinudile Republiku Srpsku da ostane u sastavu BiH u posebnom statusu. Dejtonskim "mirovnim" sporazumom prestao je građanski rat, regulisan položaj BiH kao države i Republike Srpske, kao entiteta, a patronat nad BiH preuzela je međunarodna zajednica. Ona je u BiH zadržala svoje mirovne snage, oslabila, ukinula, vojnu moć entiteta i odredila visokog predstavnika sa ovlašćenjem da poništi svaki akt ili čin za koji nađe da nije u saglasnosti sa međunarodnim sporazumom u Dejtonu koji su potpisali i predstavnici oba entiteta. Po tom sporazumu BiH je samostalna, demokratska, suverena država koja donosi svoj ustav, bira skupštinu i vladu, ali na osnovu odnosno u skladu sa odredbama Dejtonskog sporazuma.

Predstavnici međunarodne zajednice i njene vojne jedinice imaju ulogu obezbeđivanja opstanka BiH kao države i u tom smislu obezbeđivanja, ali i ograničavanja suvereniteta.

3. Državnost, nezavisnost i suverenitet na primeru Srbije, pitanja Kosova i Metohije u XX i početkom XXI veka

Problemi države, nezavisnosti i suvereniteta od kraja XX veka do 2013. mogu se izučavati i na primeru Srbije odn. Kosova i Metohije. Opštepoznato je da Kosovo i Metohija bilo sastavni deo srpske srednjevekovne države (Raške) još od XII veka. Pre toga, teritorija Kosovo i Metohije bila je deo Rimskog carstva odnosno Vizantije. Kosovo i Metohija bilo je centar srpske srednjevekovne srpske državnosti, njenog duhovnog, kulturnog, proizvodnog i trgovačkog života. Na njemu se gradio veliki broj srpskih crkava i manastira, koji su dali snažan pečat srpskom prisustvu na ovom području⁵⁰. S jedne strane stajala je srpska srednjevekovna država, a s druge strane, nema ni govora o organizovanoj albanskoj srednjevekovnoj državi, niti tragova postojanja posebne albanske kulture. Sredinom XV veka dolazi do sloma srpske srednjevekovne države na Kosovu i Metohiji (pad razvijenog rudarskog i trgovačkog grada Novog Brda pod tursku vlast 1455. godine), i nekoliko godina kasnije u celoj Srbiji dolazi do uspostavljanja turske vlasti i turskog sistema uprave. Sa druge strane, Albanci (čiji tragovi nacionalnog formiranja počinju sa Skenderbegovim (hrišćanskim) ustancima protiv Turaka iz XV veka), a koji su vremenom u značajnoj meri primili islam dolazili su u područja Kosova i Metohije, ne čineći na njemu većinu sve do kraja XIX veka.

Prostor Kosova i Metohije do turskog osvajanja činilo je, manje - više kompaktno srpsko stanovništvo. Etnička granica između Srba i Arbanasa

⁵⁰Dušan T. Bataković: Kosovo i Metohija u srpsko-arbanaškim odnosima, Beograd, 2006. str. 9.

bila je tada na stavama Belog i Crnog Drima. Otada, počinje postepeno, a kasnije sve naglije, prodiranje Arbanasa u Metohiju i na Kosovo. U potrazi za obradivom zemljom, masa arbanaških brđana kao i siromašnih seljaka, počela je krajem 16. i početkom 17. stoleća seliti iz planinsko-brdskih predela severne Albanije (Muzakija, Kavaja, Išmaja, Lješ) ali su odlazili i u Metohiju, na Kosovo, u zapadnu Makedoniju, pa i u pravcu Novog Pazara, Niša i Velesa.⁵¹Tokom turske vladavine, hrišćansko stanovništvo je bilo izloženo raznim oblicima prinude: kuluk (prinudni rad), „danak u krvi“, razne vrste poreza. U prilog tome govori da je srpski seljak do 30-ih godina XX veka (poreske reforme vezane za ukidanje feudalizma 1835.) bio opterećen sa 17 raznoraznih davanja: sultanu-harač, glavnicu i čibuk, spahijama-desetak od useva, glavnicu, porez na kazan, vodenicu, žir, seno, svinje, vino, košnice, i još neke sitnice, srpskoj državi – lični porez, sveštenečki porez, dimnica, bač, kuluk, prirez.⁵²Prema statističkim podacima iz turskog popisa stanovništva od 1455 godine⁵³, na Kosovu i Metohiji bilo je 98% Srba a samo 1 % Albanaca, a 1871. godine, prema austrijskim podacima⁵⁴, Srba

⁵¹Videti, Rajović Radošin:Autonomija Kosova, istorijsko pravna studija, Ekonomika, Beograd, 1985., str.19.

⁵² Videti, Radoš Ljušić: Srpska državnost XIX veka, Beograd, 2008., str. 53

⁵³Hadžibegić, Hamid, Handžić, Adem, Kovačević,Ešref, Oblast Brankovića : opširni kastastarski popis iz 1455. godine, Sarajevo : Orjentalni institut, 1972.

⁵⁴ Naime, prema studijiaustrijskog pukovnika Petera Kukulja (Peter Kukulj) iz 1871 godine, korišćena za internu upotrebu Austro-ugarske vojske, navodi se da Prizrenski Mutesarifluk (koji odgovara u velikoj meri današnjem Kosovu i Metohiji), ima 500.000 stanovnika, od kojih je 318.000 Srba (62%), Albanaca 161.000 (32%), 10.000 Roma i Čerkeza i 2000 Turaka. Neki autori procenjuju je da je oko 200.000 - 400.000 Srba proterano iz Kosovskog Vilajeta od 1876-1912, posebno tokom Grčko - turskog rata1897.g.

je bilo 64% a Albanaca 32%. Navedeni podaci su valjan dokaz da je na ovim prostorima dolaskom Turskog carstva i određenom politikom, bitno promenjena demografska struktura stanovništva na štetu srpskog naroda, a što je imalo, i ima, kako u prošlosti, tako i na savremene i buduće političke odnose, dugoročne posledice po status Kosova i Metohije i srpski narod. Početkom XX veka Kosovo i Metohija ulazi u sastav Srbije posle Balkanskih ratova, s tim što su granice konačno utvrđene tek 1925⁵⁵. Tokom 1913. nastaje nezavisna država Albanija (proglašena u novembru 1912.), pod jakim uticajem dve tadašnje velike sile: Austro-Ugarske⁵⁶ i Italije.

⁵⁵ “Konačnim razgraničenjem Kraljevina SHS je dobila manastri Sveti Naum sa okolinom, a u predleu Vrmoša teritoriju Skela-Kikavac-Suhi Vrh-Planinica do stare crnorosko-turske granice, i pravo slobodnog prolaza kroz Vrmošku dolinu između Podgorice, sa jedne i Plava i Gusinja sa druge strane. Albanija je dobila selo Piškopeju sa okilnom južno od Ohridskog jezika i dolinu Vrmoša sa teritorijom do sela Kutu-Grnčar između reke Limbraje i Grnčara. Osim toga Albanija je imala pravo slobodnog pelerinaža u manastir Sveti Naum, a stanovništvo Vrmoša dobilo je pravo na Slobodan prolaz preko granične teritorije od skele Kikavac do Hotskih Hanova. Stanovništvu Albanije dozvoljeno je u zoni zapadno od Đakovice da slobodno može dolaziti na đakovičko tržište radi trgovine, kako je već bilo uređeno odlukom iz 1913. godine”.

Saša Mišić: Albanija:prijatelj i saveznik, jugoslovenska politika prema Albaniji 1924-1927, str. 84-85, prema: M. Milošević: Uspostavljanje međudržavne granice između Kraljevine SHS i Albanije posle I svetskog rata (1916-1926), str. 135 u: Vojnoistorijski glasnik, br. 3/1990

Detaljnije o pregovorima o granici Kraljevine SHS i Albanije tokom 1925, videti: Saša Mišić: navedeno delo, str. 81-85.

⁵⁶Da je ovaj prostor (Balkansko poluostrvo) moralo ostati u interesnoj sferi Austro-Ugarske smatrali su (pre svega) vojni krugovi Monarhije. Šef austrougarskog Generalštaba Beki, marta 1878. u memoaru predatom caru, ističe da Austro-Ugarska mora zauzeti ne samo Bosnu i Hercegovinu, nego i Novopazarski sandžak, kako bi se time onemogućilo ujedinjenje Srbije i Crne Gore i obezbedio izlazak na Egejsko more. Taj prostor, smatrao je Bek, omogućiće Monarhiji da se posluži „grčkim, albanskim i muslimanskim elementima“ u borbi protiv „južnoslovenskih“ naroda. Time će se steći uslovi za neposredan uticaj na „rimokatoličke Albaneze i Slovenima

Kosovo i Metohija, sa slomom srpske vojske 1915. godine i njenim prelaskom izvan granica Srbije, potpada pod austrougarsku i bugarsku vojnu vlast. Oslobođanjem Srbije 1918. i nastankom Kraljevine SHS Kosovo i Metohija ostaju sastavni deo Srbije Organizacija vlasti je istovetna sa pređašnjim uspostavljenim 1913. godine., dok je važnost srpskog ustava, zamenjena odredbama Vidovdanskog ustava iz 1921. Tokom dvadesetih godina XX veka traju dva značajna procesa: proces kolonizacije Srba i drugog južnoslovenskog stanovništva na Kosovo i Metohiju, ali i snažna oružana albanska „kačačka“ akcija, koja je slomljena 1924. godine, koja je egzistirala sve do II svetskog rata. Tokom II svetskog rata dolazi do rasparčavanja teritorije Srbije, te se vrši njena podela teritorije između Mađarske, NDH, Bugarske i Albanije, dok je „pretkumanovska“ Srbija sa Banatom, došla pod vojnu upravu nemačke vojne uprave. Kosovo i Metohija najvećim delom pripadaju „Velikoj Albaniji“, pod italijanskim patronatom, dok deo severa Kosova

neprijateljske Arnaute“, što će imati izuzetan značaj u budućoj podeli Turske. U dugoročnoj strategiji ove politike, u borbi protiv Srbije i srpskog nacionalnog pokreta, posebno mesto se daje stvaranju posebne arbanaške kneževine pod protektoratom Austro-Ugarske. To potvrđuje i izjava novog ministra spoljnih poslova Goluhovskog, na savetovanju o Albaniji (1896), da „osnivanjem nezavisne Albanije mi hoćemo, pre svega, da stvorimo klin između Srbije i Crne Gore“,

Videti: S. Terzić: Srbija i Grčka 1856-1903; Borba za Balkan, str. 212-213, prema: Milorad Ekmečić: Stavranje Jugoslavije, deo II, str. 330-332 i Tomislav Kraljačić: Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903, str. 24-26

Nasuprot tome i u Srbiji i među Srbima izgrađuje se saznanje da „između Srbije i Austro-Ugarske nema izmirenja“. Gde je izlaz? Za Austriju eliminacija Srbije kao države, za Srbiju u upornom teranju za svojim nacionalnim ciljevima s verom u vlastite snage i podršku Rusije.

Videti: Попов Чedomir: Evropske sile i srpsko pitanje, u: Evropske sile i srpsko pitanje, ПI=Политика ISSN: 0350-4395.- 95, 30605 (9.01.1999).str.31.

i Metohije (Kosovska Mitrovica, Podujevo i Vučitrn) ulaze u sastav Srbije, pre svega zbog nemačkih ekonomskih interesa (rudnici, saobraćajnice), a deo kosovskog Pomoravlja dolazi pod bugarsku upravu⁵⁷. Posledice italijanske, albanske i bugarske okupacije Kosova i Metohije jeste napuštanje oko 100.000 Srba, dok je ubijeno bilo oko 10.000. Srba⁵⁸. Na III zasedanju AVNOJ-a od 07-10.08.1945. godine, potvrđene su sve odluke Predsedništva AVNOJ-a između II i III zasedanja AVNOJ-a, odobrene su Rezolucije AVNO Sandžaka od 29.03.1945.godine priključenju Sandžaka⁵⁹, delom Srbiji a delom Crnoj Gori, odluka Glavnog narodnooslobodilačkog odbora Vojvodine o

⁵⁷ Na osnovu Musolinijevog dekreta od 29. juna 1941. donet je „Dekret br. 165“, kojim su Albaniji pripojeni Kosovo, Metohija, delovi zapadne Makedonije, istočna područja Crne Gore i Čamurija (deo severne Grčke). Ovaj dekret je potvrđen je kraljevskim ukazom, bio je propraćen uredbom namesnika Jakominija od 12.08.1941, koji se odnosio na organizovanje administracije u priključenim novim oblastima „Velike Albanije“: Prema toj uredbi Albanija je podeljena na 14 prefektura, čiji su centri bili: Tirana, Skadar, Drač, Elbasan, Berat, Valona, Đirokstra, Korča, Piškopeja, Kuks, u zapadnoj Makedoniji u Debru te na teritoriji Srbije (Kosova i Metohije): u Peći, Prištini i Prizrenu, te Pečku prefekturu činili su: plavsko-gusinjska, rožajska, tutinska, istočka i drenička potprefektura, Prištinsku su linile: uroševačka i gnjilanska, dok su Prizrensku činile: đakovička, suvorečka, orahovačka i dragaška potprefektura.

Videti: Đorđe Borozan: Velika Albanija, porijeklo, ideje, praksa, Beograd, 1995, str. 300-301.

⁵⁸Dušan Bataković, n.d., str. 45

⁵⁹Tokom II svetskog rata u NOP se razmišljalo i o nekom obliku autonomije Sandžaka, i to kao formiranje posebne federalne jedinice ili pripajanje jednoj od postojećih. Od druge polovine 1945 godine pojam „Sandžak“ se počinje odbacivati kao politički pojam stvoren na Berlinskom kongresu, sa namerom onemogućavanja veza između Srbije i Crne Gore. Na kraju, Sandžak je podeljen između Srbije i Crne Gore i to duž granica koja je posle balkanskog rata uspostavljena između Kraljevine Srbije i Crne Gore.

Videti: Program Inicijativnog odbora za sazivanje Skupštine AVNOS-a od 20.11.1943.g.

M. Ćuković, Sandžak, skupljeni i objavljeni materijali, Beograd, 1964,

priključenju Srbiji od 6. aprila 1945, odluka i Rezolucija Oblasne skupštine Kosova i Metohije (Prizren od 09.07.1945.g.), kojom se Kosovo i Metohija priključuje federalnoj Srbiji.

Jugoslavija i Srbija su u razvoj Kosova i Metohije ulagali ogromana sredstva. U periodu od 1966. do 1970, na Kosovu i Metohiji je investirana $\frac{1}{4}$ ukupnih investicija; od 1971. do 1975, 894.000.000 dinara od ukupno 44.283.000.000 dinara jugoslovenskih investicija; od 1976. do 1980, investirano 54.475.000.000 dinara od ukupnih 133.951.000.000 dinara jugoslovenskih investicija; od 1980. do 1985, investirano je 37% ukupnog fonda Jugoslovenskih investicija, a od 1985. do 1990, procenat se popeo na 43% . Od zajma koji je Svetska banka dodelila SFRJ, u razvoj KiM uloženo je 24% ili oko 240.000.000 američkih dolara. Srpska i Jugoslovenske vlada 1981. godine izdejstvovala su poseban zajam za razvoj Kosova i Metohije od Međunarodne banke za razvoj, oko 130.000.000 dolara .Odlukom Narodne skupštine Republike Srbije, deset godina svaki zaposleni u Srbiji izdvajao je 1% od svog ličnog dohotka za razvoj Kosova i Metohije, što je po tadašnjem kursu iznosilo oko 1.000.000 dolara dnevno ili oko 3. 650.000.000 američkih dolara za desetogodišnji period.⁶⁰

Istovremeno sa ovim procesima u vezi sa KiM, imamo i procese dezintegracije jugoistočnih država, bivše SFRJ, i sl. Naime, kraj 20. veka karakterističan je po nastanku novih država. Tako je secesijom od bivše

⁶⁰ Parlić Stojimir: Kosovo i Metohija kolevka srpstva, Writen and Reproduced in U.S.A., 1969. yers.

Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (koju je podržala međunarodna zajednica suprotno Povelji OUN i drugim dokumentima) nastalo više samostalnih država – Slovenija, Hrvatska, Makedonija i Bosna i Hercegovina (sa Federacijom BiH i Republikom Srpskom) koje su postale nova geopolitička realnost Balkana. Taj proces „menjanja“ balkanskog regiona nastavljen je jednostranim i nasilnim proglašenjem nezavisnosti Kosova u februaru 2008. godine, koji još uvek traje. Očigledno je, da je početkom prve decenije XXI veka težište međunarodnih političkih i diplomatski aktivnosti prebačeno iz Bosne i Hercegovine na prostore Srbije odn. Kosova i Metohije.

Za očekivati je da ovaj proces geopolitičkih promena početkom XXI veka na Balkanu neće stati na zaokruživanju državnosti Kosova, već će se on nastaviti u pravcu ostvarivanja koncepta „Velike Albanije“ (što je inače u funkciji geostrateških i geopolitičkih interesa velikih sila i Evropske unije, posebno interese jednog manjeg broja država članica Evropske unije, posebno imajući njihove istorijske prema Srbiji i drugim prostorima Balkana). To znači dalja delovanja Albanaca prema: a) jugoistoku Srbije (Medveđa, Bujanovac, Preševo) u okvirima projekta „Dardanija“; b) Kosovu i Metohiji, u okviru projekta „Nezavisno Kosovo“; v) Crnoj Gori (Plav, Gusinje, Bar, Sutomore, Ulcinj – u okviru projekta „Malesija“; g) zapadnoj Makedoniji (Preševo, Kičevo, Debar, Struga i Ohrid – u okviru projekata „Ilirija“ i d) severnoj Grčkoj – u okviru projekata „Epir“. Ovakva dešavanja realno je očekivati u narednim periodima, čime će u bitnoj meri biti narušena državnost, nezavisnost i suverenitet Srbije, Crne Gore, Makedonije i severne Grčke (koja se nalazi u EU).

Ovakav dalji razvoj događaja objektivno je realan i moguć, kojim će doći do razgrađivanja nezavisnih i suverenih država na Balkanu, Evropi i sl., a što će sve skupa, imajući u vidu bližu i dalju političku prošlost i zbivanja, predstavljati „bure baruta“ odn. veliku pretnju miru, sigurnosti i bezbednosti na Balkanu, Evropi i svetu. U tom kontekstu moraju se posebno imati u vidu ova predstojeća događanja a što znači da Srbija kao država, mora da bude svesna istih i da blagovremeno, političkim, ekonomskim, diplomatskim i vojnim aktivnostima sprečava aktivnosti dela međunarodne zajednice kojim se ugrožava njena državnost, nezavisnost i suverenost.

III ODREĐENJE POLITIKE KAO POJMA I REALITETA

1. Bitne odredbe politike

U političkoj i pravnoj teoriji prisutan je generalni stav, da je osnov različitih shvatanja politike i prava, političkih i pravnih nauka, u shvatanjima i razumevanjima bitnih odredbi politike i prava kao pojava i političkih i pravnih nauka, koje naučno istražuju, s jedne strane, politiku i pravo, i s druge, pravne i političke nauke. Protivurečnosti politike i prava, nepostojanje opštih saglasnosti u definisanju politike i prava, predmeta i metoda pravnih i političkih naukasu opšti i osnovni izvori problema za shvatanje i razumevanje politike i prava, pravnih i političkih nauka. Kao jedan od primera, navešćemo definiciju politike Moris Diveržea, po kojoj je politika „imenica ženskog roda: 1. Nauka o upravljanju državama, napisao je Litre 1870.veština i praksa upravljanja ljudskim društvima, rekao je Robert 1962. godine⁶¹. Moris Diverže smatra da je „sama suština politike, njena prava priroda, njeno pravo značenje ogleda se u tome da je ona uvek i svuda ambivalentna. Slika boga Janusa, božanstva sa dva lica, je stvarna predstava države, ona izražava najdublju političku stvarnost. Država, odnosno, govoreći uopšteno, organizovana vlast u jednom društvu, uvek i svuda istovremeno je i sredstvo dominacije jednih klasa nad drugima, sredstvo koje ove prve primenjuju u svoju korist a na štetu drugih, ona je i sredstvo kojim se obezbeđuje izvestan društveni poredak, izvesna integracija svih u zajednici za zajedničko dobro.“⁶²„

⁶¹ Moris Diverže, Uvod u politiku, Savremena administracija, Beograd, str.7.

⁶² Navedeno delo, str.7.

Značenje pojma politika, istakao je Slobodan Jovanović, počev od Platona i Platonove akademije, gde navodi sledeće odrednice: „Platonova Akademija bila je od velikog istorijskog značaja. Ustanovljena u četvrtom veku pre Hrista, ona je trajala sve do šestoga veka posle Hraista. Ostavljajući sve drugo na stranu, ona obeležava nov momenat u shvatanju politike. Politika se shvatala, prvo, kao iskustvo i zavet predaka koji se vrši, a ne diskutuje. Zatim, kad se o njoj stalo diskutovati, ona se shvatila kao veština ubeđivanja, veština ličnog uspeha u prepirkama. Tek u Akademiji pokušava se načiniti politika naukom koja proučava državu. Od proste veštine koja donosi pojedincu uspeha u stranačkim borbama, politika postaje objektivna istina, koja, pravilno primenjena, obezbeđuje državi miran, srećan život. Do Platona, pod politikom razumevalo se nešto što bi odgovaralo parlamentarnoj retorici i dijalektici. Platon pak razumevao je pod politikom nešto što bi odgovaralo državnom pravu i sociologiji“.⁶³ Potom sledi i sledeći iskaz.: „Od vođa demokratije tražilo se stoga da misle svojom glavom i da imaju svakovrsnih znanja. Platonu se činilo da oni u stvari nemaju znanja ni o čem, ali da su se izvežbali da govore o svačemu. Osim toga, kako im je u javnim prepirkama bilo glavno dobiti većinu za sebe, oni nisu govorili ono što su smatrali za istinu, nego ono za šta su pretpostavljali da će se većini svideti“.⁶⁴ U skladu sa prethodnim, ističe se i stav: „Stoga Platon zaključuje: ko hoće da bude državnik, ne sme se osloniti na svoje "nadahnuće" ni na svoju "srećnu zvezdu"; on mora zasesti, pa učiti državnishstvo, kao što se uči jedna veština ili zanat.

⁶³ Slobodan Jovanović, Iz istorije političkih doktrina, Sabrana dela Slobodana Jovanovića XV, knjiga prva, Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kon A.D. 12, Knez Mihailova ulica 12, Beograd, 1935.str. 83..

⁶⁴ Isto, str.81.

Analogija s pastirom pogrešna je dvojako: niti je između državnika i naroda onako intelektualno rastojanje kao između pastira i stada, niti je pastir onako dužan da se stara o dobru stada, kao državnik o dobru naroda“.⁶⁵Odnos prema političarima od strane Slobodana Jovanovića možemo uočiti i iz sledećeg iskaza: „Političari nisu svesni svog pravog zadatka. Njihov je pravi zadatak da proučavaju, da vaspitavaju, da popravljaju ljude. Ali o tome više i ne misle. Njihova je jedina briga da dođu na vlast, i da na vlasti što duže ostanu. Radi toga, laskaju narodu, povlađuju njegovim predrasudama, služe njegovim rđavim težnjama. Umesto da ga popravljaju redom i strogošću, oni ga kvare popuštanjem i maženjem. Ma koliko ovi demagozi bili štetni za narodni moral, ima jedna vrsta političara koja je još štetnija. To su oni političari koji teže tiraniji, i otvoreno ispovedaju da moralnog zakona nema“.⁶⁶ Ova misao je bila, sada, i u budućnosti biće aktuelna u sferi politike, političkih nauka.

U Maloj političkoj enciklopediji⁶⁷ ne postoji pojam „politika“, već se definiše samo pojam „politička pojava“.⁶⁸Prema navedenoj enciklopediji: „Politička pojava je ona vrsta društvene pojave koja se tiče odlučivanja o opštim poslovima jednog globalnog društva i borbe koja se oko toga vodi među različitim klasama, političkim partijama i interesnim grupama.“... „U društvenoj stvarnosti političke pojave nisu uvek samostalne i jasno izdvojene od drugih društvenih pojava. Političke pojave, dakle, nisu izolovane: one prožimaju sve druge sfere društvenog

⁶⁵ Isto, str.93.

⁶⁶ Isto, str. 17.

⁶⁷ „Mala politička enciklopedija“, Savremena administracija, Beograd, 1966.

⁶⁸ Isto, str. 867.

života i same su njima prožete“.⁶⁹Slično je sa Političkom enciklopedijom u kojoj nema pojma politika, ali, ne postoji ni pojam „politička pojava“.⁷⁰ Međutim, na strani 715. postoji odrednica „partije“ u okviru koje se obrađuju i političke partije i odrednice: politička antropologija, politička ekonomija, politička filozofija, politička funkcija, politička institucija, politička korupcija, politička kriza, politička kultura, politička mašina i politička nauka.⁷¹ Šta više, na str. 753, govoreći o predmetu političke (političkih) nauka, autor teksta indirektno je pokušao da odredi i pojam politike. U tom smislu on kaže: „Društvo i čovek stvaraju i nose politiku kao spoljnu i svoju snagu, kao nametnutu i prihvaćenu nužnost, kao sredstvo otuđenja i potvrde“.⁷² I nastavlja: „Predmet političkih nauka je politika u svojim unutrašnjim aspektima. Osnovna područja politike kao nauke su: a) osnovni pojmovi i metodologija (političkih nauka); b) političko i ustavno uređenje pojedinih zemalja; v) političke stranke, interesne grupe, javno mnjenje i političko ponašanje građana; g) javna uprava, organizacija, upravljanje, birokratija; d) međunarodni odnosi“.⁷³ Ako se s ovim poveže i tekst u okviru odrednice „država“, može se oformiti radna definicija pojma „politika“, koja odgovara društvenom realitetu na koji se pojam odnosi. Ipak začuđuje da se obe pomenute enciklopedije kao i „Pravna enciklopedija“⁷⁴ ne bave eksplicitnim definisanjem pojma „politika“ pod posebnom odrednicom. Ovo čudi zato što u drugim posebnim odrednicama koriste pojmove sa prefiksom „politički“, pa se nameće

⁶⁹ Isto, str.868.

⁷⁰ Politička enciklopedija“, Savremena administracija, Beograd, 1975.

⁷¹ Isto, 745-752.

⁷² Isto, str.753.

⁷³ Isto.

⁷⁴ Pravna enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1979.

pitanje: odakle je izveden prefiks „politički“ ako osnovni pojam „politika“ nije određen? Ubrajajući navedene enciklopedije u „stariju“ literaturu, moramo ukazati i na to da su u nas neki njihovi savremenici pokušali da daju određenja politike. Tako Radoslav Ratković, u delu „Ogledi o problemima savremenog društva“ kaže da je politika „...oblast društvenog zbivanja, društvenih odnosa i oblika, u kojoj se rešavaju pitanja upravljanja društvenim poslovima...“⁷⁵ pa sferu politike „čini onaj deo nadgradnje koji se naziva politička nadgradnja - gde se vrše aktivnosti upravljanja zajedničkim društvenim poslovima, značajnim za društvenu celinu, i organizovanje društva za obavljanje tih poslova.“⁷⁶ Jovan Mirić pokušava da konkretizuje ostvarivanje politike kroz određene političke pojave: „društvene aktivnosti usmerene na upravljanje opštim društvenim poslovima; socijalni koreni i faktori koji ove aktivnosti izazivaju; svest kojom se ove aktivnosti rukovode (i procesi stvaranja te svesti, procesi integrisanja pojedinačnih volja u zajedničku volju); organizacije i ustanove preko kojih se društveno upravljanje vrši i njihovo delovanje.“⁷⁷ R. Ratković u knjizi „Osnovi političkih nauka“⁷⁸ posvećuje celu drugu glavu tadašnjim savremenim shvatanjima o politici. Treći deo knjige, pod naslovom „Politika u savremenoj epohi (Prelazne epohe, Savremeno društvo i politika i Savremena država)“ znatno produbljuje početne postavke o politici i predstavljaju bitan činilac shvatanja politike u ovoj monografiji.

⁷⁵ Radoslav Ratković „Ogledi o problemima savremenog društva“, Kultura, Beograd, 1961, str.130-131.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Jovan Mirić, *Interesne grupe i politička moć* Centar za kulturnu djelatnost SSO, Zagreb, 1973, str.38.

⁷⁸ Radoslav Ratković, *Osnovi političkih nauka*, Beograd, Institut za političke studije, 1985.

Kao značajnu osnovu definisanja politike spadaju i neka određenja koja je dao i Slavomir Milosavljević samostalno ili sa koautorom Ivanom Radosavljevićem. Navešćemo jednu od njegovih uslovno rečeno „starijih“ definicija, i jednu od novijih. U delu „Politička akcija“ S. Milosavljević navodi: „Na osnovu pomenutih i drugih definicija koje, sve u svemu, čine dovoljan metodsko- kategorijalni osnov, moguće je izdvojiti bitna obeležja politike i političkog, prvo u „ klasičnom“ vidu politike, a zatim i u procesu područjavanja... Prvo, nesporno je da se politika javlja i postoji samou ljudskom društvu. A to znači da se kao društvena pojava javlja tek kada se čovek u određenoj meri osamostaljuje od (prirode i) društva na osnovu svojih radnih sposobnosti. Drugo, politika se javlja tek kada društvo postaje sposobno da ustanovi specifičan vid društvene organizacije - državu. Treće, politika je pojava čiji je nastanak nužno povezan sa nastankom klasa i sposobnošću jedne (vladajuće) klase da uspostavi monopol nasilja nad ostalim delovima društva i da ih organizuje u funkcionalnu celinu, sposobnu da, uprkos klasnom sukobu, obezbedi reprodukciju društvenog života na sve višem nivou. Četvrto, politika se javlja sa društvenom podelom rada i neposredno proizvodi „u prvo vreme fizički“ i neproizvodni (u prvo vreme intelektualni, ali samo uslovno rečeno). U stvari, to je podela na one (onog) koji vladaju i one kojima se vlada. Peto, politika unosi u društvo hijerarhiju zasnovanu na klasnoj pripadnosti i vlasti“. ⁷⁹ Za određenje pojma politike autori Slobodan Milosavljević i Ivan Radosavljević u delu „Osnovi metodologije političkih nauka“ navode dopunske odredbe značajne za definisanje politike:- a) da je ona trajan

⁷⁹Milosavljević Slavomir, *Politička akcija*, Institut za političke studije, Beograd, 1977, str.55-56.

proces i aktivnost; b) da je racionalna, sa unapred određenim daljim, bližim i konkretnim ciljevima; v) da su utvrđeni instrumenti sredstava kojima će se ostvariti ciljevi; g) da nužno ustanovljava potrebnu organizaciju društva koje je (u celini, dugoročno gledano) u skladu sa osnovnim potrebama društva na datom nivou razvoja, i d) da ima svoje specifične metode dejstva“.⁸⁰ Osim toga, oni navode tri nivoa manifestovanja posebnosti politike u odnosu na druge društvene delatnosti, te sugeriraju da se politika može posmatrati kao proces, složena struktura i kao složen sistem.⁸¹ Na strani 29. navedenog dela, autori navode i tri bitne grupe političkih funkcija (funkcija politike): a) osnovne: „funkcija identifikacije, funkcija vrednovanja i funkcija ostvarivanja ciljeva“; Drugu grupu čine „b) opšte funkcije: usmeravanje, integracije i zaštite.“ Konkretizacija navedenih funkcija ostvaruje se kroz mnoge operativne funkcije. Uvažavajući stanovišta Jovana Marjanovića o pojmu i bitnim komponentama politike: „Politiku kao sferu društvenog života karakterišu dve osnovne komponente : subjektivna i objektivna...“⁸² i Jovana Đorđevića o suštini politike: „Dva su osnovna značenja izraza politika, mada se u najvećem broju svetskih jezika za oba značenja upotrebljava ista rač (jedino engleski jezik ima dva izraza za ova dva osnovna značenja pojma politika). Po prvom značenju, izraz politika (engleska reč: politics) označava jedan domen društvenog uređenja i društvenih odnosa u kojima se izražavaju i suprotstavljaju borbe interesa i shvatanja društvenih klasa, grupa i pojedinca o nekim

⁸⁰ Milosavljević Slavomir, Radosavljević Ivan, Osnovi metodologije političkih nauka, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str.24.

⁸¹ Isto, str.25-28.

⁸² Marjanović Jovan, Pojam i bitne komponente politike, u knjizi Dragana Simeunovića, „Teorija politike- osnovi političkih nauka“, Institut za političke studije, Beograd, 2002, str.80.

osnovnim pitanjima života društva i pojedinaca...“⁸³ U drugom smislu „reč politika (engleska reč: policy) označva program, pravac i oblike formulisanja odgovarajućih interesa, težnji i ciljeva klasa, nacija, grupa pa i čovečanstva kao celine...“⁸⁴ „Politika je oličena u borbi za održavanje, funkcionisanje, menjanje, preuzimanje određenog sistema političke vlasti.“; koja navodi D. Simeunović, posebno intrigira njegovo stanovište (koje je iz 2001. godine) o politici kao umetnosti iluzije. Stav, „Ali upravo politika kao oblast empirijskog i unutrašnjeg i spoljašnjeg sveta nije svet prave stvarnosti, već, naprotiv, ona se u strožem smislu nego umetnost mora nazvati pukim prividom i grubom obmanom“⁸⁵ Pridavanje izvesnih elemenata „božanskog“ ili bar nadljudskog, može ovaj stav učiniti jasnijim. Jer - iluzije i zablude ljudi nisu samo njihove fantazije (u pežorativnom smislu reči) već su i neizbežan deo njihove svake, pa i političke realnosti, sve dok su ljudi razumna, ali sopstvenom prirodom i društvom ograničena bića. Od savremenih definicija politike, početkom ovog veka navešćemo i definiciju Dragana Tančića, koji naglašava da je „definisanje politike i političkih nauka, politikologije, politologije je vršeno od strane mnogih autora, u raznim istorijskim periodima, kao i u savremenim uslovima a na osnovu različitih teorijsko- empirijskih i metodoloških pristupa, sa različitim ciljevima i svrhama, te otuda i mnoštvo definicija koje se odnose na shvatanje i razumevanje politike i političkih nauka kao pojmova i realiteta.“⁸⁶ Dragan Tančić ističe „.....pojam politike je osnovni pojam, iz kog se izvodi i

⁸³ Isto, str.81-82.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Isto, 2002.

⁸⁶ Dragan Tančić, Istorijski metod u istraživanju političkih pojava, doktorska disertacija odbranjena na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, 2009. str.147-148.

pojam političke nauke, politikologija“.⁸⁷ Takođe naglašava „.....bitna odredba politike jeste da je to društvena i politička pojava, društvena i politička delatnost, društveni i politički odnos, koja ima određeno vreme istorijskog nastanka, znači neki početak i koja se razvija kroz razne faze i etape, te se ona mora shvatiti kao i istorijska, društvena i politička pojava“.⁸⁸ Prema istom autoru, značajna je i odredba politike „Bitne, suštinske kvalitetne odredbe specifičnosti politike jesu i faktičko postojanje određenih funkcija, ali i razlika, suprotnosti i protivurečnosti, odnosno i disfunkcija. Jer, u osnovi, funkcija politike jeste postizanje saglasnosti, usklađivanje itd. Dakle, potiskivanje, otklanjanje i prevazilaženje razlika, suprotnosti i protivurečnosti. Funkcije i disfunkcije politike, kao svesne interesne, ciljne, svrsishodne i voljne delatnosti, ostvaruju se u stvarnim uslovima i uvek su usmerene na menjanje postojećih okolnosti, čak i kada se deklariraju kao nastojanje da se one očuvaju i konzerviraju. Politika je i delatnost, delovanje i delanje, kojim se vode, stalni sukobi, borbe, za artikulaciju, konstituisanje opšteg interesa i za njegovo ostvarivanje odnosno onemogućavanje“.⁸⁹ Navedene definicije politike možemo proširiti i iskazom da je politika, kao aktivnost upravljanja opštim interesima, istovremeno i proces izazivanja i rešavanje sukoba - raznih vrsta, uključujući i ratne, kako u bližoj, tako i u daljoj prošlosti.

⁸⁷ Isto, str.148.

⁸⁸ Isto, str.148.

⁸⁹ Isto, str.148-149.

2. Izvori podataka o političkim pojavama

Paradigmatski pristup o istorijskim izvorima u pravnoj nauci, iznet u (I) Prvoj glavi ove monografije, u celosti je važeći i za deo o izvorima podataka o političkim pojavama. Moramo ukazati, da smo, izučavajući u naučnom fondu mnoge definicije o istorijskim izvorima, uočili različita shvatanja istorijskih izvora. Neki autori, daju generalne odredbe tj. smatraju da su istorijski izvori ljudska delatnost, aktivnost; drugi, istorijski izvori su istorijske činjenice, ostaci prošlosti; tekstovi predmeti ili činjenice iz kojih se crpe saznanja o prošlosti; oružja, oruđa, građevine, spomenici, skeleti. Klasifikaciju istorijskih izvora mnogi autori su vršili prema raznim kriterijuma, od kojih ćemo izdvojiti, samo neke:

1. prema odnosu na događaje i procese,
2. prema odnosu izvora i istraživanja,
3. prema saznoj vrednosti,
4. prema sadržini,
5. prema poreklu,
6. prema delatnosti,
7. prema načinu nastanka i dr.

S druge strane, izvore podataka o političkim pojavama, možemo klasifikovati prema različitim kriterijumima.

Međutim, mi ćemo se u ovom radu pridržavati podele na:

- 1) iskustvene izvore (iskustvo subjekata),
- 2) naučne izvore podataka,

prema klasifikaciji izvora podataka političkih pojava, koju su formirali Slavomir Milosavljević i dr Ivan Radosavljević, u zadnje tri decenije na Katedri metodologije političkih nauka u Beogradu. Prema toj klasifikaciji, naučni izvori podataka su sva dela nastala korišćenjem metodologije naučnih istraživanja. Ovi izvori se dele na: teorijske – one koji čine fond verifikovanih naučnih saznanja o političkim pojavama i na hipotetičko-empirijske – one koji su tek u fazi hipoteza koje se istražuju ili su rezultat empirijskog istraživanja, ali još nisu postali sastavni deo teorije. Izvori se takođe mogu razvrstati i po sledećim važećim kriterijumima:

- 1) prirodi građe
- 2) predmetnosti sadržaja
- 3) subjektu autora
- 3) obliku iskazivanja sadržaja
- 5) javnosti
- 6) dostupnosti
- 7) službenosti ili oficijelnosti
- 8) izvornosti, kao i po nekim drugim za istraživača manje značajnim kriterijumima.

1) Prema prirodi građe izvora podataka možemo razvrstati na:

a) tvorevine materijalne kulture

- umetničke,

rekreativne i

- delatno- operativne.

b) tvorevine duhovne kulture – u koje spada sve ostalo što nismo obuhvatili tvorevinama materijalne kulture;

c) neposredno ponašanje društva – subjekata koji čine društvo:

- stvarno i

- verbalno.

2) Prema predmetnosti sadržaja izvora:

a) izvori potpunog političkog sadržaja. To su izvori koji najneposrednije tretiraju političke pojave – kao što su politički programi, statuti političkih organizacija, planovi, izveštaji, proglašeni, objave, analize, elaborati, smernice, zaključci, evidencija kadrova, itd.

b) izvori kombinovane i srodne sadržine. To su izvori koji se ne bave prvenstveno ili pretežno političkim pojavama, ali je njihova sadržina srodna političkoj ili je u nju ukomponovan u znatnoj meri i sadržaj koji se bavi neposredno političkim pojavama. Takvi su izvori, na primer, pravna akta: ustav, zakoni i sl. koji spadaju u pravo, bave se pravnim pojavama – ali su neodvojivi od političkih pojava jer su njihov izraz;

c) izvori čija je sadržina nepolitička, ali u čijoj osnovnoj sadržini mogu biti prisutni mnogobrojni podaci koji se mogu koristiti za istraživanje političkih pojava. Na primer, takvi su izvori, nesumnjivo, statistički izvori o razvoju privrede, tehnologije, stanovništvu, obrazovanju itd. koji se neposredno bave drugom problematikom ali bez kojih se rezultati

jedne politike u određenom vremenu ne mogu sagledati.

3) Subjekt-autor je bitan kriterijum izvora podataka. To znači da subjekt može biti i država i politička organizacija i institucija, i klasa, sloj, grupa, pojedinac. Važno je istaći da svi subjekti po kriterijumu njihovih svojstava i objektivnih mogućnosti da spoznaju određenu aktivnost itd., direktno i indirektno možemo podeliti na:

a) kompetentne, one koji su zaista u situaciji da neposredno ili posredno ostvare uvid u istraživanu političku pojavu.

b) nekompetentne, one koji zaista nisu bili u situaciji da ostvare odgovarajući uvid – da u svoj sadržaj uključe relevantne podatke o istraživanoj pojavi.

4) Prema obliku iskazivanja sadržaja ili načina korišćenja izvora:

a) auditivne, oni koji se mogu koristiti aktiviranjem čula sluha;

b) vizuelne, aktiviranjem čula vida;

c) audio-vizuelne, koji se koriste kombinacijom čula;

d) ostale, koji se koriste aktivnošću ostalih čula i na druge načine.

5) Prema kriterijumu javnosti, izvore možemo podeliti na:

a) društvene i

b) privatne.

Druga veoma značajna klasifikacija po istom kriterijumu je podela na:

a) legalne izvore, one koji su zakonom i propisima dozvoljeni za korišćenje i

b) ilegalne, one koji su zabranjeni.

Naravno, moguće je uneti i međučlan – polulegalni izvori.

Za našu društvenu situaciju, a i šire, značajnija je podela na:

a) javne izvore, one kojima su u načelu pristup i korišćenje dozvoljeni svakom interesentu. To su, na primer, sve publikacije u prodajnoj mreži sredstava javnog masovnog informisanja i sl.;

b) interne izvore, one koji su usmereni na zadovoljenje potreba jednog ograničenog kruga korisnika, ali ni drugi korisnici, interesantni van tog osnovnog kruga nisu u svakom slučaju isključeni.

c) poverljive izvore, one koji su namenjeni samo uskom krugu upućenih u čiju nadležnost spada predmetni sadržaj. Ovi izvri se, ne retko, po odobrenju mogu koristiti i od drugih lica, i

d) tajne, strogo poverljive izvore, koji su namenjeni veoma uskom krugu posvećenih. Ovi izvori, po pravilu, sadrže vojne, poslovne, profesionalne i političke tajne. Termin i pojam „političke tajne“ nije određen ni korišćen u nauci. Ipak, smatramo da je ispravan. Na primer, tajni sporazum političkih subjekata o saradnji, zajedničkoj akciji i sl, zatim tajni međudržavni ugovori itd., nesumnjivo spadaju u „političku tajnu“. Poznatiji je pojam „državna tajna“.

Za istraživača je klasifikacija izvora podataka i obaveštenja od izuzetnog značaja ne samo sa stanovišta mogućnosti ostvarivanja uvida u izvor, već i sa stanovišta korišćenja podataka i pozivanja na izvor – ako se do tajnih i poverljivih izvora dođe. Jer, u nauci zgodna diplomatska i novinarska formulacija „saznaje se iz dobro obaveštenih izvora“ nije prihvaćena.

Stoga i ne govorimo o „anonimnim izvorima“.

6) prema kriterijumu dostupnosti:

a) Dostupni izvori, su oni izvori koje istraživač pod prosečno normalnim okolnostima u određenoj društveno-istorijskoj situaciji može koristiti;

b) nedostupni izvori su svi ostali izvori.

Izvori mogu biti nedostupni istraživaču i iz razloga : obrazovno-kulturni (nepoznavanje jezika i pisma, istinske situacije koje su sadržaj dokumenta); ekonomsko-finansijski; tehnički (nedostatak odgovarajuće tehničke opreme za korišćenje izvora); organizacione prirode, prostorne i vremenske smetnje, retkost izvora; informisanost, odnosno neinformisanost o postojanju izvora, itd.

7) Prema kriterijumu službenosti i oficijelnosti izvore delimo na:

a) službene – oficijelne, i

b) neslužbene – neoficijelne.

8) Prema kriterijumu izvornosti na:

a) izvorne, čija je autentičnost zbog kompetentnosti tvorca i načina nastanka izvora, po pravilu najveća – iako ima izuzetaka;

b) interpretirane, autentične, nastale od kompetentnih tvorca koji ne moraju biti sudeonici u zbivanjima ili koji nisu formirali izvor u toku samog zbivanja, ali je sadržaj u najvećoj meri istinit. To su na primer, memoari ili kazivanja učesnika u ratu nastala znatno posle završetka rata:

c) interpretirane neautentične, i

d) proizvoljne.

2.1. Političko ponašanje kao izvor podataka

U političkim naukama kao jedan od bitnih izvora podataka o političkim pojavama susubjekti političke aktivnosti sa svojim verbalnim i stvarnim ponašanjem (iskazima i delanjem). Političko ponašanje političkih subjekata je jedna od osnovnih kategorija političke nauke, jer obuhvata sve oblike, aktivne i pasivne, političkih odnosa u političkim procesima. To je kategorijalni pojam koji sadrži i odredbe delanja kao praktikovanja i odredbe stanja i procesa svesti i emocija. U osnovi, sva naučna istraživanja u političkoj nauci, sa naglaskom na istorijski i komparativni metod, nužno se bave određenim aspektima političkog ponašanja. Organizovanje, funkcionisanje, odnosi, položaji, uloge, stavovi, interesi i td. u konačnom samo su aspekti ljudskog ponašanja. Delanje je samo kreativna komponenta ukupnog ponašanja. Ponašanje se može tumačiti ponašanjem subjekta u odnosu na drugog subjekta, u odnosu na grupu i u odnosu na sopstveno ponašanje posmatrano u određenom vremenskom periodu, kao kontinuirano, pa prema tome i očekivano ponašanje. Društveno ponašanje je odnos među ljudima u društvu, odnos čoveka prema čoveku i možemo ga posmatrati kao odnos u društvenoj osnovi, proizvodnji materijalnih dobara i odnose u društvenoj nadgradnji. Ti odnosi su uvek i određene aktivnosti, te se društveno ponašanje nužno realizuje kao aktivnost, akcija, interakcija u društvu i prema društvu, odnosno društva prema prirodi i u prirodi. Od posebnog značaja su odnosi u proizvodnji materijalnih dobara gde ljudi stupaju u određene odnose nezavisne od svoje volje i ostvaruju takve proizvodne odnose koji odgovaraju određenom stepenu razvoja proizvodnih snaga. Društveno ponašanje je skup ponašanja pojedinaca, pripadnika jednog

društva koje je moguće odrediti kao povezano i uslovljeno delovanje pojedinaca, koje se sastoji u proizvođenju izvesnih promena kojih ne bi bilo kad ne bi bilo tog povezanog delovanja. Ljudska ponašanja polazeći od odredbe svesti, mogu se podeliti na nesvesna, uključujući i pod svesna, i svesna. Prema Maksu Veberu⁹⁰ društveno ponašanje možemo razvrstati u četiri grupe: a) ciljno–racionalno, postupanje u skladu s izvesnim očekivanjima u pogledu ponašanja predmeta spoljašnjeg sveta i drugih ljudi, koristeći ova očekivanja kao uslove ili sredstva za postizanje vlastitih ciljeva kojima racionalno teži; b) vrednosno-racionalno ponašanje je ona vrsta ponašanja, kada neko postupa na osnovu svesne vere u apsolutnu vrednost jednog oblika ponašanja, bilo da je ovo etičko, estetičko, religiozno ili kakvo drugo i to samo radi njega i bez obzira na uspeh; c) afektivno, kad neko afektivno naročito emocionalno postupa povodeći se za aktuelnim afektima i društvenim stanjem; d) tradicionalno je onda kada neko postupa naviknut dugim ponavljanjem.

Političko ponašanje je izvedeni pojam iz pojma društveno ponašanje. U odnosu na društveno ponašanje bitno se razlikuje se po opštosti interesa i po instrumentalnom odnosu prema moći i vlasti čije je vršenje nužno kako bi se otklonili, ublažili ili prevazišli pretežno politički sukobi i borbe. Svako političko ponašanje može biti realno, verbalno i psihičko. Realno ponašanje je vršenje određenih radnji i činova, stvarno ili praktično ponašanje. Verbalnim ponašanjem se iskazuju određeni znaci odobravanja, prisiljavanja, ubeđivanja, davanja saglasnosti ili negodovanja i ono se ostvaruje bez primene fizičke prinude. Ono može

⁹⁰ Videti: Maks Veber, „Privreda i društvo“, Prosveta, Beograd, 1976, str. 15-40.; Mihailo Đurić, Sociologija Maksa Vebera, Zagreb, 1964, str. 89- 93.

biti deklarativno, neistinito, nepotpuno, nejasno i višesmisleno. Kod ove vrste ponašanja opažaju se situacije međusobno neusaglašenih interesa pojedinaca sa interesima grupe kojoj pripadaju, odnosno interesi grupe nisu podudarni – suprotni su društvenim interesima, tako da može doći do iskazivanja saglasnosti (istinite ili lažne) ili nesaglasnosti (istinite ili lažne) između aktuelnih interesa. Političko ponašanje je poseban oblik društvenog ponašanja, interesno, mnogostruko i polivalentno ponašanje u ostvarivanju moći i vlasti kao instrumenata ostvarivanja ciljeva; odigrava se kao aktivnost, delanje, činjenje, kao kao racionalno-neracionalno, svrshodno, plansko; opazivo⁹¹, ispoljeno, deo realnosti, metod i sredstvo izražavanja dubljih procesa i suštine, u datom vremenu i prostoru. Osnovni oblici političkog ponašanja su ponašanja političkim radnjama i verbalna politička ponašanja- ponašanja političkim iskazima. Praktična politička ponašanja su sve delatnosti, funkcije, radnje, činovi, postupci, koje subjekti u cilju artikulacije, realizacije i nadzora nad ostvarivanjem opšteg interesa odnosno svog interesa, grupnog, klasnog i sl., čine kao i ono kojima ostvaruju odnos sa i prema vlasti (prvenstveno instrumentalne prirode), a iz kojih proizilaze odgovarajuće materijalne i društvene posledice. Takva ponašanja su realna učestvovanja u političkim borbama, vršenje vlasti, političke vlasti, vršenje nasilja, , uticanje i dr. Verbalna politička ponašanja- ponašanja političkim iskazima se javljaju kao samostalan oblik verbalnog ponašanja, manifestovani u usmenoj, likovnoj ili nekoj drugoj formi, bilo kao prateći, dopunski, paralelni itd. Političkim iskazima se izražava stav, sud

⁹¹ Političko ponašanje nije u svim svojim manifestacijama opozivo i iskazivo. Na primer, za nekog subjekta koji se politički ponaša - on to ne shvata kao političko ponašanje, dok za druge subjekte, ono može imati upravo to značenje.

ili zaključak, politička borba, interes, svest, volja i dr. Njima se obavljaju određene funkcije politike, izražavaju i ostvaruju određeni odnosi, uticaji i druge komponente političkog procesa. Politički iskaz ima određeno trajanje, strukturu, on je deo i izraz određene strukture; ima određene funkcije – on je deo i izraz celine drugih funkcija; on je deo i izraz kompleksa političkih odnosa. Bitni činioci strukture političkih iskaza su forma iskaza, stil iskaza, smer iskaza, sadržaj iskaza i značenje. Politički iskaz je deo strukture koju čine drugi iskazi: prvo, istog subjekta – zato što oni kao kompleks celina, čine u širem smislu političko ponašanje i drugo, drugih subjekata – iz istih razloga. Politički iskaz kao funkcija i kao deo i izraz drugih političkih funkcija podrazumeva da je iskaz sa svojim svojstvima, samim tim što je političko delovanje, interakcija ljudi, nužno ponavljana, svesna i svrsishodna radnja, čin, kojim se verbalno iskazuju određena sadržina i suština. On je uvek u funkciji – pre svega instrumentalnoj – drugih kompleksiniji i osnovnijih političkih funkcija, kao što su funkcije artikulisanja i afirmisanja, ostvarivanja, zaštite integrisanja i td. U tom smislu politički iskaz u ma kom obliku prožima i sastavni je deo svih političkih funkcija. Politički iskaz kao deo šireg sistema odnosa je i sistem podataka, obaveštenja i poruka političke prirode, određenog smisla i značenja u vremenu i prostoru. Pored navedenog, politički iskaz je uvek i u vezi sa ostalim političkim iskazima, bilo da je u ulozi osnove, najave, razrade, objašnjenja, dokazivanja, opovrgavanja, dopunjavanja, obaveštavanja ili najavljivanja drugih iskaza. Ta veza je nužno višestruka, bilo da je posredovana ili neposredovana.

2.2. Politički dokumenti kao izvor podataka

Pored političkog ponašanja političkih subjekata u političkim naukama jedan od bitnih izvora podataka o političkim pojavama su i politički dokumenti. Politički dokumenti su dokumenti koji su kao delo određenih subjekata nastali u već minulom vremenu. Pod pojmom dokument shvatamo sve izvore podataka koji nisu aktuelno ponašanje (verbalno ili stvarno) subjekata.

Dokumente možemo razvrstati na:

- a) naučne – naučna dela,
- b) publicističke – u koje ubrajamo i umetnička dela,
- c) informativne – sredstva javnog informisanja,
- d) akcione – programi i planovi i sl.
- e) propagandne – sve oblike i sredstva propagandnih oblika,
- f) evidencijske – sve vrste evidencija, knjigovodstva i sl.,
- g) normativne – propisi i sl. kao i proceduralne, i
- h) radno-poslovne – ugovori, protokoli itd.⁹²

⁹² Videti: Milosavljević Slavomir: Politička akcija, Institut za političke studije FPN, Beograd, 1977.

Milosavljević Slavomir: Istraživanje političkih pojava, Institut za političke studije FPN i Centar za omladinu i pionire, Beograd, 1980.

Milosavljević Slavomir- Radosavljević Ivan: Repetitorijum iz metodologije društvenih nauka, Institut za političke studije, Beograd, 1988.

Milosavljević Slavomir: Izveštaj o naučnom istraživanju, Centar visokih vojnih škola, OS „ Maršal Tito“, Institut za strategijska istraživanja, Beograd, 1990.

Prema Živanu Taniću, pod dokumentom se shvata informacija koja je na neki način registrovana ili saopštena te je tako ostala evidentna za svakog posmatrača. U zavisnosti od okolnosti da li je neki društveni događaj ili zbivanje registrovano ili saopšteno dokumenti se klasifikuju u dve opšte grupe: faktografski dokumenti i dokumenti dati u obliku saopštenja / komunikacija /. Svaka od ovih vrsta dokumenata, uzeta pojedinačno, ima u sebi elementa, karakteristika, druge vrste. A to znači da i faktografski dokumenti, kao relativno objektivno fiksiranje društvenih zbivanja, činjenica, sadrže u sebi i ograničenosti subjektivne interpretacije i obratno, razne vrste individualnih i grupnih saopštenja /komunikacija/, baš zato što su oblici interpretacije objektivnih događaja, imaju faktografska obeležja. Prema stepenu i obimu odražavanja društvenih zbivanja, svaki od ovih dokumenata može da sadrži dve vrste podataka: naučne podatke, informacije, i empirijske podatke. Obe vrste podataka mogu da budu istraživački podaci a zavisno od oblika i cilja istraživanja. Kod empirijskih, induktivnih, istraživanja, a u odnosu na stepen i način istraživanja, istraživački postupak u dokumentu može da bude: a) Neposredni: istraživani dokument daje direktne informacije o predmetu istraživanja, fiksira indikatore i varijable istraživanja; informacija o indikatorima je faktografska i primarna; b) Posredni: istraživani dokument sadrži informacije drugih o indikatorima istraživanja; verodostojnost informacija je hipotetička.⁹³ Dokumenta je

Milosavljević Slavomir - Radosavljević Ivan: Osnovi metodologije političkih nauka, Službeni glasnik, Beograd, 2000.

Radosavljević Ivan: Hipotetičko- deduktivna metoda u istraživanju politike, S.O. Gornji Milanovac, Dečije novine, 1996.

⁹³ Živan Tanić, Metode posmatranja /analize/ dokumenata, u knjizi, Metodologija

moгуće i drukčije klasifikovati, a ovu klasifikaciju izvora moguće je proširiti i izmeniti. U teoriji i praksi javljaju se i određeni problemi korišćenja izvora. Jedan od problema korišćenja izvora je informisanje o njihovom postojanju, lokaciji, uslovima korišćenja i prirodi. Izvori podataka – dokumenti pretežno su locirani u bibliotekama, naučnim arhivama; arhivama; statističkim zavodima; sudskim registrima; poreskim knjigama; katastarskim knjigama; ličnoj prepisci, beleškama; dnevnicima i sl.

istraživanja društvenih pojava, Institut za kriminalistička istraživanja, Beograd, 1963, str.136.

2.3. Vrednovanje izvora podataka o političkim pojavama u političkim naukama

Pored prethodno navedenih iskaza, nužno je odrediti i vrednovanje izvora podataka u političkim naukama, politikologiji. Osnovni kriterijum vrednosti izvora podataka je, sa stanovišta naučnih istraživanja, upotrebljivost izvora, odnosno mogućnost njihovog korišćenja. Dve su bitne dimenzije: prvo, da postoji opšta realna mogućnost za korišćenje izvora; drugo, da sa stanovišta predmeta istraživanja izvor bude sadržajno adekvatan. Indikatori za upotrebljivost izvora su:

- a) dostupnost;
- b) pravovremenost (sa stanovišta vremenskog određenja predmeta i terminskog plana istraživanja);
- c) adekvatnost sadržaja – da izvor sadrži podatke potrebne za proveru postavljenih hipoteza;
- d) istinitost – verodostojnost podataka, koje izvor svojim sadržajem, oblikom i materijalom pruža;
- e) potpunost – shvaćena kao dovoljan broj međusobno smisleno organizovanih podataka da se od njih u vezi sa predmetom istraživanja, hipotezama, odnosno varijablama i indikatorima može oformiti informacija i konstruisati jednostavan stav.

Pri tom, sadržaj izvora može da se odnosi samo na jedan elementarni činilac istraživane pojave. Pored ovih, moguće je uvesti i druga obeležja izvora, ali su ova istraživanja za praksu najvažnija.

Provera upotrebljivosti izvora vrši se odgovarajućim postupkom koji se kreće u dva osnovna pravca: a) prikupljanje informacija o izvoru podataka iz drugih izvora, b) analiza samog dokumenta. Najsloženiji i najteži deo postupka je utvrđivanje istinitosti (verodostojnosti izvora). Osnovni činoci ovog postupka su: a) provera fizičkog svojstva izvora (sastava, obima, težine, oblika, boje, itd; b) provera sadržaja izvora (logičke konzistentnosti, povezanosti i saglasnosti podataka i sl.); c) provera forme sadržaja (jezika, simbola, znakova itd.). Postupak vrednovanja podataka započinje izborom indikatora. Tada se utvrđuje koji i kakvi podaci će poslužiti za saznavanje čega, određuje se njihov uzajamni odnos, funkcije, itd. Započeti postupak vrednovanja podataka nastavlja se u toku izrade instrumenata istraživanja, kada se utvrđuju mogući okviri i oblici pojave, opažanja i evidentiranja podataka, kao i njihova fizička, logička, psihološka i sadržinska organizacija. Vrednovanje podataka se završava u toku analize podataka – prilikom ocene podataka, kao i prilikom njihove interpretacije i korišćenja u zaključivanju. Nezavisno od svih prethodnih ocena podataka, treba konstatovati da se konačno vrednovanje podataka vrši u toku zaključavanja – kada se podaci klasifikuju po značaju i odabiraju za argumentaciju. Vrednovanje podataka u suštini nije ništa drugo do utvrđivanje njihove adekvatnosti i istinitosti. U vezi s tim koriste se termini: valjanost, validnost, pouzdanost. Tu je, po pravilu reč o podacima jednog istraživanja u celini, odnosno o skupinama podataka.

Kriterijumi za vrednovanje podataka su različiti. Prvi kriterijum za vrednovanje podataka je koliko se podaci odnose na predmet istraživanja. Po tom kriterijumu moguće je utvrditi da se neki podaci odnose direktno na predmet istraživanja, tj. da su neposredno u funkciji dokazivanja – opovrgavanja stava hipoteze; da su drugi u indirektnom odnosu; da se treći samo uslovno mogu dovesti u vezu, a četvrti uopšte nemaju veze sa predmetom istraživanja, tj. sa stavom hipoteze. Adekvatni su oni podaci za koje možemo utvrditi da se neposredno odnose na predmet istraživanja, odnosno da su u neposrednoj funkciji stava hipoteze. Drugi bitan kriterijum je verodostojnost, istinitost podataka. Istinitost podataka i postupaka u prikupljanju podataka. Iako se poznatim naučnim činjenicama koje služe kao reperi ne može poricati značaj i korisnost, u politikološkim istraživanjima je uputnije orijentisati se na kontrolne segmente istraživačkih postupaka i instrumenata, na odgovarajuće mere u toku sakupljanja podataka. U političkim procesima i političkom ponašanju postoje manje čvrste pravilnosti nego u drugim oblastima ljudskog ponašanja, a naročito ima mnogo privida i lažnih manifestacija. Stoga, ono što je naučno već poznato, u mnogim konkretnim situacijama uopšte ne mora biti dovoljan oslonac za procenu istinitosti prikupljenih podataka. Njihovo radikalno odstupanje od već postojećih naučnih činjenica može značiti istinito veliko odstupanje od već uobičajenih tokova procesa. Iskustveno praktično-političko saznanje u tom pogledu nije za potcenjivanje, a još manje za odbacivanje. Treći bitan kriterijum je dovoljnost podataka. Pojmom dovoljnost obuhvatamo ne samo ukupnu količinu podataka, već odgovarajuću potrebnu količinu kvantitativnih i kvalitativnih podataka u vezi sa

svakom bitnom hipotezom koju proveravamo. Koliko je podataka dovoljno zavisi od predmeta, cilja i hipoteza istraživanja. Može se, kao opšte pravilo, u okviru koga ima i znatnih odstupanja, uzeti da je dovoljno podataka kada su svi odabrani bitni indikatori pokriveni podacima u meri koja dozvoljava dokazivanje – opovrgavanje. Ako se istražuje korišćenjem uzorka, neophodno je da broj podataka odgovara veličini i strukturi uzorka. Primenom ova tri osnovna kriterijuma mogu se, odgovarajućim postupcima, njihovim kombinovanjem, utvrđivati validnost, valjanost i pouzdanost podataka.

3. Politika kao funkcionalan i stabilan sistem

Imajući u vidu stavove iznete u prethodnom podnaslovu, možemo istaći da je politika objektivno uzev, jedan funkcionalan i relativno stabilan proces, nastala na određenom nivou razvoja ljudskog društva. Stoga je nužno politiku (i državu) sa svim njenim svojstvima, funkcijama, vezama i odnosima, shvatiti kao istorijski i razvojni proces, koja ima svoje društvene i političke razloge, začetke, širenje i rast (uspon), svoje stagnacije, padove i prestanke. Time ukazujemo na ukupnu složenost procesa politike kao opšteg i posebnog pojma i realiteta, koji se odigrava kroz mnoštvo istovremenih politika i van političkih procesa. Politika u ukupnosti, ne nastaje istovremeno, niti na istom prostorima, niti se razvija istovremeno. S druge strane, sfera političkog u vreme Hamurabija, Aleksandra Makedonskog, Cezara, Bordžija i Makijavelija, „Kralja Sunca“ u Francuskoj ili u vreme XIX, XX ili početkom XXI veka, obuhvatala je različita svojstva društvenih i političkih poredaka, država i državnih organizacija, prava i pravnih sistema odn. promenljive odnose klasnih snaga, koji su u bitnoj meri uticali i na politiku i kao pojavu i kao realitet.

Naučno izučavanje politike ne može se svesti samo na izučavanje države kao najznačajnije tvorevine i institucije politike, već se mora konstatovati da se politika javlja sa nastankom organizovanih društvenih zajednica i upravljanjem interesima tih zajednica (ovde je reč o politici u najširem smislu reči), u čemu autoritet⁹⁴ igra značajnu ulogu. Inače,

⁹⁴ „Autoritet..... je 1) vlast zasnovana na dobrovoljnom pristanku vezanom za određene kvalitete nosioca; 2) uticaj, prestiž jedne ličnosti ili institucije na osnovu osobina koje joj se prepisuju ili društvenih funkcija koje joj se poveravaju; 3) vlast uopšte; 4) nosilac vlasti (organ, institucija koja vrši i vlast“.

politika kao proces se najlakše može pratiti preko procesa nastajanja i razvoja država. Za svaki proces bitni su njegovi činioци, njegove etape i faze, koje su kvalitativno i kvantitativno određene u vremenu i prostoru u kojima se manifestuju. Politika⁹⁵ je proces stvaranja, menjanja i razaranja određenih društvenih poredaka, karakterističan samo za ljudsku vrstu, svrhovit i zasnovan na ljudskoj intelektualnoj, delatnoj i materijalnoj moći i sposobnosti da se prilagođava okolnostima i da ih, kroz kraći ili duži rok menja u sopstvenu korist. Sposobnost- moć stvaranja poretka bitan je osnov politike. Stoga politiku ne možemo smatrati prirodnim procesom, nagonским i stihijskim iako ne odričemo veze i neke činioce prirodnosti, stihijnosti i spontanosti, već prvenstveno ljudskim - društvenim, racionalnim, funkcionalnim, svrhovitim i stvaralačkim procesom, u određenoj meri i stabilnim (stabilnost shvaćena u savremenom značenju), zasnovanim na spoznaji potreba, interesa i mogućnosti. Zbog toga, politiku, osim etapa svojstvenih svakom razvojnom procesu (koje smo već pominjali), pripisujemo i specifične etape odigravanja:

- a) etapa otkrivanja potreba, interesa i ciljeva, funkcionalno usmerenih;
- b) etapa dimenzioniranja i vrednovanja potreba, interesa i ciljeva;
- v) etapa artikulisanja;
- g) etapa otkrivanja, merenja i vrednovanja mogućnosti;

Mala politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1966, str. 74.

⁹⁵ Marjanović Jovan, Pojam i bitne komponente politike, u knjizi Dragana Simeunovića, „Teorija politike- osnovi političkih nauka“, Beograd, 2002, str.79,80, 81.

- d) etapa inicijative i pokretanja procesa rešavanja problema;
- đ) etapa planiranja;
- e) etapa delanja na ostvarivanju ;
- ž) etapa konstatovanja, vrednovanja efekata i korišćenja postignutih efekata.

Sve ove etape su složene i odigravaju se kroz razne faze izražavanja neskladnosti i neusaglašenosti, stabilnosti – nestabilnosti, raznih intenziteta, kao i kroz faze usaglašavanja i usklađivanja uz znatan uticaj i uticanje moći i autoriteta raznih vrsta. Nema mogućnosti osporavanja ni da je to proces koji ima svoju strukturu. Prvi argument u prilog tome je što nema nijednog procesa koji se ne sastoji iz mnoštva činilaca od kojih su neki bitni i trajni, bez kojih jednostavno nema ni procesa. Drugi argument je da su svi društveni procesi mogući samo ako postoje ljudi i ljudsko društvo. Shvatajući politiku kao isključivo ljudski društveni proces, možemo da identifikujemo stalnu i stabilnu strukturu tog procesa. Nju čine:

A) uslovi u kojima nastaju potrebe, interesi, odnosi i u kojima se ostvaruju određena ponašanja i delanja. Stavljamo uslove na prvo mesto zato što su oni bitni za sve procese uopšte, jer sticaj nužnih i dovoljnih uslova konstituiše uzroke;

B) subjekti — odnosno ljudi raznih svojstava, karakteristika, uloga i funkcija - aktera u političkom procesu. Bez njih ni društvenih ni političkih procesa nema;

V) potrebe, interesi, ciljevi, njihova motivaciona osnova i motiviranost, jer su ljudi pretežno bića obdarena razumom i delaju pokretani nekim razlogom a ne isključivo i preventivno nagonski i stihijno, naročito ne kada se radi o politici;

G) ponašanje i delanje aktera kroz koje se i kojim se uspostavljaju određeni odnosi, jer je jedino tako moguće postaviti i ostvarivati ciljeve;

D) metode i sredstva političkog delanja i uticanja, i

Đ) efekti, rezultati i posledice delanja i primene određenih metoda i sredstava.

Postavlja se naučno značajno pitanje: Da li se može politika shvatiti kao sistem (stabilan ili relativno stabilan i funkcionalan ili delimično funkcionalan) ili se samo može proučavati kroz sistem kao teorijsko analitički model. S obzirom da je to metateorijsko i metametodološko pitanje, ovom prilikom nećemo tragati za naučnim odgovorom na njega. Smatramo da je bitno istaći sledeće:

1) svaka društvena zajednica, u okviru nje i politička zajednica je nekakav funkcionalan i manjoj ili većoj meri stabilan – nestabilan sistem, shvaćen u ukupnosti ili u pojedinostima;

2) svaki poredak neke društvene zajednice je sistem odnosno njen podsistem, kao što je to i svaka organizacija;

3) politika (najšire shvaćena) sudeluje u konstituisanju sistema, teži ostvarivanju sistema, odigrava se u sistemu i ostvaruje sistemski.

Obzirom na navedeno, politiku možemo shvatiti kao složen i funkcionalan, relativno stabilan sistem i kao takav teorijski i empirijski proučavati. Savremenu političku praksu obeležavaju razni politički sistemi, a to je i predmet mnogih proučavanja i naučnih dela iz oblasti politikologije. U okviru sistema ljudskog društva, politika je jedan od bitnih podistema utemeljenih u razumnosti i neizbežnoj društvenosti

čoveka. Društvenost i zajednica⁹⁶ u sebi su čak protivurečne kategorije jer podrazumevaju individualnosti i kolektivnost, progres i tradiciju, volju, slobodu izbora, pokoravanje i vladanje, saradnju i borbu, organizaciju i improvizaciju, uobičajeno ponavljanje i projekcije, itd. Veoma složen podsistem politike kao celine, koji se sa razvojem ljudskog društva dalje razgraničava i produbljuje jer razvoj ljudskog društva unosi mnoštvo novina i raznovrsnosti (dovoljno je samo pogledati uloge i funkcije čoveka) pri čemu ne istiskuje i ne poništava sve prethodno postojeće. Politika se i produbljuje prodirući u ove individualno pa i u intimne odnose čoveka, u sferu njegove privatnosti - koja se sve više sužava. Njen generalni tok ne bi mogao biti takav da se u njenom fundamentu ne nalaze moć, sila i vlast, bez kojih ne bi (ili bar do sada nije mogao) biti uspostavljen, održavan i razvijan društveni i politički poredak. Razumljivo je da sistem politike, shvaćen kao sistem upravljanja opštim interesima (što podrazumeva hijerarhiju), ima i svoje neophodne pod sisteme. Razum čoveka podrazumeva saznanja tj. opažanja, mišljenja, predstavljanja, imenovanja, suđenja, itd. te je razumljivo da osnovni pod sistemi politike budu: 1) Pod sistem informisanja⁹⁷ kroz koji se, i uz upotrebu koga, se pribavljaju, obrađuju i

⁹⁶ „Pod zajednicom treba razumevati takav društveni odnos u kom se orijentacija društvenog delanjaosniva na subjektivnom osećanju učesnika (koje može biti afektivno ili tradiciionalno po karakteru) da pripadaju jedan drugom kao deo iste celine.....Zajednica može da počiva na bilo kakvoj efektivnoj, emotivnoj ili tradicionalnoj osnovi: religiozno bratstvo, erotski odnos, odnos poštovanja, nacionalna zajednica, četa vojnika....“

Mihailo Đurić, Sociologija Maksa Vebera, Matica Hrvatska, Zagreb, 1964, str.240.

⁹⁷ „Informisanje je bitan činilac ljudskih, društvenih i političkih odnosa i procesa odn. informisanje je početni i završni činilac svakog društvenog (i drugih) procesa. To je u osnovi jednosmeran proces, koji je s jedne strane stihijan, spontan, u određenoj meri organizovan (u zavisnosti od ukupnog društvenog razvoja), a s druge

distribuiraju obaveštenja unutar zajednice i prema ljudskom (društvenom) okruženju. Pritom politika podrazumeva nužno prirodne i društvene „veštačke“ podsisteme, nagonске, спонтане i organizovane, uključujući i političku (direktnu i indirektnu) agitaciju i propagandu; 2) Podsystem odlučivanja nužno sledi iza podsystema obaveštavanja. Jer, kada su saznate potrebe, načini i mogućnosti njihovog zadovoljavanja, potrebno je doneti odluku (odluke) o daljem ponašanju i delanju. Politika nužno donosi odluke o sebi samoj i odnosima sa drugim; 3) Podsystem organizovanja u bilo kojoj razvijenijoj ljudskoj zajednici prožima sve druge podsisteme - jer je i sama zajednica nekako organizovana. Međutim, ovde je naglasak na organizovanju ponašanja i delanja usmerenog na izvršavanje odluka. Kako političke odluke (bilo kojeg sadržaja i oblika) nikada nisu jedinstveno prihvaćene, već su često tumačene u više varijacija uz pridavanje raznih značenja i značaja), to organizovanje izvršenja odluka podrazumeva i kontraorganizovanje. Može se smatrati da je suštinska uloga podsystema organizovanja u uspostavljanju funkcionalnog mehanizma političkog delovanja i uticanja; 4) Podsystem komuniciranja⁹⁸ (opštenja) je podsystem kojim se ostvaruju odluke

složen, obzirom da je njegov osnovni činilac- čovek kao svesno biće i subjekt informisanja“.

Videti: dr Dragan Tančić, Dr Nevenka Jeftić, Šarčević, Srpske izborne komunikacije 2011/2012 (građani Srbije pre i posle 24.07.2011), Institut za srpsku kulturu iz Prištine- Leposavić, Beograd, 2011, str.6-7.

⁹⁸ „Komunikacija, komuniciranje (za razliku od informisanja za koji smo rekli da je jednosmeran procesa) je dvosmeran proces između dva ili više subjekata simbolički posredovan oblik opštenja, akt samoregulativne prakse i proces razmene poruka i saznanja među dva ili više subjekata. Sam termin komunikacija potiče iz lat. jezika od glagola *communicare* i što znači- učiniti zajedničkim, saopštiti, dok imenica

politike, odnosno čijim se funkcionisanjem ostvaruje politički proces. Društvene karakteristike političkog procesa nameću kao jedini način ostvarivanja politike razne sadržine i oblike opštenja kojim se ostvaruju uticaji, i to opštenja sa prirodom (mada se ono u određenom smislu može smatrati jednosmernim), opštenja u društvu i sa društvom (njegovim raznim subjektima) i opštenja unutar politike. Ovde pojam opštenja uzimamo u najširem značenju, uključujući i borbu, rat, saradnju, itd; 5) I poslednji, ali ne i najmanje važan, na poslednji po redosledu nagona, deluje podsistem vrednovanja. Suština ovoga podsistema je u uspostavljanju, afirmaciji, održavanju, nametanju i primenu unutar sebe usklađenog skupa orijentacionih vrednosti koje ukazuju na neformalne i formalne zahteve za određenim društvenim i političkim ponašanjima. On sadrži kriterijume i standarde kojima se ocenjuje - vrednuje svaki čin, postupak, aktivnost i akcija, svako ponašanje i delanje i svaki efekat (rezultat i posledice) nekog činjenja. Pomenuta usklađenost nije totalna i apsolutna, već je relativna i elastična, determinisana sa desetak osnovnih standarda u određenom tumačenju.

communicatio sadrži značenja zajednica, opštenja. Osnova komunikacije i komuniciranja je uspostavljanje zajednice, tj. društvenosti“.

Isto, str.7.

4. Subjekti politike i međusobni odnosi u političkoj praksi

Specifičnu vrstu društvenih odnosa predstavljaju politički odnosi, koji se od drugih odnosa razlikuju po svojoj sadržini i predmetu. Faktički, to su, odnosi koji se tiču zadovoljavanja i razvijanja potreba, interesni odnosi, u kojima središnu ulogu ima vlast i politička vlast. Faktički, radi se o surovoj borbi za vlast, političku vlast, a u savremenim uslovima, za političku i državnu moć i vlast, šire iskazano- za međunarodnu moć, vlast i uticaj. U političkoj praksi, to su višestruki odnosi: odnosi ravnopravnosti, odnosi dominacije i odnosi podređenosti u raznim oblicima, sadržinama i oblastima političkog i društvenog života. To su odnosi vladanja i pokornosti, odnosi nezavisnosti, međuzavisnosti, zavisnosti određenog stepena do potpune zavisnosti. Šta više, ti odnosi variraju od takmičenja, preko konkurencije koja može biti lojalna do neposrednog neprijateljstva koje rezultira sukobom u koje i jedna strana biva uništena. U upotrebi političkoj praksi veoma često se upotrebljava reč „jednakost“. Međutim, suštinsko značenje te reči ne dozvoljava njenu upotrebu u karakterisanju odnosa društvenih i političkih subjekata u procesima ostvarivanja uticaja jer se svi pojedinačni subjekti međusobno veoma razlikuju, a ista je situacija i sa grupnim, kolektivnim, institucionalnim i drugim subjektima političkog i društvenog života. Samo uslovno možemo govoriti o odnosu sa samim sobom i prema sebi, a za politiku je bitan odnos između više raznih i raznovrsnih subjekata. Izgleda nam neophodno razlikovati političke odnose između pojedinačnih subjekata, u užim zajednicama i organizacijama i između njih, u državama i između njih i, rekli bismo, u regionalnim i međunarodnim zajednicama i organizacijama. No, ma gde se i ma

između koga se politički odnosi odigravali, njihova bitna karakteristika je dobrovoljnost - nametnutost, interesnost, dominacija i podređenost (pokornost) u uspostavljenom poretku dok traje. Kada izučavamo političke subjekte možemo sa punim pravom istaći da je lako prepoznati političko jezgro - vođstvo - liderstvo, političke aktiviste, političke sledbenike i korisnike političkih rezultata u svim političkim organizacijama - strankama i sl. kao i u državama i na međunarodnom planu. I odnosi i konkretni akteri su promenljivi, ali su mogući okviri promena relativno dugoročno stabilni. Inače, kada se izučavaju politički i drugi subjekti, može se istaći opravdan stav Dragana Tančića da „Svi subjekti istorijskih i političkih procesa, mogu se opaziti, identifikovati i po kriterijumu usmerenosti za određenu aktivnost, akciju, i u tom kontekstu možemo razlikovati subjekte koji su pozitivno usmereni prema određenim aktivnostima, akcijama ili su negativno ili neutralno usmereni. Veoma je značajno identifikovati i stepen ispoljavanja intenziteta na ostvarivanje određenih aktivnosti i akcija, koji se mogu manifestovati preko pružanja podrške, slaganja, neslaganja, neodobravanja, pa sve do suprostavljanja. U istorijskim procesima mogu se identifikovati i istražiti tipski subjekti- vođe: strategijskog, operativnog i taktičkog tipa, ideološki tip vođe, tipovi izvršioaca koje možemo klasifikovati na svesne izvršioce i na izvršioce na osnovu verovanja, ugledanja, emocija. Njihovom identifikacijom se mora naučno istražiti i stepen veza i odnosa, uloge i funkcije u određenim istorijskim i političkim procesima“.⁹⁹

⁹⁹ Videti: Dragan Tančić, *Istorijski metod u istraživanju političkih pojava*, odbranjena doktorska disertacija na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, 2009, str.38

5. Politički subjekti i njihovi ciljevi

Politički subjekti u ostvarivanju svojih zamisli, ideja, koncepcija i koncepata nužno polaze od svojih političkih ciljeva, koji mogu biti trenutni, kratkoročni, dugoročni, istorijski, i sl. Ukoliko bi definisali političke ciljeve, iste, u skladu sa paradigmom nauke i prakse, možemo shvatiti kao artikulaciju, smisleno određivanje opštih interesa koji se primenom određenih metoda i sredstava, uz određeno angažovanje subjekata, u postojećim uslovima i u toku njihovih promena, mogu ostvariti. Postavlja se, kao opravdano pitanje, da li su napred navedeni iskazio političkim ciljevima održivi? S jedne strane, potpuno validno je ono koje polazi od karakteristika subjekta, njegovog društvenog i političkog položaja i njihovog korpusa interesa. Tako se može poći od političke i državne vlasti, od političke partije, od društvene grupe (klase, nacije, konfesije, rase, autohtonog i novodoseljenog stanovništva, itd.) - dakle od unutrašnjeg političkog subjekta, ali se može poći i od inostranog -spoljnog subjekta. Tako da možemo istaći, da bilo od kog subjekta politike da pođemo, suštinska odredba političkih ciljeva se ne menja. Moguće je poći i od sadržine ciljeva, no i u tom slučaju predložena definicija je održiva. Naime, u svim slučajevima, bitna sadržina je spoj vlasti odnosno uticaja i neke realne društvene vrednosti koja se, u konačnom, javlja i kao materijalizovana. I svi drugi pristupi vode istom postulatu. To naravno ne znači da previđamo da ciljevi raznih subjekata mogu biti neusklađeni, čak protivurečni; da ciljevi pojedinaca samo delimično bivaju obuhvaćeni zajedničkim - opštim političkim ciljevima, itd.

Ciljeve političkih subjekata možemo klasifikovati na sledeći način (moguće su i druge klasifikacije) :

1) Istorijski ciljevi, koji se mogu javiti kao unutrašnji i spoljašnji, tj. usmereni prema određenim situacijama i subjektima unutar određenog društva, države, regiona, itd. U dosadašnjoj političkoj praksi takvi su ciljevi bili oslobađanje od kolonijalizma, stvaranje sopstvene države, postizanje određenog nivoa kulturnog i naučno- tehnološkog razvoja, itd;

2) Strateški ciljevi koji su u osnovi svakog uspešnog razvoja. Takvi su ciljevi, na primer, usvajanje novog ustava koji omogućava pravno duboke društvene promene; pridruživanje određenim moćnim državama ili drugim političkim grupacijama pod povoljnim uslovima, itd; V)

3) Taktički ciljevi su, po pravilu, sastavni i užii, segmentirani ciljevi u funkciji ostvarivanja strateških ciljeva. Tako, na primer, stupanje jedne političke stranke u koaliciju sa više stranaka kako bi njen predstavnik učestvovao u vladi zemlje u funkciji je jačanja (ili propadanja) stranke i ostvarenja njenih strateških cinjeva;

4) Operativni ciljevi koji se mogu nazvati i konkretnim ili čak instrumentalnim. To su konkretni ciljevi, koji svaki za sebe, pojedinačno, nemaju veliki značaj, ali njihovo kumulirano ostvarivanje vrši veoma veliki uticaj na društvena i politička kretanja. Na primer, imenovanje subjekata N.N. za direktora osnovne ili srednje škole; direktora pijačne uprave; načelnika neke uprave, inspekcije, itd. samo po sebi nema veliki politički značaj, ali svako od njih ima određenu moć i može je - čak dužan je da je koristi na određeni način. Povezane te tačke u „mrežu uticaja" značajan su faktor u celini uticaja, u šta se ovom prilikom ne možemo dublje upuštati.

Razumljivo je da svi ciljevi nisu podjednako realistično postavljeni, te nisu ni približno jednako ostvarljivi. Takođe, nisu ni svi ciljevi podjednako istiniti. Subjekt koji je deklarirao određene ciljeve može stvarno nameravati i angažovati se na primeran način da ih ispuni, ali takođe može da ih ne smatra obavezujućim i da ih deklarirše samo instrumentalno i formalistički. Mnogi deklarirani ciljevi u političkoj praksi u suštini su prazno obećanje i, čak, svesna obmana.

Po svom sadržaju, politički ciljevi su sastavljeni iz dve osnovne komponente. Jedna se uvek tiče vlasti (kao sinteze moći i sile), a druga onog što je predmet političkog upravljanja tj. predmet potrebe i interesa. Dakle, jedna komponenta političkog cilja je „politička“, druga je „vanpolitička“. Odluka da se vodi restriktivna ili stimulativna politika prihoda građana, jeste politička. To je politička odluka koja se sprovodi odgovarajućim sredstvima. Predmet odluke - prihodi građana - nije striktno politički već ekonomski, ali on jeste predmet političkog (naravno, ne samo političkog) upravljanja. Svi politički ciljevi prožeti su težnjama da se pribavi:

- a) podrška,
- b) pristanak, ili bar,
- v) neprotivljenje subjekata koji svojim aktivnim ili pasivnim držanjem, odnosom, mogu uticati na ostvarivanje ciljeva.

U svakoj ozbiljnoj politici postoje poreci ciljeva formirani po raznim kriterijumima. Nema politike bez: primarnih, sekundarnih, prioriternih, tekućih, odloženih, fundamentalnih, autentičnih, kompromisnih, zapostavljenih - odbačenih ciljeva. Poredak ciljeva u politici elastičan je i promenljiv u skladu sa pragmatističkim shvatanjem politike kao „veštine mogućeg“. Između principa - načela politike (pravednost,

humanost, jednakost, dobrobit, blagostanje, demokratija, itd.) političkih ciljeva i stvarnog političkog ponašanja nema uvek ne samo pune već često ni dovoljne saglasnosti. Principijelnost bilo koje politike nailazi na velika iskušenja u praksi konkurencije i borbe moći, sile, interesa i potreba. Principi su, često uvod i obrazloženje ciljeva, pa i opravdavanje prakse određene politike. Osnovna sadržina politike je oformljivanje interesnih ciljeva i njihovo ostvarivanje ostvarivanjem uticaja s osloncem na društvenu i političku moć - a uz prihvatanje i pristanak uz manje ili više dobrovoljnosti, odnosno prinude i (ili) nasilja. To je osnova podele politike na demokratske, autokratske i tiranske. Bitno svojstvo političkih ciljeva, prema Draganu Tančiću, može se iskazati i na sledeći način: „Politički ciljevi su bitan činilac ljudske istorije, faktički deo društvene i političke strukture i stvarnosti, koji su u datom stepenu razvoja društva na određeni način formulisani. Njihova bitna svojstva su dinamičnost, procesualnost, mnoštvo formi i sadržaja. Oni se mogu naučno identifikovati i istražiti. Politički ciljevi mogu biti individualni, grupni, kolektivni, konkretni, nametnuti- nenametnuti, službeni, oficijelni- neoficijelni, tolerantni- netolerantni, ekonomski, socijalni, vrednosni i dr“.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Videti: Dragan Tančić, Istorijski metod u istraživanju političkih pojava, odbranjena doktorska disertacija na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, 2009, str.182.

IV ESENCIJALNE ODREDBE O MOĆI, SILI I DRŽAVI

1. Bitna svojstva moći

Osnovu ukupne moći u antičkoj Grčkoj činila je ratnička privreda i ropstvo. U feudalizmu, feud je predstavljao osnovu vojne, viteške, religiozne i upravne vlasti. U kapitalizmu privatna svojina, novac, moć kapitala, postaju osnove društvene i političke moći. U naučnom fondu, počev od antike, mnogi autori su uočavali i definisali probleme moći, njenog vršenja, zloupotrebljavanja. Tukididova “Istorija peloponenskog rata” je bila prožeta real-politikom i kategorijom moći, možda više nego bilo kojim drugim činiocem. Aristotel je u “Politici” raspravljao o mešovitim vladama, ustavu, podeli vlasti, menjanju vlasti silom. Do Makijavelija, u staroj Grčkoj su više posredno proučavali moć i silu, kao sastavni deo drugih društvenih procesa, a nisu nastojali da na sistematičan način obuhvate većinu aspekata i vidova ispoljavanja ove pojave. Kako bi pravilno shvatili i razumeli pojam moći, i veoma su značajna dela koja nose obeležja tzv. realističkog metoda ili zagovaraju real – politiku, koja nas usmeravaju na tehnike vladanja i prirodu nekontrolisane moći. Ukoliko je kontrolisana, vlast gubi od svoje demonske prirode, ali gubi i od privlačnosti za one koji se trude da je osvoje. Ishodišta moći nikada nisu bili statična, oni su bili, a i sada su različiti u različitim delovima sveta. Meka moć postaje sve važnija u odnosima između postindustrijskih društava u informatičkom dobu u kojem preovlađuje demokratski mir, a tvrda moć je često od veće važnosti u industrijalizujućim i preindustrijskim delovima sveta. Podela na “mekanu” i “tvrdu” moć potiče iz druge polovine dvadesetog veka, a

njeni najčešći zagovornici su zapadni pisci, prvenstveno iz Sjedinjenih Američkih Država.¹⁰¹ Talkot Parsons smatra da je bitno svojstvo moći delovanje na pojedince i grupe u okviru određenih društvenih interakcija.¹⁰² Hana Arent smatra da moć odgovara ljudskoj sposobnosti ne samo delanja, već delanja u saglasnosti.¹⁰³

Prema definicijama iz novije političke misli, moć, u najširem smislu, “jeste posledica čovekovih nastojanja da savlada prirodu i obogati svoj

¹⁰¹Džozef S. Naj: „Primoravanje drugih država na promene može se nazvati direktnom ili zapovednim metodom sprovođenja moći. Takva tvrda moć može počivati na obećanju nagrade (šargarepa) ili pretnji (štap). Postoje, međutim, i meki ili indirektni način za ostvarenje moći. Neka zemlja može da u svetskoj politici postigne željene rezultate zato što druge zemlje žele da je imitiraju ili su saglasne sa sistemom koji takve rezultate proizvodi ... Aspekt moći – navesti druge da hoće ono što vi hoćete – može se nazvati moć privlačnosti ili ponašanje zasnovano na mekoj moći“.

Čarls V. Kegli, i dr., Kako razumevati međunarodne sukobe, Beograd, 2006, str.94.

¹⁰²Talkot Parsons... „govori o moći kao specifičnom mehanizmu čijim se delovanjem ostvaruju promene u ponašanju drugih, individualnih ili kolektivnih, jedinica u procesima društvene interakcije“ ... „Moć je uopštena sposobnost da se obezbedi izvršavanje važećih obaveza od strane jedinica u sistemu kolektivne organizacije, gde se te obaveze legitimizuju pozivanjem na njihovu vezu s kolektivnim ciljevima i gde u slučaju nepristajanja može da se očekuje privola putem negativnih situacionih sankcija – ma kakvim posredstvom se ta privola vršila“.

Prema Steven Lukes, Moć: jedno radikalno shvatanje, Časopis „Marksizam u svetu“, br. 8/1980, str.208.

¹⁰³„Moć odgovara ljudskoj sposobnosti ne samo da se dela već i da se dela zajednički. Moć nikada nije svojstvo pojedinca; ona pripada grupi i postoji samo dok grupa ostaje na okupu ... Podrška naroda je ono što daje moć institucijama jedne zemlje a ta podrška samo je produžetak pristanka koji je prvobitno i stvorio zakone ... Moć se javlja svuda gde se ljudi udružuju i zajednički delaju, ali njena legitimnost potiče iz prvobitnog udruživanja pre nego iz bilo koje radnje koja je zatim usledila. Nasilje je instrumentalno sredstvo za postizanje cilja, ali »nikada neće biti legitimno“. “Daleko od toga da bude sredstvo za postizanje cilja”, moć »je upravo uslov koji omogućava grupi ljudi da misli i dela služeći se kategorijom sredstvo – cilj“.

Isto, str.209.

život nezavisnošću od nje”¹⁰⁴; ili, “moć (power) je sposobnost pojedinca, grupe ili države da nametne svoju volju drugome, oslanjajući se pritom na efikasnost sredstava sile u slučaju nepokoravanja”¹⁰⁵ Prema Maks Veberu „moć predstavlja izgleda da se u okviru jednog društvenog odnosa sprovede sopstvena volja uprkos otporu, bez obzira na to na čemu se zasnivaju ti izgledi“.¹⁰⁶ Mihailo Đurić moć shvata: „Moć označava svaki stepen verovatnoće da se nametne svoja volja u jednom društvenom odnosu uprkos otporu, bez obzira na čemu počiva ova verovatnoća. Vlast označava verovatnoću da će određena lica poslušati jednu zapovest određenog sadržaja“.¹⁰⁷ Za Zlatka Isakovića, “Moć u najapstraktnijem značenju mogla bi se najadekvatnije predstaviti kao sposobnost”¹⁰⁸. Moć se može odrediti kao sposobnost i nastojanje pojedinaca ili grupe da nametne određene interese i volju u odgovarajućim uslovima i različitim instrumentima. Može se slobodno reći da Hana Arent nije u pravu za ovakvu tvrdnju. Nema sumnje da sasvim izvesno postoji moć pojedinca. Mera moći može predstavljati uticaj. Zanimljivo je da Hana Arent nije dovoljno uvažila neka ranija shvatanja moći, kao što je, na primer, shvatanje Tomasa Hobsa. Tomas Hobs kaže da “ najveća od ljudskih moći je ona što je sastavljena od moći najvećeg broja ljudi, udruženih po sporazumu u jednu ličnost, prirodnu ili građansku, koja koristi sve njihove moći što od njene volje zavise, kao što je moć države “. ¹⁰⁹Hobs je zastupao tezu da ljudi u svom

¹⁰⁴R. Stojanović, *Spoljna politika i državno uređenje*, Beograd, 2001, str. 14.

¹⁰⁵G.Schwarzenberger, *Power politics*, London, 1951, str. 14.

¹⁰⁶Maks Veber, *Privreda i društvo*, Tom prvi, Prosveta, Beograd, 1976, str.37.

¹⁰⁷Mihailo Đurić, *Sociologija Maksa Vebera*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1964, str.253.

¹⁰⁸Z. Isaković, *Osnovi teorije političke moći u međunarodnim odnosima*, Beograd, 1998, str.11.

¹⁰⁹T.Hobs, *Levijatan I*, Beograd, 1991, str. 100.

“prirodnom stanju” koje prethodi “građanskom stanju”, odnosno civilizaciji, neizbežno zapadaju u rat svih protiv svih zbog svoje egoističke prirode.

Moć je, kako Hobs kaže, originalna ili instrumentalna. “Prirodnu moć čine inzvalredne sposobnosti telesne ili duhovne, kao što je neobična snaga, telesna kondicija, mudrost, vičnost, rečitost, darežljivost, slobodoumnost, velikodušnost, plemenitost. Instrumentalne moći su one koje, stečene pomoću napred navedenih, ili srećnim sticajem okolnosti, služe kao sredstva ili instrumenti pomoću kojih se još više stiče kao što su : bogastvo, uvaženje, prijatelji, i tajno delo Božje, koje ljudi nazivaju dobrom srećom”.¹¹⁰ Moć potiče i iz ličnih osobina ili iz društvene strukture, a njeni nosioci mogu biti pojedinci, društvene grupe ili globalna društva. Pojedinačna moć je deo lične i deo društvene prirode koji se uzajamno prožimaju. Moć jednog čoveka sačinjavaju sredstva kojima on u datom trenutku raspolaže da bi dobio neko buduće faktičko dobro. Rejmon Aron je pravio razliku između dve vrste moći : odbrambene, koja podrazumeva sposobnost jedne političke jedinice da joj se ne nametne volja i napadačke, koja podrazumeva nametanje volje drugome. Za Arona moć je “sposobnost činjenja, proizvodnje ili uništenja”. Međutim, Aron ovu definiciju upotpunjuje definišući moć kao “sposobnost činjenja, ali, pre svega, kao mogućnost uticaja na ponašanje i osećanja drugih”.¹¹¹ Aron koji se smatra teoretičarem sile moć definiše i kao “sposobnost koju poseduje jedan čovek ili grupa da sa drugim ljudima ili grupama uspostave odnose saglasne svojim

¹¹⁰Isto, str. 61.

¹¹¹R.Aron : » Paix et guerre entre les nations », Paris, 1962., str. 58.

željama”¹¹². On, takođe, poima moć kao političku moć od koje razlikuje silu ili isključuje psihološke i teološke nedokučivosti. Rong (Wrong) određuje moć kao “ sposobnost nekoga da proizvede nameravane i predvidljive učinke kod drugih “. Nameravani uticaj nije moć, mada moć svakako da može podrazumevati i nenameravane učinke. Ali, “svaki predvidljiv, premda neželjeni učinak, takođe je deo ispoljavanja moći. Ako neko nešto namerava, a postigne nešto neplanirano, to nije prava moć. Ali, ako je predvideo da će se desiti i ono što mu nije cilj, ali što neizbežno ide sa ostvarenjem njegove namere, to jeste moć“.¹¹³ Po Rongu, razlikuju se četiri oblika moći : sila, manipulacija, ubeđivanje i autoritet. “ Dok prva tri postoje samo u manifestnom obliku, četvrti oblik moći – autoritet postoji i u latentnom vidu. Ali, za sve je njih zajedničko to da podrazumevaju namerni uticaj na mišljenje ili ponašanje drugih “. ¹¹⁴U različitim društvenim sredinama, na poimanje moći, a i pojedinih njenih oblika i elemenata, utiču, pored tradicije (nataloženog istorijskog iskustva), preovlađujući tipovi kultura, odnosno kulturni obrasci ili matrice, koje obično sadrže kao jedan od elemenata i vrednosna opredeljenja. Pojam moći, usled delovanja pomenutih i brojnih drugih činilaca i subjekata, prilagođava se i lokalnim socijalnim uslovima, što često rezultira nastajanjem bar malo različitih kolektivnih i individualnih percepcija, interpretacija i određenja te pojave. Steven Lukes shvata moć kao : jednodimenzionalnu, dvo-dimenzionalnu i trodimenzionalnu moć. Naime, jednodimenzionalna moć “podrazumeva usredsređenost na

¹¹²R. Aron : » Etudes politiques », Paris, 1972., str.176.

¹¹³D.H. Wrong : „Power : Its Forms, Bases and Uses“, London, 1995., str. 2-3.

¹¹⁴Isto, str. 24. Rongova klasifikacija i njeno obrazloženje pate od nedostataka jasnog definisanja kriterijuma, što dovodi do toga da se u isti red stavljaju komponente moći sa metodama i tehnikama ostvarivanja moći, kao i do neobrazloženog razlikovanja manifestnih i latentnih oblika moći.

ponašanje u donošenju odluka o pitanjima oko kojih postoji opazljiv sukob (subjektivnih) interesa, gde se interesi uzimaju kao različite preferencije u pogledu mera politike, preferencije koje nam se otkrivaju kroz političku participaciju”¹¹⁵. Dok, recimo, dvodimenzionalna moć “podrazumeva ograničenu kritiku prvog shvatanja s njegovom usredsređenošću na ponašanje i ostavlja mesta za razmatranje načina na koje se sprečava donošenje odluka o potencijalnim pitanjima oko kojih postoji opazljiv sukob (subjektivnih) interesa, gde se uzima da su interesi ovaploćeni u izričitim preferencijama u pogledu mera politike i u politički još neizkazanom nezadovoljstvu”.¹¹⁶ Trodimenzionalna moć ima tri karakteristične odlike. “Prvo, korišćenje moći može biti vezano za nedelanje pre nego za (opazljivo) delanje. Drugo, ono može biti nesvesno. Treće, moć mogu da koriste kolektivna tela poput grupa i institucija”.¹¹⁷ Liberalnu koncepciju interesa predstavlja shvatanje o jednodimenzionalnoj moći. Shvatanje moći kao dvodimenzionalne predstavlja reformističku koncepciju interesa, dok shvatanje moći kao trodimenzionalne predstavlja radikalnu koncepciju interesa.

Odnos moći i njenog važenja je u kontekstu problematike ostvarivanja faktičkog i pravnog. “Moć se može shvatiti u dva značenja : u nepravnom ili predpravnom značenju. Moć je “izvor” prava, ona je tvorac prava, volja da se pravo uspostavi, i u pravnom značenju, kao moć samog važenja (prava). Priroda te relacije određuje i samu prirodu konkretnog prava i njegovu moć kao prava ... Moć koja uspostavlja

¹¹⁵S. Lukes , Moć: jedno radikalno shvatanje, Časopis „Marksizam u svetu“, br.8/1980.,str.196.

¹¹⁶Isto, str. 201.

¹¹⁷Isto, str. 228.

važnje u formi prava to čini iz razloga da bi postigla neke efekte, tj. da putem prava bude faktički efikasan. Prepuštajući efektuiranje faktičkog kroz pravo, tu nam se efikasnost dalje predstavlja kao pravna efikasnost”.¹¹⁸Eklatantan primer ostvarivanja pomenutog odnosa je odnos države (njene moći) i prava – savremena pravna država. Gajo Petrović pravi razliku između, kako kaže, tri oblika moći : moć kao puka¹¹⁹ moć ili snaga, moć kao nadmoć i moć kao stvaralaštvo. “ Moć kao puka snaga još uvijek je nešto pred – ljudsko, nešto još – ne – ljudsko. Moć kao nadmoć, kao dominacija, oblik je neautentičnog, otuđenog ljudskog bivstvovanja. Moć kao stvaralaštvo i darivanje oblik je istinski ljudskog bivstvovanja. Moć kao nadmoć i moć kao stvaranje i obogaćivanje ljudskosti nalaze se u nepomirljivoj suprotnosti. Ali oba oblika moći pretpostavljaju moć kao snagu. Stvaralaštvo ne može biti nemoćno”!¹²⁰Često se u literaturi i kod različitih autora sreću razmatranja o tri oblika moći, i to : kondignoj, kompenzacijskoj i kondicioniranoj. Kondigna moć postiže potčinjavanje tako da onima koji se ne žele potčiniti donosi primereno neugodne konsekvencije ili preti takvim konsenkvenijama. “Kondigna moć postiže potčinjavanje ili poslušnost sposobnošću da pojedincu ili skupini nameće alternativu za ono što oni stvarno žele, i to alternativu koja je dovoljno neugodna ili bolna da se oni odreknu onog što su željeli ... Kompenzacijska moć onima koje želi potčiniti nudi pozitivnu, afirmativnu nagradu – tj., tako da pojedincu koji se potčinio da nešto što on smatra vrijednim

¹¹⁸S. Pihler, Moć – važnje – efikasnost, Časopis „Pravni život“, br.12/1998., str.960.

¹¹⁹Reč “puka» je najčešće korišćena u iskazima filozofa i sociologa i može imati više značenja.

¹²⁰G.Petrović, Moć, nasilje i humanost, Časopis „Praxis“, br. 1-2/1970., str.48.

Ovakva klasifikacija teško primenljiva ili čak neprimenljiva na politiku i političke procese.

...Kondicionirana moć ostvaruje se tako da se mijenjaju vjerovanja onih koje se žele potčiniti. Uvjeravanje, školovanje, društveno oprijedeljivanje za ono što izgleda "prirodno", pristojno ili ispravno također motivira pojedinca da se potčinjava volji drugog ili drugih¹²¹

Moć nad ljudskim bićima često biva klasifikovana po načinu na koji se utiče na individuu, ili po vrsti organizacije koja vrši uticaj. " Na individuu se može uticati : a). direktnom fizičkom silom; b). nagradama ili kaznama kao oblicima podsticanja; v). vršenjem uticaja na mišljenje (propagandom) i stvaranjem poželjnih navika ".¹²²Moć je u svojoj osnovi jedan društveni odnos. Sve dok vlast održava i u osnovi nameće, a autoritet podržava, razvija i civilizuje ljudske odnose, dotle je moć mera razlike i potvrda nejednakosti u tim odnosima. Za Jovana Đorđevića : "moć je energija vlasti i autoriteta, istovremeno njihova mera, oznaka i aktivizacija". Prema tome, "moć označava društveno psihološku sadržinu vlasti i autoriteta".¹²³Na ovakvu tvrdnju može se dati izvesna sugestija u smislu da moć ima svoj materijalni osnov i izraz, psihička strana je samo jedna komponenta. Sa stanovišta psihologije, " moć je potencijalni uticaj, sposobnost ili mogućnost da se utiče, potencijalni uticaj koji se nekad koristi, a nekad ne koristi ... Uticaj je korišćena i manifestovana moć, moć koja je aktuelizovana. Uticaj znači menjanje ponašanja osobe nad kojom se ispoljava nečija moć".¹²⁴Za Hansa Morgentaua, moć je "čovjekova kontrola nad ubedenjima i postupcima drugih ljudi. Pojam moći se svodi na "volju za moć", koja - pošto je

¹²¹J.G.Kenneth : „Anatomija moći“, Zagreb, 1987., str. 10-11.

Prikazana klasifikacija primenljiva je samo na ljudsko društvo, te je nepotpuna.

¹²²V.Russel, *The Forms of Power*, 1994, str.57.

¹²³J. Đorđević, *Politički sistem*, Beograd, 1988, str.99.

¹²⁴N. Rot, *Psihologija grupa*, Beograd, 1995, str.163.

imanentna ljudskoj prirodi – predstavlja trajnu društvenu pojavu”.¹²⁵“Zaljubljenost u moć je zaljubljenost u samoga sebe”. Iz toga proizilazi da “Ljudi ne teže da se domognu moći samo zato jer ona može poslužiti ostvarivanju njihovih osobnih interesa, vrednota ili društvenih shvaćanja, nego i radi moći kao takve, radi emocionalnih i materijalnih nagrada, koje su neraskidivo povezane s njezinim posjedovanjem”.¹²⁶Za Mišela Fukoa problem moći treba razmatrati u terminima tehnologije, terminima taktike i strategije . “...među značajnim problemima našao se i problem političkog statusa nauke i ideoloških funkcija koje ona može da prenosi, nego da istakne iznenadnu pojavu elementarne stanovite tvrdave : moći. Ko ima moć ? Na kome se ona vrši ? Povodom čega se ona vrši ? Kako ona funkcioniše ? Čemu služi ? Kakvo je njeno mesto među drugim moćima?”¹²⁷Moć se može okarakterisati kao najbolje oružje za zadovoljenje naših želja. Vrlo je mali broj ljudi koji znaju kako se stiče, a pogotovo čuva moć. Tokom cele ljudske istorije moć se ispoljavala u veoma različitim oblicima. “ Veliki zgrtači i njihova potreba da ostvare svoje težnje, započnu rat protiv potrebe društva za redom – rat koji je često imao ključne posledice za istoriju “. ¹²⁸Ako je uspeo i prema planu ostvaren uticaj, onda je to kontrola, odnosno korišćenje moći. Uticaj može biti i kad rezultat upražnjavanja moći nije podudaran sa intencijama i očekivanjima onoga koji je koristi. Moć, za Dragana Simeunovića, predstavlja širi pojam i opštiji i složeniji realitet od sile. “Ako sila kao instrumnt prinude predstavlja sredstvo temeljenja i izražavanja moći onda i sama moć znači autoritet izražen kroz zahtev

¹²⁵H.J. Morgenthau, *Politics Among Nations*, N.York, 1967, str. 28.

¹²⁶Isto, str.16.

¹²⁷Opširnije u: M.Fuko, *Psihijatrijska moć*, N.Sad , 2005.

¹²⁸F. Džajgentes, *Moć i pohlepa*, Beograd, 2003, str. 12.

za obaveznim kao legitimnim izražavanjem”.¹²⁹ Moć u sebi sadrži mogućnost primene sile. Moć se zasniva na potencijalu koji poseduje jedan čovek ili grupa ljudi da bi uspostavili odnose koji odgovaraju njima samima. Moć i sila, kao odnos između ljudi i ljudi i između ljudi i stvari, uključujući i prirodu, javljaju se i kao odnosi moći i kao odnosi sile. Međutim, i ako među njima postoje nužni i višestruko složeni odnosi, suštine i forme moći i sile u odnosima prema prirodi i u odnosima među ljudima veoma se razlikuju.

¹²⁹Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Beograd, 1989, str. 7.

2. Određenje društvene moći

Društvena moć kao socijalna realnost javlja se u svim ljudskim društvima. Iako davno uočena, društvena moć nije bila sistemski istraživana sve do novijih vremena. U savremenoj literaturi se mogu sresti brojni sinonimi za društvenu moć. Tako se u literaturi susreću termini uticaj, vlast, kontrola, autoritet, moć. Kao jedan od osnovnih razloga nesaglanosti i teškoća oko shvatanja društvene moći je taj što društvena moć kao socijalna realnost je izrazito multivalentna, multidimenzionalna i multifunkcionalna. Ona se može definisati kao skup sveukupnih sposobnosti ljudskog društva da ostvaruje – postiže određene interese i ciljeve razvijajući potrebe i načine zadovoljavanja potreba svojih činilaca.¹³⁰ Društvena moć je među najvažnijim aspektima odnosa ljudi u društvu. Ona se pokazuje u odnosima pojedinaca i društvenih grupa na različite načine – kao ekonomska, politička, klasna, intelektualna moć, i dr. Tomas Hobs u “Levijatanu” inavodi sledeći iskaz: “ Moć je sredstvo kojim čovek trenutno raspolaže radi dobijanja budućeg dobra”¹³¹. Held smatra da se pojam moći odnosi na “svoјstvo

¹³⁰ „Politička moć i sila su samo komponenta opšte društvene moći i sile, što shvatamo kao specifične koncentracije nejednako raspoređene individualne, grupne, zajedničke i organizovane energije neophodne za upravljanje društvenim, a preko njih, i individualnih interesa. U osnovi te koncentracije energije leži sposobnost da se utiče na svest i ponašanje drugih, sposobnost da se nameću i sankcionišu određena pravila ponašanja i težnja (nagonska) čoveka za samoodržavanjem, zadovoljavanjem potreba, sticanjem koristi i izbegavanjem štete i opasnosti.“

Dr Dragan Tančić, Dr Nevenka Jeftić Šarčević i Mr Mirjana Đukić, Politikološka shvatanja Slobodana Jovanovića o državi i sili, Institut za srpsku kulturu Priština-Leposavić, Beograd, 2012, str.83.

¹³¹T. Hobs, Levijatan , Beograd, 1961, str. 36.

društvenih subjekata, agencija i ustanova da održavaju ili transformišu svoju društvenu ili prirodnu sredinu. Pojam se takođe odnosi na sredstva koja podupiru to svojstvo, kao i na snage koje oblikuju i utiču na njegovu primenu. Moć je fenomen koji nastaje unutar i između socijalnih grupa, ustanova i društva, fenomen koji prožima javni i privatni život. Moć se izražava u svim odnosima, ustanovama i strukturama koje zahteva proizvodnja i reprodukcija društva i zajednice. Moć stvara i uslovljava sve aspekte našeg života i leži u srži nastanka kolektivnih problema, kao i načina njihovog rešavanja“.¹³²Prema Stojanoviću: „Moć je relativna i promenljiva kategorija a ne apsolutna i stalna, što bi inače bila da je prirodnog ili nadprirodnog karaktera.“¹³³Tadić moć posmatra sa stanovišta posedovanje i raspolaganje društvenim dobrima, te navodi stav: „Moć je nadmoćnost, ali nije svaka nadmoćnost i društvena moć. Moć počiva – na uticaju, prestižu i autoritetu, ali, uticaj, prestiž i autoritet pojedinaca ili društvenih grupa moraju putem prinude ili saglasnosti, ili i jednim i drugim putem, postati institucionalno priznati, ili, “legitimni” da bi stekli svojstvo društvene moći ... Svaka društvena moć je organizovana moć. Ona je to i onda kada izgleda da je u svojim rukama drži pojedinac. Prava društvena moć je moć vladajuće klase“.¹³⁴ Politička teorija poreklo moći vidi najčešće u uneravnoteženosti učinaka ili doprinosa u jednom društvu. “ Moć se tada javlja kao šansa jedinica društvenog sistema da zadovolje vlastite potrebe i nasuprot potrebama drugih jedinica. Sa tim procesom je povezan i nastanak (političke) vlasti

¹³²D. Held, *Demokratija i globalni poredak*, Beograd, 1977, str. 201.

¹³³R. Stojanović, *Spoljna politika i državno uređenje*, Beograd, 2001, str.23.

¹³⁴Lj. Tadić, *Nauka o politici*, Beograd, 1988, str. 80.

Tadićevo stanovište u stvari, suštinski je suprotstavljeno postavci o “uravnoteženosti učinka», a istovremeno otvara i pitanja o “pravoj društvenoj moći» i o “vladajućoj klasi».

kao određene vrste moći koja počiva na raspolaganju položajima za formalno regulisanim ovlašćenjima za odlučivanje “.¹³⁵ Aron smatra da, „društvena moć predstavlja izraz težnji za napredovanjem i razvojem u širokom smislu tih pojmova i stiče se stvaranjem, a njena transformacija u političku moć može da rezultira i vrlo štetnim posledicama za čoveka (u prvom redu razaranjem, u vrlo širokom značenju tog pojma)”.¹³⁶ U političkoj teoriji, kao i političkoj praksi, nesporan je relativitet društvene moći, shvaćen i kao određene nejednake moći, koje su faktički osnov i motiv sukoba nosilaca moći, bilo zbog održanja status quo-a, ili radi njegove promene u korist pokretača sukoba. Društvena moć može biti moć društva prema prirodi i moć društva prema društvu i moć unutar društva. Ona se može ispoljavati i kao nadmoć, moć prilagođavanja, moć razvoja, moć dominacije, i sl. Društvena moć je prvenstveno organizovana moć, odnosno moć organizovane grupe, organizacije, staleža, sloja i ukupnog društva. Ova moć, za razliku od pojedinačne moći, ne proizilazi isključivo iz unutrašnjih drugih svojstava ličnosti, već iz položaja u grupi ili organizaciji, kao i iz položaja grupe ili organizacije u globalnom društvu ... Društvena moć u grupama i organizacijama počiva na principu hijerarhije i dominacije, najčešće uz strogu kontrolu i prinudu.¹³⁷ O društvenoj moći, može se raspravljati i sa aspekta globalnog društva, i tada se misli na moć organizovanja tog društva radi sopstvenog opstanka i razvoja, ali i nametanja moći. Kada neko društvo poseduje moć, odnosno kada je moćno, ono ostalim društvima nameće raznim uticanjem kriterijume, načine i meru civilizacijskog i kulturnog ponašanja. Takvo društvo obezbeđuje dominaciju u svetskoj zajednici,

¹³⁵Isto, str. 84.

¹³⁶R. Aron, *Paix et guerre entre les nations*, Paris, 1962, str. 23.

¹³⁷Enciklopedija političke kulture (Moć – Č. Čupić), Beograd, 1993, str. 688.

zahvaljujući svojim monopolskim položajem. U pravu i politici posebno je značajna društvena moć koja potiče od raspolaganja i upotrebe sredstava prinude. U raznim društvenim uslovima razlikuju se i veličina društvene moći, što takođe zavisi i od oblasti i vrste društvenih odnosa u kojim se društvena moć pokazuje. U stvari, u osnovi svake prinude, nalazi se, kao osnova, određeni kvantum moći i sile, te se prinuda, u datim okolnostima, javlja kao njihovo ispoljavanje, odnosno kao pretnja mogućnošću primene ili neposredne primene.

Društvena moć je u određenoj meri uvek i klasno zasnovana i strukturisana, jer osnovu crpi iz postojeće socijalne strukture: „Pod društvenom moći podrazumeva se manje ili više strukturisan (i institucionalizovan) sistem različitih (nejednakih) mogućnosti i sposobnosti društvenih klasa, grupa, pojedinaca i čitavih zajednica, koji je primarno determinisan položajem ovih aktera u produkcionim odnosima, a koji im omogućuje odnosno onemogućuje (ili omogućuje u većem ili manjem stepenu) da delatnošću, sopstvenom, zajedničkom, ili tuđom, realizuje svoje ciljeve, zadovolje svoje potrebe i afirmišu svoj materijalni i društveni interes”.¹³⁸Socijalna strukturisanost je bitan činilac odn. nužan uslov postojanja društvene moći. Svakodnevna borba za dobijanje dobara i poželjnih vrednosti je jedan od suštinskih razloga postojanja društvene i političke moći u društvu, obzirom na evidentne nesrazmere između ljudskih potreba i količine proizvedenih dobara, kao i dostupnosti resursa, na određenom stepenu društvenog i političkog razvoja.

¹³⁸Lj. R. Mitrović, Sociologija, Beograd, 1997, str. 274.

Navedeni iskaz potvrđuje, na određeni način i sledeći stav: „Društvena moć daje mogućnost institucionalnog nasilja nad većinom stanovništva na planetarnom nivou. Sila stvara svjetski poredak koji odgovara interesima Zapada ...Materijalna sila, ideologija i propaganda funkcionalno i strukturalno su čvrsto objedinjeni. Ovom jedinstvu čvrstinu daje u znatnoj mjeri globalna mreža mas – medija“.¹³⁹ U politici je nesporno da moć zauzima centralno mesto u politici, a potom i u nauci o politici : sama politika se ponekad definiše kao borba za moć, a političke nauke – kao studije moći u ljudskom društvu., što potvrđuje i ovaj iskaz: „Osećanje moći i politika moći dostiže vrhunac kad moć više ne biva ograničena protiv moći“.¹⁴⁰ Ujedno, na osnovu napred navedenih stavova, nameće nam se i opravdan zaključak: politička moć jedeo društvene moći, što znači da je društvena moć uvek veća od političke moći.

¹³⁹L. Ristić, Sociološki godišnjak, Društvena moć i nasilje 2, Pale, 2006, str.198.

¹⁴⁰P.Bender, Zbornik „Evropa ili Amerika“, Beograd, 2003, str. 14.

3. Određenje političke moći

Politička moć je fundamentalni pojam politike i političkog, i kao deo društvene moći spada u sferu uređivanja međusobnih odnosa u društvu. Za Platona i Aristotela politička moć je više od bilo kakve specijalne funkcije organizovanog zajedništva; ona je naprosto zajedništvo. Politička moć je bitna moć celine, koja se od ostalih odnosa razlikuje samo svojim tehnikama. Za Augustina, politika je zla, politička moć je prinuda, loša po svojoj nameri. “Neprirodno” je da ljudi vladaju ljudima. Za Tomu Akvinskog, moć nije neprirodna, jer već su i među anđelima postojali hijerarhijski odnosi. On političku moć podređuje duhovnoj moći koja je indirektno delatna različitim socijalnim kategorijama prava. Liberalno gledište se koncentriše na ograničenja političke moći kojoj se navodno ne veruje. Njegov cilj je rastvaranje moći u pravnim odnosima, odstranjivanje elemenata lične vlasti i etabliranje pravne države u kojoj su svi odnosi racionalni, tj. izračunljivi i predvidivi. Marksizam smatra moć kao istorijsku nužnost, kao i to da moć nije prirodni već istorijski fenomen ...Sredstvo protiv političke moći – odstupajući od anarhizma – jeste više političke moći koncentrisane u visokom stepenu koja, ispravno korišćena, uništava političku moć – diktaturom proleterijata. Franc Nojman određuje političku moć kao socijalnu moć koja je centrirana na državu. Takva moć involvira vladavinu ljudima i teži uticaju na ponašanje države kao zakonodavne, administrativne i pravosudne vlasti. “ Budući da je politička moć vladavina ljudima, uvijek se – u suprotnosti spram vladavine prirodom – radi o dvostranom odnosu ... Nositelji su političke moći često prisiljeni poticati racionalne i emocionalne reakcije kod potčinjenih i potaknuti ih da direktno ili indirektno slijede upute

vladalaca. Ne uspije li to, vladalac mora primijeniti silu, a u krajnjem slučaju i likvidirati potčinjene¹⁴¹. Za Slobodana Jovanovića politika, čija je tvorevina država kao “monopol fizičkog nasilja”, podrazumeva sistem i poredak, vladanje i pokoravanje, vođstvo i sledbeništvo, kao i interesnu – političku borbu raznih oblika i sadržina. Vlast je predmet te borbe, a vlast podrazumeva posedovanje sile i njenu moguću primenu. Isti autor veliki značaj pridaje primeni političke sile – tačnije primeni sile u politici¹⁴². Problematika primene sile u politici izuzetno je značajna naročito zbog toga što se primenom sile, kroz državu, vlast, i na druge načine, bilo da je ona legalna ili nelegalna, legitimna ili nelegitimna, primerena ili prekomerna i bilo kojim načinom i mehanizmon, njome :

a). dimenzioniraju slobode i prava i

b). uspostavlja i funkcioniše sistem razrešavanja neizbežnih društvenih konflikata.¹⁴³ Slobodan Jovanović u osnovi ističe tri bitne oblasti upotrebe sile: (1) Stvaranje određenog, relativno stabilnog i dovoljno obuhvatnog društvenog i političkog poretka. Jovanović primenu nasilja prvo vidi u stvaranju države i prava tj. u stvaranju političke države, njene vlasti i političko pravnog poretka; (2) Održavanje države i određenog prava u konkurenciji sa drugim državama i

¹⁴¹F. Neumann, *Demokratska i autoritarna država*, Zagreb, 1974, str.69-70.

¹⁴² „Stoga je proces primene sile u politici veoma komplikovan i na prvi pogled unutar sebe često protivurečan proces sa mnoštvom faza i etapa, mnoštvom subjekata, mnoštvom uslovljenosti i međuzavisnosti raznih faktora, ciljeva, itd“.

Dr Dragan Tančić, Dr Nevenka Jeftić Šarčević i Mr Mirjana Đukić, *Politikološka shvatanja Slobodana Jovanovića o državi i sili*, Institut za srpsku kulturu Priština-Leposavić, Beograd, 2012, str.83.

¹⁴³Opširnije u delima Slobodana Jovanovića, *O državi, osnovi jedne pravne teorije*, Beograd, 1922.; *Iz istorije političkih doktrina*, *Sabrana dela*, knjiga prva, Beograd, 1935.

pravnim porecima, tj. očuvanje stvarnog - postojećeg sistema vlasti i političkog poretka od napada drugih sistema i poredaka. Za ovu oblast Jovanović neposredno vezuje: a) suverenost i b) vojnu silu imajući u vidu tri nužne komponente države: „Svaka država sadrži tri elementa: jedan deo zemljišta, jedan broj ljudi koji na tom zemljištu žive, jednu vlast koja sve te ljude drži zajedno. U pravnoj teoriji, to se zemljište zove oblast; ti ljudi, narod; što se tiče vlasti, koja je već sama po sebi pravni pojam, njoj je nepotreban, u pravnoj teoriji, naročiti naziv.“. I nastavlja: „Država se ne može zamisliti bez svoje oblasti. Čovek postoji nezavisno od svojih stvari; on može izgubiti sve svoje imanje, pa opet da ostane čovek. Država prestaje biti država, kad oblast izgubi; njena je oblast od nje nerazdvojna kao od čoveka njegovo telo... (3) Treća bitna oblast primene sile u politici su očuvanje i održanje države i državne (političke) vlasti i poretka u konkurenciji sa subjektima unutar države. Svoju vlast država vrši preko svojih organa, a taj se naziv odnosi na one koji nisu „biološki pravi organi“.¹⁴⁴Jovan Marjanović smatra da se “politička vlast, u svom izvornom značenju, može odrediti kao osnov političke moći”. Ona, u suštini, predstavlja osnovnu svrhu težnji za sticanjem političke moći i održava se istovremeno pomoću nje. Politička vlast je, u stvari, “moć zapovedanja i moć polaganja prava na poslušnost koja postoji samo dok se ostvaruje u društveno relevantnom stepenu – dok se prihvata, ili može iznuđivati – dok ima moći. Politička moć predstavlja izgled da se sprovede sopstvena volja u nekom zajedničkom političkom delanju, uprkos volji drugih koji učestvuju u tom

¹⁴⁴ ...

Isto, str.101-105.

delanju”.¹⁴⁵ Tvrdnja Marjanovića da politička vlast predstavlja osnov političke moći, može se, negirati, pored ostalog, iz razloga što se za političku vlast se može reći da ona ne predstavlja osnov, već samo oblik – izraz političke moći. Da bi se došlo na vlast treba raspolagati najvećom (u datom momentu) silom i moći. Politička vlast se ne može shvatiti uprošćeno kao “svako nametanje volje putem organizovane primene sile koja za nepokoravanje može preduzeti odgovarajuće sankcije”. Mogućnost – sposobnost izgradnje norme prihvatljive za one koji treba da je izvršavaju, prihvatljivost politike i subjekata te politike koje norme propisuju, spremnost na pokoravanje određenim normama, itd., bitni su činoci politike i političke vlasti. Sankcija je uvek u krajnjem onemogućavanje slobode, a politička vlast je u obavezi da štiti i omogućava ljudske slobode. Stoga se ona ne može svesti samo na funkciju nametanja koja je, sa stanovišta ljudske slobode, prvenstveno restriktivna. Obzirom da mnogi pojedinci ili društvene grupe mogu raspolagati političkom moći a da pri tom nisu na vlasti, govori o tome da se politička moć ne poklapa uvek sa političkom vlašću. Ipak, za mnoge teoretičare, vlast je osnovno obeležje političke moći. “Moguće je da neko nema vlast u svojim rukama a da istovremeno raspolaže političkom moći, ali je nemoguće posedovati političku moć u uslovima u kojima nema političke vlasti. Politička moć bez vlasti je samo društvena moć. Pritom, pod vlašću se podrazumeva svako nametanje volje putem organizovane primene sile koja za nepokoravanje može preduzeti odgovarajuće sankcije”.¹⁴⁶ Politička moć se najčešće pripisuje društvenim grupama, organizacijama i državi, ređe pojedincima. Kada se vezuje za

¹⁴⁵J. R. Marjanović, *Teorija politike*, Beograd, str. 137.

¹⁴⁶R. Stojanović, *Spoljna politika i državno uređenje*, Beograd, 2001, str.29.

pojedince, uglavnom se misli na položaj koji pojedinac zauzima u grupi, organizaciji ili državi. U suštini, statusnim simbolima, materijalnim vrednostima. Od načina na koji se realizuje zavise i oblici vladavine političke moći. Politička moć je oblik društvene moći koji je okrenut prema vlasti, ali se ne ostvaruje samo preko vlasti. Jedna od osnovnih specifičnosti političke moći je to što se ona izvodi iz celokupne društvene moći, a umnogome i iz ekonomske moći. Dragan Simeunović, opravdano navodi, da ekonomska moć predstavlja osnovu političke moći i kao takva, tesno je povezana sa njom. Posedovanje ekonomske moći je uslov za posedovanje političke moći, i obrnuto, politička moć služi uvećanju ekonomske moći. “Politička moć predstavlja mogućnost da se formalnim i neformalnim uticajem u sferi politike utiče na ključne tokove razvoja društva, a koja je najčešće ispoljena kroz odnose podređenosti i nadređenosti, pri čemu stepen uticaja obično stoji u proporcionalnom odnosu sa stepenom moći”.¹⁴⁷ Dalje, sama politička moć je “ sposobnost određenja, izvršenja i legitimiziranja kako degradacije tako i nagrađivanja i rehabilitacije svakog objekta moći u njenom domenu”.¹⁴⁸ Za Slavomira Milosavljevića politička moć se da odrediti i kao “sposobnost nosilaca društvene moći da političkom aktivnošću – akcijom ostvaruju svoje interese i ciljeve nezavisno od volje, interesa i ciljeva drugih društvenih i političkih subjekata”.¹⁴⁹ Suštinski uzev, politička moć menja i celokupno društvo, što navodi i N.Luhmann: „Tvorbom posebnih političkih sistema u društvu, koji se oslanjaju na posve nadmoćnu fizičku silu, postiže se doduše stanovito sistematiziranje i specifikacija svrha, a time i kompleksnija

¹⁴⁷Dragan Simeunović, *Političko nasilje*, Beograd, 1989, str. 6.

¹⁴⁸Isto, str. 7.

¹⁴⁹S. Milosavljević, *Politička akcija*, Beograd, 1977, str. 87.

ovisnost upotrebe moći o odlučivanju, ali ne i potpuno monopoliziranje moći u ruci “države”. To ne znači da se mora računati na djelovanje moći protiv politički legitimiranih instancija odlučivanja, na koje se vrši društveni pritisak ili im se čak prijeti silom, jer se preko moći hoće utjecati na njihove odluke”.¹⁵⁰ U napred navedenom kontekstu značajan je i iskaz Dragana Simeunovića koji navodi da sila i njeno posedovanje, ali i stalna ili trenutna sposobnost korišćenja, odnosno mogućnost njene primene, su podloga na kojoj se temelji svaka politička moć. Ujedno, ona je i sredstvo i iskazivanja i sprovođenja moći. Ipak, i pored toga sila je samo jedan od instrumenata politike, a ne njeno univerzalno sredstvo.¹⁵¹

¹⁵⁰N.Luhmann, Društveno značenje moći, Časopis „Politička misao“, br. 4/1982, str.488.

¹⁵¹Dragan Simeunović, Uloga političkog nasilja u ostvarivanju revolucije, Doktorska disertacija, Beograd, 1987, str. 15.

4. Određenje sile kao osnove moći

Kategorijalni pojmovi moć i sila označavaju veoma značajne realitete u društvu i politici, kako sa aspekta prakse, tako i naučne teorije. Ova dva pojma istovremeno ukazuju i na veoma specifične ukupne razlike i nejednakosti u svakoj društvenoj zajednici. Pojam od kog se polazi je društvena sila, koju čini određen stepen koncentracija društvene energije čijim delovanjem se može na razne načine (uveravanjem, ubeđivanjem, pretnjom, itd.) ostvariti poželjna situacija u okruženju ili postići poželjno ponašanje ljudi (pojedinaca, grupa, zajednica, itd.). Kao što smo i rekli u prethodnim podnaslovima ove monografije, društvenu moć čini sposobnost ljudi (individua, grupa, zajednica, itd.) da razumeju, shvataju, pamte i saznaju, predviđaju i planiraju i svrsishodno i ciljano delaju i na taj način utiču na nastajanje određenih društvenih stanja i situacija. S druge strane, politička moć se dobroj meri poklapa sa političkom vlašću i sadržana je u sposobnostima vladanja, nametanja svoje volje drugome u nekom zajedničkom političkom delanju, uprkos suprotnoj volji drugih koji učestvuju u tom delanju; odnosno podređivanja ljudi ciljevima onoga ko njome raspolaže. Svaka moć raspolaže metodama i sredstvima pomoću kojih kontroliše nametanje i sprovođenje volje. U ta sredstva mogu se ubrojiti, fizička sila (nasilje) ili sila prinude; društvene norme kojima raspolažu moćnici (zakoni, moralni imperativi, ideološki uputi, običajna pravila, i dr.); kao i sredstva nagrađivanja i kažnjavanja. Sila, u teoriji i prakse je shvatana i kao snaga, osnova je društvene moći i njen izraz u raznim situacijama i primenjena u raznim varijacijama ne mora

uvek imati forme vršenja nasilja. Šta više, uspostavljanje političkog, pravnog i drugog poretka podrazumeva i sistem normi, što praktično znači zahtev za određenim ponašanjem, uputstava kako da se ono ostvaruje i kazni za ponašanje koje odstupa od zahtevanog ponašanja. Dakle, moguća primena nasilja je takođe efikasno sredstvo pritiska, a isto tako efikasno su razvijane i ideologija i sistem vrednosti.

Iskustva iz bliže i dalje prošlosti, ukazuju nam da je opravdano govoriti o regionalnim, kontinentalnim, civilizacijskim, multikulturalnim i monokulturalnim, dominantnim i društvima pod uticajem, u razvoju, starim, itd., društvima. Kada se u vidu ima svetsko društvo, ne može se izostaviti činjenica da je ono samo po nekim odredbama svetsko načelno jedinstvo (npr., po naučno – tehnološkim proizvodima u primeni, itd.) uz istovremeno postojanje mnoštva razlika, pa i protivurečnosti. Društvena moć i sila nisu ni stvarno ni potencijalno ni približno podjednako raspoređeni između društava, te se može stoga govoriti o potpuno ili pretežno nezavisnim i veoma zavisnim društvima. Neko društvo može raspolagati visokim kapacitetom političke i društvene moći a da u svojim odnosima sa drugim društvima ne primenjuje politiku sile. Ovo se čini mogućim, po mišljenju Radoslava Stojanovića, u dvostrukom nizu uslova : „najpre, ukoliko u datom odnosu “moćno” društvo može zadovoljiti svoje interese poštujući interese druge strane, ili ukoliko mora poštovati interese druge strane, jer drugačije ne može ostvariti svoje interese”.¹⁵² Politička sredstva podrazumevaju i primenu sile radi zadovoljenja interesa u datim društvenim odnosima. Tako, može nastati i politički vid moći koji uključuje u sebi i silu i nasilje i dominaciju i sve druge oblike vladavine nad čovekom i društvom. U mnogim društvima

¹⁵²R. Stojanović, *Spoljna politika i državno uređenje*, Beograd, 2001, str.38.

upotreba sile često je retka u srazmeri sa brojem regulacija, pa se uspeh organizovanosti ne meri sa brojem nasilnosti u specifičnim slučajevima, već nastojanjem kojim se sprečava nasilje i kojim se otkrivaju drugi supstituti. “ Monopol sile, za koji se tako često kaže da je glavno obilježje političke asocijacije, ne služi za svakidašnju upotrebu, već kao posljednje sredstvo kada su sve druge mere uvjeravanja i pomirenja iscrpljene ... Bez autoriteta sila predstavlja destruktivnu nasilnost, grčevitu, neusmjerenu i uzaludnu. Autoritetu odgovara postojeća društvena struktura. Sila je vlasti ipak samo jedan instrument autoriteta kojim se brane zahtjevi jednog poretka koje sila sama nikada ne stvara”.¹⁵³ S obzirom da se sila javlja u izvesnoj korelaciji sa društvenom moći, sredstva za njenu primenu mogu se izvući iz svih elemenata te moći. „Nosilac moći može ostvariti svoj uticaj, odnosno nametanje svoje volje, vrlo efikasnim ekonomskim sredstvima, propagandom, kulturnim imperijalizmom i mnogim drugim. Međutim, sila ne bi bila ono što jeste ukoliko ne bi sadržavala u sebi i fizičku prinudu ako druga sredstva nisu efikasna “. ¹⁵⁴Ljubomir Tadić takođe smatra da u održavanju moći i vlasti ogromnu ulogu igra i ideologija, sredstva agitacije i propagande. „Prestiž revolucionarnih i demokratskih ideja pokazao je vlastima koliko ubjeđenje može imati presudan značaj u političkom životu. Zato “pranje mozgova” i “nasilje nad dušom” mogu za vladajuću klasu (ili grupu) ponekad biti mnogo delotvorniji, pa čak i jevtiniji nego uplitanje jakih snaga policije i vojske”.¹⁵⁵ Može se naglasiti da povoljna geografska obeležja, prirodni resursi predstavljaju osnove političke moći. Navedeni potencijali, zavisno od toga kako i u kojoj meri se koriste, kao i od toga

¹⁵³E.V. Walter, Moć i nasilje, Časopis „Pogledi“, br.1/1984, str. 58-59.

¹⁵⁴Isto, str.30.

¹⁵⁵Lj. Tadić, Nauka o politici, Beograd, 1988, str. 87.

da li se nalaze u rukama sposobne vlade, mogu postati strateške prednosti svake države. „Nema te ljudske snage, teritorije ili industrijskih i vojnih potencijala koji bi učinili jednu državu moćnom sve dok njeno rukovodstvo ne počne da ih koristi a ako materijalni resursi predstavljaju telo moći, a karakter nacije dušu moći, vođstvo čini njen mozak”.¹⁵⁶ Politička moć i politička sila nisu samo stanja ili samo događaji, već specifični procesi, koji se po pravilu sporo odvijaju, pri čemu je sila i primena političke sile trajna komponenta političke moći.

Politička moć podrazumeva raspolaganje silom i sposobnost i spremnost da se ona primeni. Osnovni oblik primene sile u politici je pritisak na svest kroz razne sisteme obrazovanja i vaspitanja, organizovano i sistemsko nametanje sistema vrednosti i stereotipa – uzora ponašanja, kao ukazivanje na moguće koristi i moguće kazne uz njihov bojkot. Međutim, politička moć se ne iscrpljuje primenom sile, već zavisi i od niza drugih činilaca : istorijskih uslova, progresivnog kretanja društva, materijalnih uslova, društvene i političke organizacije, ideološke snage, morala, i dr”.¹⁵⁷ Na osnovu izloženog, politička moć se može, u osnovnom smislu, odrediti kao sposobnost vladanja, a to znači u prvom redu (ali ne samo) sposobnost nametanja volje drugome, što se često (ali opet ne u svim slučajevima) postiže primenom sile, odnosno prinudom, radi ostvarenja sopstvenih ciljeva i interesa.

Sposobnost vladanja radi ostvarivanja sopstvenih interesa nametanjem volje drugome, često korišćenjem sile, ima dve osnovne komponente : “ s jedne strane, unutrašnju – vladavinu u okviru određene države, odnosno društva; i, sa druge strane, spoljnu, koja ima donekle različitu

¹⁵⁶Z. Isaković, Osnovi teorije političke moći u međunarodnim odnosima, Beograd, 1998, str.68.

¹⁵⁷R. Stojanović, Spoljna politika i državno uređenje, Beograd, 2001, str.30.

fizionomiju s obzirom na to da se manifestuje i vrši u skladu sa u manjoj ili u većoj meri posebnim zakonitostima koje određuju međunarodne odnose”.¹⁵⁸ Sasvim slobodno, ovim dvema komponentama dodali bi i treću, od koje u mnogome zavise i prethodne dve. To su specifične moći, sile i uticaji delova strukture aparata moći i sile unutar samog tog aparata. Ovo je jedno od pitanja koje tek zahteva potpunije savremeno proučavanje u svetlu zbivanja tokom poslednjih dvadesetak godina.

Od svih poriva koji pokreću ljudsko biće, najžešći je volja za moć. Volja za moć i vlast je veoma izrazito obeležje naše istorije. Volja za moć se ne zadovoljava time da kontroliše spoljašnje ponašanje masa, već i nadgleda unutrašnji život pojedinca, naročito ako je on poseban po svojim duhovnim moćima. Otuda, “moćnici sve češće izbegavaju primenu gole sile a sve više pribegavaju sili bez nasilja – naseljavanju duše i kontroli svesti”.¹⁵⁹ Na kraju ovog dela, nužno je istaći i određeni stav Canettija o sili, po kom, sila nas više prisiljava i neposrednija je od moći. Kada je pojačani oblik u pitanju onda se govori o sili. “Moć na nižim i više životinjskim stupnjevima razvoja treba nazvati silom. Ako sila djeluje polako, ona se pretvara u moć. Međutim, u aktuelnom trenutku, koji ipak jedanput dođe, u trenutku neopozive odluke, moć ponovo postaje čista sila”.¹⁶⁰

¹⁵⁸R.Stojanović, *Sila i moć u međunarodnim odnosima*, Beograd, 1982, str. 27.

¹⁵⁹Isto, str. 8.

¹⁶⁰E.Canetti, *Masa i moć*, Zagreb, 1984, str. 233.

5. Odnosi između države i sile

Država i sila, kao pojmovi i kao realiteti u bližoj i daljoj prošlosti bili su uzajamno povezani i međuzavisni, jer je nesporno, s jedne strane, da bez države nema sile, a s druge strane, da je sila bitno opšte svojstvo svake države, na šta nas upućuje i sedeći iskaz: „Istorija ljudskog roda u osnovi je istorija sile, nasilja, prinude, vlasti, podređenih i nadređenih, politike, nastanka i razvoja države i državne organizacije. Ljudske istorijske zajednice, počev od rodovskih zajednica, plemena, nacija, činile su društvo, a potom je došlo i do formiranja države kao bitnog činioca opstanka. Faktički, država je uvek bila specifična organizacija nekog oblika istorijske zajednice, u određenom vremenu, i na određenom prostoru, a sve u funkciji zadovoljavanja određenih potreba članova te zajednice... Nastanak i razvoj države i državne organizacije, kao i nastanak i razvoj prava je suštinski faktor u razvoju ljudskog društava, sistemskog uređivanja društvenih i državnih odnosa, nastanka i razvoja različitih civilizacija, ali i različitih država i različitih pravnih sistema“.¹⁶¹ Država je sebi obezbedila legalni monopol na oružano nasilje, tako što svako protivljenje vlasti i kršenje zakonskih normi od strane pojedinaca, grupa, organizacija, itd., sankcionisala je primenom nasilnih metoda. U Državi Platon zastupa gledište o postanku države na

¹⁶¹dr Dragan Tančić, dr Nevenka Jeftić- Šarčević, mr Mirjana Đukić: „Politikološka shvatanja Slobodana Jovanovića o državi i sili“, Institut za srpsku kulturu Priština-Leposavić, Beograd, 2012, str.11.

osnovama podele rada i gradi koncepciju pravedne države na bazi pravilne i striktno podele rada među različitim društvenim slojevima. Država može biti pravedna i nepravedna. Platonova teorija države predstavlja pokušaj izgradnje (idealnog) modela pravedne države. Pojam pravde se ne vezuje za karakter međuljudskih odnosa već za određeni karakter države i pojedinca, odnosno za određeni kvalitet unutrašnje strukture države (način na koji je u njoj podeljena vlast, dobra, zadaci, odgovornosti) i, sledstveno, za mesto koje pojedinac zauzima i funkciju koju obavlja u državi. Tako, pravedna država je ona u kojoj postoji striktna hijerarhijska podeljenost, u kojoj svaki stalež ima specifičnu funkciju bilo upravljanja, zaštite poretka ili materijalnog proizvođenja. Aristotelova teorija države je primarno teorija vladavine zasnovane na ustavu, na apstraktnim zakonima koji važe za sve, bilo o kom obliku vladavine da je reč. U vezi sa odredbom, po kojoj je država stvorena za potpun i samodovoljan život, kao i u vezi sa stavom da je država stvorena radi očuvanja pukog života, ali da postoji zbog dobrog života, postoji i Aristotelova dopuna iz koje proizilazi određenje države kao moralne ustanove. Državna zajednica ima za cilj moralno lepu delatnost, a ne prosto zajednički život. Građani, shodno vrlini, imaju pravo učešća u državnoj vlasti i drugim koristima koje daje država. Shvatanje države u širem smislu, onako kako se ona obično definiše u međunarodnom pravu, obuhvata tri osnovna elementa : stanovništvo, teritoriju i suverenu vlast kojoj se stanovništvo date teritorije pokorava. U užem, pak, smislu, država se shvata samo kao ovaj poslednji element, kao aparat vlasti. Ovako shvaćena država (u užem smislu) i njen interes mnogo su bliži shvatanju državnog interesa kako je on bio razvijen u okviru koncepta “državnog interesa”, odnosno “državnog razloga” od Makijavelija pa

nadalje. Posebna svojstva, mesto i posebne funkcije kapitalističke države omogućuju da se odredi funkcionisanje “sila”, “represije” ili “nasilja” u okviru nje. “...Stvarno, država se nikako ne može svesti na to da bude isključivo aparat ili instrument sile u rukama dominirajuće klase. Taj element sile pojavljuje se kao opšta karakteristika funkcionisanja klasne države”.¹⁶² Postupak države jeste vršenje nasilja, i to ona zove pravom. Ali nasilje koje vrši pojedinac zove ona prestupom.¹⁶³ Kada je reč o kapitalističkoj državi, organizovana fizička represija se u njoj pojavljuje, kao što je govorio Marks, u “ogoljenom” stanju, pošto je lišena sa jedne strane svojih vanpolitičkih opravdanja, a s druge strane uključena u institucije klasno – narodne – države. Karakteristika kapitalističke države po sebi ne označava neko smanjivanje represije, nego stvarnu i značajnu činjenicu da država, u monopolističkom vršenju represije, neprekidno pokušava da je predstavi kao odgovarajuću opštem interesu naroda. I to u onoj meri u kojoj bi ona bila, i često jeste, vršena u konstitucionalnim i pravnim granicama.¹⁶⁴

Država kao zajednica sadrži u sebi silu, o čemu govori i Radomir Lukić: „Pri tom se lako uočava da je osobenost države upravo monopol fizičke sile, koji ona jedina ima. Druge društvene organizacije tokom istorije nisu imale ovaj monopol. Doduše, opštedruštvena organizacija prvobitne zajednice je takođe raspolagala ovim monopolom. Ali je bitna razlika između te organizacije i države u tome što takva prvobitna organizacija bila istovetna s društvom – to upravo i nije bila posebna organizacija, odvojena od društva (i po pravilu suprotstavljena njemu, sem u slučaju

¹⁶²N.Poulantzas, *Politička vlast i društvene klase*, Beograd, 1978., str. 228.

¹⁶³K. Marks – F.Engels, *Nemačka ideologija*, Beograd, 1964., str. 47.

¹⁶⁴N.Poulantzas, *Politička vlast i društvene klase*, Beograd, 1978., str. 231.

države u odumiranju), kao što je država, nego organizacija celog društva, organizovano društvo. Ostaje dakle, da je posebna organizacija s monopolom fizičke sile, odvojena i različita od društva, osnovna osobenost države. Da u državi postoji, kao njeno osobeno obeležje, ovaj monopol fizičke sile, to je činjenica o kojoj se slažu više- manje svi koji se bave pojmom države“.¹⁶⁵ Jasno je da nema države tamo gde nema preovlađujuće sile. Sila ništa ne drži zajedno. Sila je substitut za jedinstvo. Sila prinude predstavlja kriterij države, ali nije njena suština ... Kada je na delu isuviše sile reč je o patološkom simptomu. Na osnovu rečenog uočava se razlika između države i drugih asocijacija.,,Nema države gde ostale asocijacije sebi pripisuju vršenje prinude. Nema države tamo gde vlada anarhija. No, vršenje sile ne čini državu...”¹⁶⁶ Postavka o tome da “sila ništa ne drži zajedno” teško se da opravdati ako se u silu ne uključuje i njena primena. Imperije, kolonijalističke države negiraju tu postavku. Matičnu državu i kolonije držala je zajedno upravo sila putem koje je kolonija to i postala. Uistinu, tu “prisilnu” zajednicu ne održava SAMO fizička sila, već ceo sistem političke sile u određenim međunarodnim okolnostima. Sposobnost određenog društva, društvene zajednice, države, naroda, nacije, i dr. da utiče na ukupne društvene i političke procese u određenom vremenu i datom društvu, ali i mimo njega, predstavlja političku silu. Najčešće je država osnovni nosilac sile, pa, samim tim, i njenog segmenta koji se odnosi na politiku. Država je ona ljudska zajednica koja u okviru neke određene teritorije (ovde

¹⁶⁵Dr Dragan Tančića, dr Nevenka Jeftić- Šarčević, mr Mirjane Đukić; „Politikološka shvatanja Slobodana Jovanovića o državi i sili, Institut za srpsku kulturu Priština-Leposavić, Beograd, 2012, str.13-14.

¹⁶⁶R.M.Maclver, The Modern State, London, 1926., str. 16-21.

teritorija služi kao obeležje) – (sa uspehom) polaže pravo na monopol na legitimnu primenu fizičkog nasilja.

Veber definiše državu kao držaoca monopola fizičke legitimne sile. “Danas je specifično da se svim drugim organizovanim grupama ili pojedinim osobama pravo na fizičko nasilje pripisuje samo ukoliko ga država sa svoje strane dopušta : ona važi kao jedini izvor “prava” na nasilje ... Kao i političke grupe, koje joj istorijski prethode, država predstavlja odnos vlasti ljudi nad ljudima koji se oslanja na legitimno nasilje (tj. na nasilje koje se smatra da je legitimno) “. ¹⁶⁷Za Kelzena država je prirodno uređenje. Država je politička organizacija, zato što je uređenje koje reguliše upotrebu sile i zato što monopolizuje upotrebu sile. Slobodan Jovanović opisuje državu kao instituciju sile i moći. Prema njemu, to je institucija koja je nastala kao nužna društvena, organizovana celina kao odbrana od agresivne – spoljne sile primenom sopstvene odbrambene sile prema spoljnoj agresiji, ali i u cilju održanja unutrašnjeg poretka ... Država je institucija u kojoj je koncentrisana najveća moć i sila u obliku državne vlasti koja joj omogućuje da propisuje i nameće odnosno da zabranjuje i da onemogućava određene interese. U tom kontekstu, isti autor navodi da je država “ jedna pravna ličnost čijoj su volji potčinjeni svi oni koji se u njenoj oblasti nalaze. Ona ima pravo zapovedanja nad njima. Na osnovu toga prava, ona propisuje jedan pravni poredak koji je obavezan kako za njene podanike, tako i za njene organe. Radi ostvarenja pravnog poretka, ona može u krajnjem slučaju upotrebiti i prinudna sredstva “. ¹⁶⁸Dakle, na osnovu ovoga stava, za državnu prinudu karakteristično je to da se ona vrši na

¹⁶⁷M. Veber, *Privreda i društvo II*, Beograd, 1976., str. 433.

¹⁶⁸S. Jovanović, *O državi, osnovi pravne teorije*, Beograd, 1922., str. 127.

osnovu pravnog poretka, kao jedna pravno dopuštena prinuda. Ona, u stvari, nije najviši izraz pravne moći države.

Iz ovih iskaza o državi proizilazi da je nastanak države iniciran silom, da je ona nužno nosilac sile – akter u borbi s drugim spoljnim silama i subjekt uspostavljanja i održanja unutrašnjeg poretka – dakle, subjekt borbe za poredak protiv snaga koje mu se suprotstavljaju. I naravno, to je legalni i legitimni subjekt sile i njene primene. Svaka država, odnosno državna vlast je visoko opremljena silom. Usložnjavanje države i njenih potreba zahteva da se ona osigura brojem, uvežbanošću i opremljenošću aparata sile. “ U državi silu primenjuje, o njenoj primeni odlučuje, njom raspolaže državna vlast preko za to naročito povezanih organa, putem i redom koji su zakonom utvrđeni “. ¹⁶⁹Mnoštvo ljudi može sebi dati naziv država samo ako su ujedinjeni da zajedno brane sve ono što je u njihovoj svojini. Hegel smatra da bi mnoštvo ljudi stvorilo državu zahteva se da oni stvore zajednički vojni aparat i državnu vlast. S obzirom na činjenicu da je najčešće država legalni i legitimni nosilac sile, proizilazi iz toga da je vojna sila oblik političke (najčešće državne) sile, odnosno jedan od njenih najbitnijih elemenata i izraza. Bilo kakve odluke države na savremenom nivou demokratskog razvoja, zbog ustrojstva same države, mnoštva učesnika u procesima, razvijenosti i tehnoloških karakteristika komunikaciono – informacionih sistema, uloga političkih partija i drugih društvenih organizacija, itd., ne mogu ostati tajne, bar ne na duže vreme. I realizacija državnih odluka zahteva određenu transparentnost. Ukoliko pojedinačne volje manje utiču na opštu volju, tj. običaj na zakone, utoliko snaga državnog nasilja mora da je veća. Da

¹⁶⁹J. R. Marjanović, Teorija politike, Beograd, 1996., str. 231.

bi bila dobra, vlada treba da bude srazmerno jača ukoliko je narod mnogobrojniji.¹⁷⁰ Ako se desi da volja vladara kao pojedinca bude delotvornija od volje suverena, i da se radi ostvarenja te pojedinačne volje posluži silom koja je u njegovim rukama, tako da se, takoreći, dobiju dva suverena, jedan legalan (de jure), i drugi faktički (de facto), društvena veza bi na jednom isčezla a političko telo bi se raspalo.¹⁷¹ Snaga vlade se ogleda uvek u snazi države i njena celokupna snaga je uvek i snaga države i ona se ne menja. Ukoliko se ne menja, proističe to da ukoliko više troši tu snagu na svoje članove, na taj način joj manje snage ostaje za dejstvo na ceo narod. Dobrovoljno i slobodno suglasje koje bi povezivalo društvenu zajednicu, tj. državu, zasnovano je na moći. Riječ je o moći jedne ideje ili skupine ideja. Među njima je najistaknutija ideja pripadništva jednom narodu. Ali ona ne ukida голу silu ili opresiju u međuljudskim odnosima, jer postoje socijalne razlike, ali ponajviše dolazi do izražaja u isticanju razlika u usporedbi s drugim narodima.¹⁷²

Razlikovanje po narodnosti i nacionalnoj pripadnosti, i ako je izvorna karakteristika naročito XIX veka, živa je i danas u mnogim državama i odnosima u njima i između njih. U svim savremenim državama evidentna je zakonom propisana zabrana diskriminacije po osnovu pripadanja određenom narodu, naciji, rasi, itd. Nedržavna okolina može neravnomjerno raspodeliti pojedine atribute koji su relevantni za vojsku i policiju. Tvorcima državne politike obično ne prepuštaju slučaju sastav svojih organa prisile; podijelili su stanovništvo po etničkom načelu i upotrebljavaju to načelo pri izboru socijalnih osnovica za regrutaciju u

¹⁷⁰Žan-Žak Ruso, Društveni ugovor, Beograd, 1993., str. 69.

¹⁷¹ Isto, str. 70.

¹⁷²L. Mates, Politika supersila i oružje (O granicama moći), Zagreb, 1986., str. 8.

različitim vrstama sukoba ... Izgradnja nacije i izgradnja države su ne samo dva posve odvojena historijska procesa, nego je izgradnja države u mnogim društvima zasjenila izgradnju nacije. Centralizacija moći, jačanje birokracije, izgradnja vojske i policije i militarizacija mnogih političkih partija – sve je to ukazivalo na nadmoć države nad nacijom.¹⁷³

Savremena događanja, posebno na teritoriji bivše SFRJ, pokazuju da je uloga nacije u stvaranju i održavanju države i razvoju državne moći i sile, nedovoljno shvaćena i proučena. Na raznim teritorijama, u raznim vremenima i kod raznih naroda i država, odnosi i uloga države i nacije odigrali su se različito.

Politika, naravno, označava i veštinu vladanja državom. Prema nekim definicijama politike ona podrazumeva i okolnosti koje mogu dovesti do toga da vlada može da vlada. Politika obuhvata i komponente inheretne toj veštini i istovremeno načine dolaska na vlast. Politika u sebi obuhvata uverenje, vrednosti i interese, ali, u suštini, politika je stvar moći. Država je hijerarhijska struktura koja ima javnu moć. “ Konkretni način na koji se neka državna elita služi etnicitetom kako bi učvrstila ili produžila vlast države odrazit će se i u raznim državnim službama i u društvenim skupinama koje su u državnoj nadležnosti. Etnicitet je stvarna snaga u društvenoj dinamici mnogih država a ne samo stvarnost u smislu mobilizacije pojedine zajednice ... I prečesto se etnicitet koristi ne čak ni u interesu onih skupina kojima centralna elita navodno daje povlašćeni položaj, nego prije svega u cilju osiguranja državne moći “. ¹⁷⁴Na osnovu izloženog, uočava se činjenica da se u političkoj teoriji država uglavnom definiše kao organizacija društva koja ima legitimno pravo upotrebe

¹⁷³C. Enloe, *Policija, vojska i etnicitet (temelji državne moći)*, Zagreb, 1990., str. 8-10.

¹⁷⁴Isto, str. 16.

nasilja, kako u odbrani suvereniteta i integriteta, tako i u unutrašnjim odnosima. U tom smislu, najčešće se izdvajaju dva pogleda na odnos države i nasilja. Prva odrednica naglašava političku moć države koja proizilazi iz definicije politike kao političke moći. Drugi pogled ili škola polazi od ideje legalnog korišćenja nasilja, koja se zasniva na dobrovoljnom pristanku većine građana. Dakle, država se najčešće definiše kao ona javna vlast koja ima monopol na moć prinude. “ U praksi to znači da je država po tome država – a ne samo jedan od mnogih takmaca za moć – što upravlja policijom i vojskom neke zemlje”¹⁷⁵. Po tome, država se u svakom društvu često javlja kao sudija u raznim nesuglasticama među zajednicama. U takvim slučajevima, ona je (treba da bude !) nepristrasni sudija koji treba da postavi pravila igre i da silom uđe na pozornicu ako se pravila prekrše i time mir dovede u opasnost. Nametanjem volje drugome uspostavlja se vladavina, pa se tako često moć izjednačava sa vlašću. Pošto je državna vlast najjača, moć se usko vezuje za državu, čime dobija i pravno određenje.

Moć predstavlja subjektivni akt i državnici donose odluke na osnovu percepcija moći (kako sopstvene tako i moći drugih država), a ta vrsta percepcija, kao i mnoge druge, mogu u većoj ili manjoj meri odstupiti od stvarne situacije i cilja. Slična odstupanja mogu nastati i usled delovanja propagandista koji radeći za račun država na mnoštvo načina mogu da pokušaju da kod posmatrača stvore iluzije o velikoj moći njihovih poslodavaca. ¹⁷⁶Izjednačavanje moći sa vladavinom i njeno svodenje na funkciju samoodržanja, pretvara moć u cilj i sredstvo, kako pojedinaca tako i društvenih grupa. Vlast postaje državnom vlašću samo pod

¹⁷⁵Isto, str. 164.

¹⁷⁶Z. Isaković, Osnovi teorije političke moći u međunarodnim odnosima, Beograd, 1998.,str.104

uslovom da je legitimna, tj. priznata od društva kao juridički zakonita (ona je vlast na osnovu prava). Vlast može da raspolaže silom kojom bi naterala ljude da je priznaju, da joj se pokore, da se pomire s njom. Ali za državnost, to je malo. Njoj je potrebna zakonitost kako u njenom uspostavljanju, tako i u održavanju.¹⁷⁷ Politička moć i sila ne mogu se prosto svesti na vladavinu, odnosno na obavljanje državne vlasti, pa ni na obavljanje “međunarodne vlasti”. Odlučivanje o potrebama i interesima je veoma složen, višefazni i višetajni proces od identifikacije i artikulacije do stvarnog dostizanja ciljeva, od iniciranja do sprovođenja odluke. U tim procesima mnogo je aktera, interesa i uticaja – te je politička moć samo proizvod mnoštva raznih delovanja.

U moćnoj mašineriji države vidi se poluga društvene pravde. Moć privilegovanih može biti ograničena samo potpuno jednakom moći, a slabi mogu da obezbede takvu moć samo ako “konstituišu svoju državu”. Država (u) kojoj je važna politička moć, a ne njeno pravno ograničenje, postaje ne samo privilegovani nego i jedini subjekt političkog koji uvek i s pravom (sa statusom i statutom koje sam ustanovljuje/propisuje) potrže “pravednu” borbu, odnosno rat protiv unutrašnjeg neprijatelja.¹⁷⁸

Kada se govori o državi, kao nosiocu legitimnog prava na korišćenje nasilja, najčešće se polazi od društvenih ciljeva, ekonomskog razvoja i političke integracije. Država u tom kontekstu ima pravo na upotrebu političkog nasilja, kako bi procesi normalnog ekonomskog i kulturnog razvoja tekli prirodnim tokovima. U ostvarivanju državnih ciljeva država je nemilosrdni korisnik nasilja. Pri tome su moguće različite situacije. Jedna od tih situacija je kada država ima podršku većine, druga većeg

¹⁷⁷A. Zinovjev, *Velika prekretnica. Kritika zapadne hegemonije*, Beograd, 1999., str. 17.

¹⁷⁸M. Belančić, *Nasilje*, Beograd, 2004., str. 90.

dela političke elite. “Unutar države, neovisno od toga kakav može biti, društveni se poredak postiže kažnjavanjem onih koji djeluju protiv zakona, ali i oružanim suzbijanjem revolta. Prema vani država je spremna upotrebiti oružanu silu protiv drugih država, bilo da održi postojeći poredak, bilo da stvori novi”.¹⁷⁹ Jačanje moći države je uvek u korelaciji sa upotrebom nasilja. Ovo najviše dolazi do izražaja kada se unificira državno upravljanje na celoj teritoriji. Naime, dolazi do izražaja protiv većine građana, a to su najčešće siromašni slojevi društva i oni koji bi da se odnosi menjaju u korist većine. Pretnja se smatra ostvarljivom ako pretilac zaista može da je izvrši. “U modernoj državi, koja ima na raspolaganju razvijeni aparat za primenu nasilja i izvršenje kazni, neostvarljivost pretnje retko se pretpostavlja. Međutim, do nje dolazi i u tzv. dobro uređenim državama, ako zabranjeno ponašanje do te mere uzima maha da izvršenje sankcija postane neekonomično, pa čak i nemoguće”.¹⁸⁰ Još ranije smo napomenuli da državna vlast nije svemoćna i nije, nasuprot mišljenju mnogih, neograničena odnosno samoograničena. Naprotiv, u demokratskim višepartijskim sistemima i podelom vlasti, postoji izvesna ravnoteža moći i raspoložive sile vlasti i podanika. Hoće li se mišljenje građana, pojedinaca ili grupa, transponovati u pobunu, u nasilje, zavisi od više faktora. Na prvom mestu zavisi od sadržaja lišavanja, a onda od okvira i intenziteta u kojima se javlja lišavanje ljudi, određenih prava. Većina ljudi doživljava oduzimanje nekog prava i način koji ne vodi te ljude ka kolektivnoj akciji, u kojoj se koristi nasilje. Ipak, nenasilje nije isto što i odustajanje od korišćenja moći. Razni uticaji, uključujući i izbore, jednu državnu

¹⁷⁹E.V.Walter, Moć i nasilje, Časopis “Pogledi », br. 1/1984., str. 62.

¹⁸⁰V. Dimitrijević, Strahovlada, Beograd, 1997.,str. 21.

vlast mogu učiniti nemogućom. Pod raznim pritiscima, sistemski predviđenim i uspostavljenim, zakoni se mogu menjati. Političku moć i silu stoga ne treba isključivo vezati za vladavinu, pogotovu ne za određen tip vladavine u određenom državnom sistemu, a naročito ne u određenoj državi.

6. Upotreba sile u politici i državi

Pojam „upotreba sile u politici i državi“ u postojećem naučnom fondu može se odrediti kao svako njeno ispoljavanje preko uticanja i postizanja uticaja u sferi politike i države. Ti oblici su u osnovi voljnog karaktera, raznovrsni, različitog intenziteta i usmerenja, sa jasno utvrđenom namerom od strane određenih subjekata politike. Namera znači: racionalno i (ili) emocionalno određivanje ciljeva i svrha koje treba ostvariti određenim ponašanjem i delanjem, uz odgovarajući izbor načina i sredstava koji će za to biti upotrebljeni, dakle izbor sile — vrste, obima, intenziteta, trajanja, itd. i usmerenja njenog delovanja na datu situaciju s očekivanim rezultatima. To znači da upotreba sile postoji samo ako postoji određena namera političkog subjekta koji raspolaže određenom količinom sile određenih svojstava, ukoliko je taj subjekt svestan svojstava te sile i posebno njene primenljivosti u datoj situaciji zarad ostvarivanja nekih namera, dakle, ciljeva i svrha.

Primere o upotrebi sile u politici i državi ilustrovaćemo iskazima Slobodana Jovanovića, iz knjige „Vlada Aleksandra Obrenovića“: „Nijedan Obrenović nije imao mnogo srca. Miloš je nemilosrdno satirao suparnike. Milan posle Timočke bune, Aleksandar posle Ivandanjskog atentata, pa i sam Mihailo posle Majstorovićeve zavere, pokazali su se u svojim odmazdama ne samo strogi, nego i svirepi. Ipak, zato Obrenovići nisu zaslužili ime krvoloka. Ni Mihailo ni Aleksandar ne nose jedno političko ubistvo na duši. Milan je ubijao, ali u odbrani od zavera i atentata. Miloševa ubijanja, mnogobrojna, dešavala su se u jedno još primitivno doba. U dinastičkoj sebičnosti i samoljublju Obrenovići su terali do kraja, ali žeđ ljudske krvi koja mori tirane

ludake, nije se kod njih opažala.“.¹⁸¹ Navedeni citat upućuje na mnoge moguće zaključke. Na primer, da autor teksta smatra - shvata upotrebu sile kao činilac svake borbe u kojoj učestvuju ljudi. Da je ta sila valjana samo kada se primeni uspešno u toj borbi, a ona može biti agresivna (napad) i odbrambena. A odbrambena je opravdana. Bitna karakteristika sile je njena primenljivost i mogućnost izbora mere, te se mogu razlikovati primerena - prekomerna sila. Ali, ako je borba stvarno sukob dvaju (ili više) sila od kojih jedna poništava drugu (ili je bar potiskuje na određeno vreme), šta su kriteriji za primenu (dakle unapred) primerene sile. Navedeni citat nam ukazuje i na raznovrsnost oblika, sadržaja i strukture upotrebe sile. Upotreba sile je, kako se vidi, ciljna i svrhovita, subjekti su im različiti, a metodi i sredstva delanja (primena sile je nužno delanje koje može biti negativno i pozitivno) su takođe različiti, kao i njihovi efekti. Pada u oči da Slobodan Jovanović ističe uslove u kojima se delatnost odigrava i čak ih uzima kao osnov za opravdavanje: „Miloševa ubijanja, mnogobrojna, dešavala su se u jedno još primitivno doba“.¹⁸² Ovaj iskaz podrazumeva da su „društveno vreme“ i „prostor“ na kome se proces odigrava bitni činoci upotrebe sile, njegov okvir i razlog, njena determinanta. Upravo to je jedan od bitnih razloga što u razmatranju opšteg pojma upotrebe sile moramo poći od uslova za upotrebe sile kao: opšte mogućnosti za upotrebe sile; opšteg razloga - uzroka - potrebe za upotrebe sile; osnovu izbora vrsta sile i način, oblik i meru upotrebe sile. Navedeni tekst postavlja indirektno i pitanje nasilja kao opšteg oblika i opšteg efekta upotrebe sile. Nesporno je da se u

¹⁸¹ Sabrana dela Slobodana Jovanovića:- Slobodan Jovanović, „Vlada Aleksandra Obrenovića“, knjiga druga (1887- 1903), BIGZ. Beograd 1990, str. 350.- reprint izdanje- Vlada Aleksandra Obrenovića od Slobodana Jovanovića, knjiga druga (1887- 1903) Beograd, Izdavačka knjižnica Gece Kona, 1931).

¹⁸² Isto, str. 350.

političkoj (i pravnoj) nauci upotrebe sile u društvu, kada se radi o primeni na ljude, deli na nasilje i na prinudu. Nasilje je nelegalno, suprotno važećim pravilima poretka. Prinuda je saglasna normama i u funkciji je poretka, a primenjuju je za to ovlašćeni subjekti. Međutim, u suštini, svaka upotrebe sile, po svojim efektima i procesu je nasilje. To je nametanje određene situacije primenom sile -fizičke sile koja može dovesti do biološkog uništenja — nasuprotprotivnoj volji. Ubistvo, izgon, hapšenje, prebijanje, sakaćenje, itd. ne obavljaju se (osim u izuzetnim slučajevima) po volji žrtve primene sile. Da li je to posledica legalne primene ili ilegalne upotrebe sile, da li su razlozi za njenu upotrebe kršenje nekih propisanih ili drugih normi, da li je to „pravedno” ili pravno zasnovano, nije bitno za naturalnu suštinu? Za društvenu i političku - može biti. Ovde samo treba istaći da je opravdano pitanje izbora odlika i mere upotrebe sile. Surova i prekomerena upotrebe sile (u svim značenjima) uvek je izložena sumnji. O upotrebi sile u politici i državi kod Slobodana Jovanovića imamo tri bitne oblasti: (1) Stvaranje određenog, relativno stabilnog i dovoljno obuhvatnog društvenog i političkog poretka. Kao teoretičar države i prava i kao sociolog politike i prava, S. Jovanović primenu nasilja prvo vidi u stvaranju države i prava tj. u stvaranju političke države, njene vlasti i političko pravnog poretka; (2) Održavanje države i određenog prava u konkurenciji sa drugim državama i pravnim porecima, tj. očuvanje stvarnog - postojećeg sistema vlasti i političkog poretka od napada drugih sistema i poredaka. Za ovu oblast S. Jovanović neposredno vezuje: a) suverenost i b) vojnu silu imajući u vidu tri nužne komponente države: „Svaka država sadrži tri elementa: jedan deo zemljišta, jedan broj ljudi koji na tom zemljištu žive, jednu vlast koja sve te ljude drži zajedno. U pravnoj teoriji, to se

zemljište zove oblast; ti ljudi, narod; što se tiče vlasti, koja je već sama po sebi pravni pojam, njoj je nepotreban, u pravnoj teoriji, naročiti naziv.“.¹⁸³ I nastavlja: „Država se ne može zamisliti bez svoje oblasti. Čovek postoji nezavisno od svojih stvari; on može izgubiti sve svoje imanje, pa opet da ostane čovek. Država prestaje biti država, kad oblast izgubi; njena je oblast od nje nerazdvojna kao od čoveka njegovo telo“.¹⁸⁴ Predstavljeni iskaz u savremenim uslovima (primer je bivša SFRJ, Bosna i Hercegovina, Srbija, Kosovo i Metohija), naročito kada se ima u vidu njegovo shvatanje o suverenosti otvara mnoga politikološka pitanja kojima se poreklo može potražiti u bližoj i u daljoj istoriji. Dovoljno je podsetiti se pojmova „kolonija“, „okupacija“, „privremena država“, „naddržava“, „unija“, „konfederacija“, itd. - a u savremenoj situaciji i pitanja ostvarivanja uloge Ujedinjenih nacija, međunarodnog prava, međunarodnih tribunala, itd.

Slobodan Jovanoviću ističe da je narod bitan činilac države. „Pod narodom se razume onaj skup ljudi koji živi u istoj državi. Ti ljudi čine jednu zajednicu zbog toga što su svi istoj vlasti potčinjeni. To ne znači da među njima ne može biti još i neke intimnije veze - po krvi, po veri, po jeziku, itd“.¹⁸⁵ Uz dužno poštovanje prema S. Jovanoviću, teško je prihvatiti da jedna vlast čini određujuću komponentu zajednice. Istini za volju, ona se ne uklapa ni u savremene iskaze o „međunarodnoj zajednici“, te ukazuje na potrebu ponovnog proučavanja veoma značajnog pojma društvenih i političkih nauka „zajednice“ i, u vezi s tim pojmova „organizacija“ i „sistem“, kao i važeću klasifikaciju zajednica.

¹⁸³ Slobodan Jovanović „O državi, osnovi jedne pravne teorije“, Geca Kon A.D., Beograd, 1922, str.104.

¹⁸⁴ Isto, str.105.

¹⁸⁵ Isto, str.109.

U skladu sa navedenim može se istaći i stav da S. Jovanović razlikuje pojmove „narod“ i „narodnost“, što je sa politikološkog i sociološkog stanovišta od izuzetnog značaja.

Pod odrednicom „narod“, S.J. shvata: „onaj skup ljudi koji živi u istoj državi. Ti ljudi čine jednu zajednicu zbog toga što su svi istoj vlasti potčinjeni. To ne znači da između njih ne može biti još i neke intimnije veze, po krvi, po veri, po jeziku, itd. Naprotiv, svaka se država stara da kod svojih podanika takve veze učvrsti ili čak i stvori, ali, ma koliko one bile potrebne s gledišta praktične politike, one u pojmu naroda nisu pretpostavljene. Jedan narod može biti sastavljen od raznih plemena, koja su podeljena između sebe još i raznim verama; sve dokle god taj konglomerat stoji pod istom vlasti, on čini jedan narod“.¹⁸⁶

Pod odrednicom „narodnost“ S.J. shvata „Narodnost je jedna vrsta duhovnog srodstva, koje se održava putem psihološkog nasleđivanja. To duhovno srodstvo može biti rezultat krvne zajednice, ali ne mora. Ista religija, isti jezik, ista politička prošlost, mogu i kod ljudi razne krvi stvoriti isti moralni tip, koji se prenosi s kolena na koleno. Od naroda, narodnost se razlikuje kao duhovno-istorijska zajednica od formalno-pravne zajednice. Narod pretpostavlja jednu zajedničku vlast, kojoj su svi njegovi članovi potčinjeni, - narodnost pretpostavlja jednu zajedničku svest, koja se kao nasleđena javlja kod svih njenih članova. Članovi jednog naroda spojeni su više mehanički, jednom vrstom spoljašnjeg pritiska. Članovi iste narodnosti spojeni su iznutra, duhovnim vezama. Ipak, zato narodnost se ne protivstavlja narodu kao slobodna zajednica prinudnoj. Narod jeste prinudna zajednica, ali narodnost nije slobodna zajednica. Članovi iste narodnosti upućeni su jedni na druge nasleđenim

¹⁸⁶ Isto, str. 109,110.

duhovnim osobinama, koje ne zavise od njihove volje. Njihova zajednica se ne osniva na jednom aktu volje, kao što se na pr. jedno ugovorno udruženje osniva. Kao i narod, tako je i narodnost jedna nužnost za svoje članove. Ali dok je narod pravna, dotle je narodnost istorijska nužnost. Činiooci u stvaranju narodnosti dele se na činioce prirodne i na činioce društvene.“¹⁸⁷ Sada ćemo navesti i jedan, za naša dalja razmatranja, u funkciji prethodnih iskaza o sili i državi, veoma značajan iskaz: „U stvari, predmet državne vlasti mora opet biti narod. Državna se vlast može vršiti samo nad živim ljudima, a van naroda drugih živih ljudi nema u državi. Da bi se narod mogao shvatiti kao predmet državne vlasti, mora se povući ova razlika. Narod se posmatra dvojako: a) u svojoj celini; (b) u svojim delovima (njegovi delovi to su pojedinci koji ga sastavljaju“.¹⁸⁸ Nama izgleda, podsećajući se na narodnu izreku: „Narod je izvor i utoka vlasti“, da je i ovaj teorijski stav znatno pojednostavljeno prikazivanje naroda i njegovog odnosa sa vlašću. Po ovome, vlast samo može primeniti silu, ali ne i narod, što je suštinski pogrešno, ali je saglasno sa daljim izlaganjem: „Državna je vlast, prema tome, pravo zapovedanje, pravo propisivanje prevnog poretka, što se tiče ostvarivanja pravnog poretka prinudnim sredstvima, to je samo materijalna posledica državnog prava zapovedanja; to ne čini njenu suštinu“¹⁸⁹ U tom smislu, „S pravnog gledišta, državna se vlast karakteriše time što je, u granicama svoje oblasti, najviša. To njeno svojstvo da na jednom parčetu zemljišta bude najviša, naziva se

¹⁸⁷ Isto.

¹⁸⁸ Isto, str.114, 115.

¹⁸⁹ Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1975, str.1046-1047.

suverenitet. Iz suverenosti državne vlasti proističu ove posledice“.¹⁹⁰ Sledi stav: „Državna vlast vlasti stoji nad svima drugima vlastima u svojoj oblasti. Državna vlast nije jedina; ona je samo najviša. Pored države mogu postojati i druge javno-pravne ličnosti sa pravom zapovedanja i prinudnim sredstvima. Na primer, opština je takva javno-pravna ličnost. Ali sve su to javno- pravne ličnosti subordinovane državi; nijedna od njih nije s državom koordinovana. Pravo zapovedanja i pravo upotrebe prinudnih sredstava koje te javno- pravne ličnosti uživaju, osniva se na pravnom poretku države (to se naročiti vidi kod opštine, čija se organizacija osniva na državnim zakonima). Država je jedna izvorna javno-pravna ličnost; sve su ostale javno-pravne ličnosti izvedene, pošto svoju vlast izvede od države“.¹⁹¹ Ova izlaganja imaju pravo značenje samo ako država raspolaže najvećim, neosporivim, stvarno primenjivim sredstvima sile („monopol nasilja“), ali to ipak nisu sve vrste i svi subjekti političke sile. Nije li to prenaplašavne državne sile ili neuviđanje- nedovoljno uviđanje drugih, stvarno postojećih, političkih sila koje istinski deluju u procesu politike?

(3) Treća bitna oblast upotrebe sile u politici je očuvanje i održanje države i državne (političke) vlasti i poretka u konkurenciji sa subjektima unutar države. Svoju vlast država vrši preko svojih organa, a taj se naziv odnosi na one koji nisu „biološki pravi organi“. Slobodan Jovanović smatra da se „državni život manifestuje u državnoj radnji na zadovoljavanju državnog interesa“. Po njemu, tu postoje dva momenta: a) iznalaženje, i b) ostvarivanje državnog interesa. U tom kontekstu Jovanović naglašava: „Državni se život manifestuje u državnoj radnji na

¹⁹⁰ Slobodan Jovanović „O državi, osnovi jedne pravne teorije“, Geca Kon A.D., Beograd, 1922, str.128,129.

¹⁹¹ Isto, str.128, 129.

zadovoljavanju državnih interesa. U toj se radnji razlikuju dva momenta: iznalaženje državnog interesa i njegovo ostvarivanje. Iznalaženje državnog interesa nije ništa drugo nego razmišljanje o tome, šta je za državu u jednom trenutku najkorisnije da uradi. S iznalaženjem državnog interesa nije urađeno još ništa, - samo je zaključeno šta i kako treba da se uradi. S ostvarivanjem državnog interesa, pak, prelazi se iz sfere misli u sferu činjenica. Tu se sada pokušava da se stvarnost promeni prema onim idejama koje su se dobile o državnom interesu. Da bi mogla van sebe same, u spoljašnjem svetu, dejstvovati, svaka se ideja mora pretvoriti u silu; zato i država ne može svoje interese ostvariti drukčije nego razvijanjem izvesnog kvantuma snage. Državni se život manifestuje na taj način, što država pokušava da svojom kolektivnom snagom ostvari svoje ideje o svom interesu. U iznalaženju državnog interesa mogu se upotrebiti dva razna načina: (1) Može se raditi od slučaja do slučaja. tj. može se svaki slučaj uzeti sam za sebe, i onda prema njegovim posebnim okolnostima ceniti šta je za državu najkorisnije da u tom slučaju uradi, (2) Mogu se slučajevi iste vrste grupisati, i onda ceniti šta je prosečno za državu najkorisnije da u slučajima date vrste uradi“.¹⁹²Stvarna država, njena sila i upotrebe sile, odnosno njena vlast, nije sasvim usaglašena sa ovom veoma apstraktnom zamisli. Naime, koncentracija sile ne nalazi se samo u jednoj konkretnoj državi, niti je ta koncentracija u svim postojećim državama ista. Šta više, neke države u određenim periodima, na osnovu moći i sile, vrše znatan uticaj na druge države kroz razne međunarodne mehanizme pa i neposredno raznim oblicima intervencija. Drugo, unutar same države

¹⁹² Isto, str.191.

postoje razni subjekti koji raspoložu silom. Dovoljno je samo proučiti zakonodavnu vlast, pa utvrditi da državni interes nije dat i to nisu ideje koje nastaju bez političke borbe kao ideje o državnom interesu. Naprotiv, „ideje o državnom interesu“ su rezultanta dobijena kroz borbu aktera i nosilaca raznih interesa. Znači, može se istaći da je pogrešno shvatanje Slobodana Jovanovića da ideja „državnog interesa“ nastaje bez primene sile. Jer, nosioci sile u politici su osim države i organizacione jedinice države, političke stranke, sindikati, druge organizacije, nacije i nacionalne manjine, građani, konfesije, itd. Prosto ne može se prevideti da se u političkom procesu, od začinjanja ideje o „državnom interesu“ primenjuju raznovrsne sile u nastajanju i razrešavanju konflikata oko interesa i načina njihovog ostvarivanja, rangiranja i zadovoljenja.

U uslovima postojanja opšteg prava glasa, uzdržavanje od glasanja od strane biračkog tela po Slobodanu Jovanoviću je pokazatelj određenih stanja. Tako on smatra da je „s političkog gledišta, uzdržavanja od glasanja je znak da u biračkom telu slabi interesovanje za državne poslove, - i pošto se predstavnički sistem ne da zamisliti bez uvek budnog javnog mnjenja, to je i uzdržavanje od glasanja, s političkog gledišta jedna bolest kojoj valja tražiti leka. Uzdržavanje od glasanja uvek je posledica izvesnog političkog skepticizma i apatije. Politički skepticizam i apatija jesu moralne bolesti koje se običnim zakonskim merama ne leče“.¹⁹³ Međutim, s druge strane, što nam je pokazala i savremena politička praksa, uzdržavanje od glasanja od strane biračkog tela može biti i zbog „sile naroda“ a ne samo zbog političkog skepticizma i političke apatije (primer je uzdržavanje Srba na severu Kosova i Metohije da izađu na izbore i da glasaju 03.11.2013., iako su

¹⁹³ Isto, str.304.

isti bili raspisani u skladu sa Briselskim sporazumom i dogovorima političkih subjekata Srbije i „Kosova“). U tom kontekstu, nama izgleda da je neophodno proučiti bar nekoliko osnovnih dimenzija ovog problema: 1) stvarnu silu i uticaj države, njenih segmenata i političkih partija; 2) stvarnu „silu naroda“ i njihov odnos prema političkim elitama; 3) stvarni odnos političkih elita prema interesima naroda.

Jer, faktički, državom upravljaju na osnovu koncentracija raznih oblika sile i moći, razne elite i kvazi elite koje mogu da zapreče čak i izražavanje pravog interesa naroda, pa čak i interesa države. Njihova nastojanja da ostanu na vlasti može biti jedini stvarni interes koji uvažavaju.

Stoga nam se u vezi sa sledećim stanovištima Slobodana Jovanovića nameće mnoštvo pitanja: „Ekonomna nadmoćnost pripada buržoaziji, koja je, kao klasa kapitalista, vrhovni upravljač proizvodnje; politička nadmoćnost pripada radničkom redu, koji je, kao najmnogobrojniji i politički najorganizovaniji red, glavni činičac u biračkom telu. Da su ekonomska i politička nadmoćnost sjedinjene kod buržoazije, imala bi se jedna kapitalistička tiranija i plutokratska oligarhija, jedno strogo klasinsko uređenje države, pod kojim ne bi bila mogućna ni politička sloboda ni kulturni razvitak nižih redova. Ovom deobom ekonomske nadmoćnosti od političke postizava se ravnoteža između viših i nižih redova, bez koje ni država ne bi mogla voditi harmoničnu socijalnu politiku“.¹⁹⁴ Osnovnu misao ovog veoma stimulativnog stava Slobodan Jovanović dopunjava u sledećem iskazu: „Moderna prava država s opštim pravom glasa nije klasna država. U njoj, istina postoje klase koje prema svojoj moći imaju veći ili manji uticaj na državne poslove. Uticaj

¹⁹⁴ Isto, str. 307.

buržoazije, kao najmoćnije i najobrazovanije klase, bez sumnje je veliki, ali ne treba misliti da je svemoćan, i da se stoga moderna država ima smatrati kao diktatura buržoazije“.¹⁹⁵U navedenim tekstovima ne pominje se sila i upotreba sile, ali su oni veoma inspirativni i prosto zahtevaju produbljenu analizu, što ćemo učiniti, u skoro vreme, u drugoj monografiji.

Generalno uzev, možemo istaći, na osnovu ukupne prakse i saznanja iz političke i pravne teorije, da je svaka upotreba sile u osnovi nasilje,¹⁹⁶ uvek je silom nametanje određenog ponašanja.

¹⁹⁵ Isto, str. 312.

¹⁹⁶ Dragan Simeunović, Teorija politike - osnovi političkih nauka, Institut za političke studije, Beograd, 2002, str. 150-161.

7. Klasifikacija oblika upotrebe sile

Kada se izučavaju oblici upotrebe sile, istina se može pristupiti sa više stanovišta. Po jednom stanovištu, upotrebi sile u politici se pristupa sa aspekta unutrašnje ili spoljne politike; po drugom sa aspekta subjekata politike, koji mogu biti unutrašnji, spoljni ili prelazni; po trećem, sa aspekta nstitucionalne ili vaninstitucionalne upotrebe sile. Prva dva oblika upotrebe sile u politici, u ovoj monografiji su iskazani, direktno ili direktno, ali treći oblik nismo obuhvatili, Stoga ćemo se na ovom trećem obliku upotrebe sile zadržati u ovom podnaslovu. Razmatranju upotrebe sile u politici sa ovog trećeg aspekta može se pristupiti na najmanje dva načina. Prvi način je da se pođe od pojma institucije i njenih nadležnosti, ovlašćenja i odgovornosti u oblasti primene sile. Drugi način je da se pođe od faktičke primene sile, pa da se otkriva subjekt i njegova ovlašćenja u primeni sile.

Na prvom mestu nužno je odrediti pojam institucije (ili ustanove). Pod njima se shvataju organizovane funkcionalne celine čije su funkcije i društvena (državna) uloga utvrđeni propisima. Reč „institucija" potiče od latinske reči „institutio“ - zavod, ustanova. „U pravu ustanova (institut, institucija) predstavlja skup pravnih normi koje se odnose na jedan isti društveni odnos ili grupu istovrsnih odnosa... Društvo, pogotovu savremeno društvo, ima bezbroj institucija, tj. relativno trajnih i formalnih pravilima regulisanih odnosa među ljudima koji se uspostavljaju povodom vršenja neke delatnosti usmerene na ispunjenje nekog cilja, a povod čega se uspostavlja određena organizacija“.¹⁹⁷

¹⁹⁷ Politička enciklopedija", Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 345.

Ne ulazeći u raspravu o tome da li je država institucija ili ne, mi konstatujemo da država ostvaruje svoju vlast -dakle svoju moć i silu - preko svojih organa i institucija koje je u tu svrhu stvorila. Sve državne institucije raspolažu izvesnim ovlašćenjima u vezi s primenom sile, ali su samo neke ovlašćene („imaju pravo“) da u određenom sticaju okolnosti, koji je pravno-normativno definisan, neposredno primene fizičku silu. U skladu sa tim, možemo prihvatiti da Slobodan Jovanović pod institucionalnom primenom sile podrazumeva samo onu primenu sile koju izvršava, po ovlašćenju države i na osnovu utvrđenog prava određena institucija po strogo određenom postupku, u određenim slučajevima i uz utvrđena ograničenja.

Institucionalna primena sile je načelno u skladu sa zakonom, dakle to je legalna primena sile. Ipak, ova konstatacija ne može se shvatiti kao apsolutna tvrdnja da je svaka institucionalna primena sile legalna i legitimna. Slobodan Jovanović u svojim istorijskim delima o vladavini Obrenovića i Karađorđevića u Srbiji krajem XIX veka i početkom XX veka navodi mnoge primere primene institucionalne sile na nelegalan i nelegitiman način. On takvu upotrebu sile naziva zloupotreba.

Nasuprot institucionalnoj primeni sile, Slobodan Jovanović navodi i mnoge primere vaninstitucionalne primene sile. Brojni su primeri zbacivanja vladara sa vlasti (uključujući i prinudnu abdikciju), atentati, pobune, odmetništvo, zavere, itd. i odmazde koje prema tim počiniocima sledi odnosno povoljnosti koje se tim načinom postižu.

Veoma značajno je i pitanje pitanje dimenzioniranja i ograničavanja državne sile i prava primene institucionalne sile - prinude. Ako je država nosilac vrhovne vlasti, ako ona ustavom i zakonom propisuje prava i ta prava primenjuje pretnjom silom ili i primenom sile, da li je to pravo

primene institucionalne sile države ograničeno ili neograničeno; da li je ono uvek legalno ili može biti i ilegalno? Tačnije, da li jedna primena sile koja je u momentu izvršenja radnji nelegalna, može - kad, kako i zašto - postati legalna prećutnim ili i deklarativnim legalizovanjem prostim priznavanjem novonastalog stanja? Neki autori, među njima i S.Jovanović, kao bitan činilac ograničenja institucionalne primene sile vide u: a) potrebi za pravednošću, b) moralu i etici, i v) neskladu u potrebama i posledicama neprekidnog rasta sile i primene sile.

Za političke procese, ako ih shvatamo kao procese upravljanja bitnim i opštim interesima (ma kako definisali opšte interese) na svim nivoima organizovanja države od primarnog je značaja saglasnost između legalnog i legitimnog primenjivanja sile. Formalno je i prema Slobodanu Jovanoviću relativno jednostavno utvrditi legalitet. Legalna primena sile je ona koja je u skladu sa ustavom i zakonom.¹⁹⁸ No, da li je revolucija legalna kao način preuzimanja vlasti? I ako ona to nije, da li su onda zakoni koje je ta vlast donela legalni? Da li su svi zakoni koje je ta vlast donela zaista i legitimni? Jer, u principu, legitimni¹⁹⁹ su oni zakoni i ona primena institucionalne sile koja je usmerena: a) u opštu korist naroda i b) sa kojom postoji saglasnost naroda. Da li to pitanje u demokratskim državama razrešavaju demokratski izbori sa opštim pravom glasa, višepartijskim sistemom i voljom većine? Razumevanje složenosti ovog pitanja Slobodan Jovanović jasno je izrazio u kritici Kelzenovog stava o dvostrukim izvorima pokornosti prema vlasti. Međutim, ta kritika nije razrešila problem. I danas dominiraju, uprkos ljudskim i građanskim

¹⁹⁸ Videti, odrednicu: ustav u: Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1975, str.1113- 1119.

¹⁹⁹ Videti, legitimnost u: Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1975, str.502,503.

pravima i međunarodnim deklaracijama o pravima, interesi najmoćnijih država, grupa i organizacija u državi. Da li su to i interesi mase stanovnika, građana, ljudi - ili je evidentna razlika između njih? Evidentno je da državama i svetom vladaju razne elite, a da se „masa“, uprkos postojanja mehanizama ne organizuje i ne izražava volju prave većine. Da li uopšte u datim uslovima postoji relativno trajna volja istinske većine i da li je ona, kao organizacija mase, zaista moguća? Izgleda da S. Jovanović u to sumnja. Da li se u tom slučaju legitimnim može smatrati ono čemu se većina aktivno ne protivi?

VI PRILOG

HAMURABIJEV ZAKONIK

Kad su višnji bog, kralj Anunaki-a, i Bel, gospodar neba i zemlje, koji određuje sudbinu sveta, Marduku, prvencu Ea, dali najvišu vlast nad svima ljudima i proslavili njegovo ime među Igigima; kad su Vavilon nazvali njegovim slavnim imenom i na zemlji učinili ga velikim; kad su u ovoj varoši za ovog boga uspostaviti večno kraljevstvo, čiji su temelji postojani kao nebo i zemlja, — tada me Ea i Bel pozvaše po mome imenu, mene Hamburabija, velikog kneza, koji se boji bogova, da unapredim blagostanje ljudi, da pribavim važnost pravu u ovoj zemlji, da istrebim po-kvarenog i nevaljalog, da sprečim moćnoga da ne ugnjetava slaboga, da obasjam zemlju, Hamurabi, pastir koga je Bel izabrao, ja lično, ja koji nagomilavam bogatstvo i izobilje, koji učinih sve moguće za Nipur i Turan-ki, darežljivi snabdevalac E-kura, moćni kralj, koji je restaurirao Eridu i očistio svetište E-apsu, koji se borio protiv četiri strane sveta, proslavio ime Vavilona, obradovao srce Marduka svoga gospodara, koji (Hamurabi) svaki dan činodejstvuje u Sagilu, kraljevski potomak koga je stvorio bog Sin: koji je obogatio Ur; skrušen, ponizan, koji je doneo izo-bilje u Giš-šir-gal; mudar kralj, ljubimac Šarnaša, silan, koji je obnovio Sipar, koji je zelenilom zaodeo svetište Malkat; koji je uzvisio Bara, slično prestolu neba; ratnik, koji je zaštitio Larsu i obnovio Ebabar za Šamaša svoga pomoćnika; gospodar, koji je dao nov život Uruku, davši vodu njegovim stanovnicima; koji je uzvisio E-ana, izlio izobilje za Anu i Nanu;

zaštitnik zemlje, koji je ponova okupio rasturene stanovnike Isi-na; koji je bogato obdario E-gal-mah; zaštitni kralj varoši, brat boga Za-mama; koji je čvrsto zasnovao naseobinu Kiš, obasuo sjajem E-me-te-ur-sag, ukrasio velika svetišta Nanu, upravlja hramom Harsag-kalama, be-dem o koji se neprijatelj razbija, čijom se pomoću odlučuje pobjeda; koji je uvećao Kutu, učinio sve u E-sladlamu; neukrotivi bik koji obara ne-prijatelja; ljubimac boga Tu-tu, koji je obradovao Borsipu; veličanstven, koji je neumoran za E-zidu; božanstven kralj varoši, mudar, pametan, koji je proširio zemljorad Dilbata; koji je nagomilao žito za Uraša jakog; gospodar kome pripada skiptar i kruna; koga je stvorila mudra Ma-ma; koji je uredio ceremonial Keša, dao svete gozbe u čast Nintu; mudar, savršen, koji je stvorio pašu i pojila za Lagaš i Girsu; koji je dao bogate žrtvene darove za hram Pedesetorice; koji zarobljava neprijatelje; izbira-nik orakla, koji je ispunio proroštvo Halba, koji je obradovao srce Anunite; čisti knez, čiju molitvu uslišava Adad; koji je zadovoljio srce Adada, ratnika, u Karakaru; koji je restaurirao ukrase kulta u E-udgal-galu; kralj koji je dao život varoši Abab; prvosveštenik E-maha viteški kralj varoši; borac bez takmaca, koji je poklonio život stanovnicima Maškašabri; koji je izobiljem obasuo hram Šidlam; mudar, radan, koji je uništio sve ban-dite; koji je u nesreći zaštitio stanovnike Malke i njihove stanove učvrstio u izobilju; koji je u čast Ea i Dam-gal-nun-na, koji su njegovo kraljev-stvo zauvek učinili velikim, ustanovio čiste žrtvene darove; viteški kralj varoši, koji je predele na Ud-kib-nun-na kanalu (Eufrat) potčinio vlasti Dagona svoga tvorca; koji je poštedio stanovnike Mere i Tutula; veličan-

stveni Nin-a-zu; koji svoje podanike hrani za vreme gladi, obezbeđujući, u miru, u Vavilonu, njihovu ishranu; pastir podanik, čija su dela ugodna pred Anunitom; koji je Anunita uneo u hram Du-maši u predgrađu Aga-da; koji objavljuje pravo, rukovodi zakon; koji je varoši Asur vratio nje-nog genija zaštitnika, učinio da ime Ištar blista u Ninivi u E-miš-miš; uz-višeni, koji je ponizan pred velikim bogovima; potomak Sumulail, moćni sin Sin-mubalit-a, kraljevski potomak večnosti, moćni kralj, sunce Vavilona, koji daje svetlost zemlji Sumer i Akad, kralj kome se pokoravaju četiri strane sveta, ljubimac Ninie je sam. — Kad me Marduk poslao da vladam ljudima, da zemlji objavim pravo, u usta ljudi stavio sam pravo i pravdu, stvorio sam blagostanje podanika A sada:

§ 1.

Ako neko obedi drugog i obedeње iskaže pred sudom, ali ga ne može da dokaže, ko je obedio da se ubije.

(Scheil: Ako je neki čovek okrivio drugog čoveka, i ako je na njega bacio prokletstvo, pa nije dokazao da je kriv, koji ga je okrivio da se ubije).

§. 2.

Ako neko drugome prebaci vradžbine, ali to ne može da dokaže, i onaj, kome je vradžbina prebačena, ode na reku, skoči u reku: ako ga reka uzme, ko ga je okrivio uzeće njegovu kuću. Ali ako reka pokaže da je nevin i on pliva, onaj koji mu je prebacio vradžbine da se ubije, onaj koji je skočio u reku uzeće kuću svoga obedioca.

§. 3.

Ako neko u procesu svedoči na teret okrivljenoga, pa ono što je rekao ne dokaže: ako se u procesu radi o životu, svedok da se ubije.

§.4.

Ako tako svedoči u procesu za žito ili novac, snosiće kaznu toga procesa.

§.5.

Ako sudija rukovodi procesom i donese presudu i odluku napiše: ako docnije svoju presudu poništi i dokaže se, da je odluku, koju je do-neo, poništio, daće dvanaestostruku kaznu, koja je u onom procesu odre-đena, i javno će biti oteran sa sudijske stolice, da se više ne vrati da sa sudijom sedi u procesu.

§.6.

Ako neko ukrade božije ili dvorske stvari, iz hrama ili dvora, da se ubije; i onaj koji je od njega ukradeno primio da se ubije.

§.7.

Ako neko srebro, ili zlato, ili roba, ili robinju, ili goveče, ili ovcu, ili magarca, ili što drugo od čijeg sina ili roba kupi ili na ostavu primi bez svedoka, ili bez ugovora, smatra se kao lopov i da se ubije.

§.8.

Ako neko ukrade goveče, ili ovcu, ili svinju, ili barku, ako ukradeno pripada bogu ili dvoru, daće tridesetostruko, ako pripada muškiniu, nak-nadiće desetostruko; ako lopov nema da plati, da se ubije.

§. 9.

Ako neko, kome je ma šta nestalo, nađe kod drugoga: ako onaj, kod koga je nađeno ono što je nestalo, kaže: »prodavac mi je prodao, pred sve-docima sam kupio«, i ako sopstvenik onoga što je nestalo kaže: »dovešću svedoke, koji poznaju ono što mi je nestalo«, tada kupac treba da dovede prodavca, koji mu je prodao, i svedoke, pred kojima je kupio, i sopstvenik nestale stvari treba da dovede svedoka koji poznaje njegovu nestalu stvar. Sudija treba da ispita njihove iskaze; svedoci, pred kojima je cena plaćena, i svedoci, koji poznaju nestalu stvar, treba pred bogom da kažu šta znaju. Prodavac je tada lopov i da se ubije. Sopstvenik nestale stvari dobija je, kupac dobija od kuće prodavca novac koji je platio.

§. 10.

Ako kupac ne privede prodavca i svedoke, pred kojima je kupio, a sopstvenik nestalog predmeta privede svedoke koji poznaju predmet, tada je kupac lopov i biće ubijen, sopstvenik dobija predmet koji mu je nestao.

§. 11.

Ako sopstvenik nestalog predmeta ne privede svedoke, koji predmet poznaju, on je nesavesnik i oklevetao je, da se ubije.

§. 12.

Ako je prodavac umro, kupac će od kuće prodavca uzeti petostruko ono što može tražiti u tom procesu.

§. 13.

Ako njegovi svedoci nisu blizu, sudija će mu odrediti rok od šest meseci. Ako za šest meseci ne privede svedoke, on je nesavesnik i snosi kaznu toga procesa.

§. 14.

Ako neko ukrade tuđeg nedoraslog sina, da se ubije.

§. 15.

Ako neko na vrata izvede dvorskog roba ili robinju, ili u oba nekog muškinu, ili robinju nekog muškinu, da se ubije.

§. 16.

Ako neko primi u svoju kuću odbeglog roba ili robinju, dvorskog ili nekog muškinu, pa ih na javan poziv činovnika ne izvede, da se ubije.

§. 17.

Ako neko odbeglog roba ili robinju uhvati u polju, odvede

ga nje-govom gospodaru, gospodar roba da mu da dva sekela srebra.

§. 18.

Ako taj rob ne imenuje gospodara, treba da ga odvede u dvor; tamo će se izviditi kako stoji s njim i on će se vratiti svome gospodaru.

§. 19.

Ako toga roba zadrži u svojoj kući i po tom se rob nađe kod njega, taj čovek da se ubije.

§. 20.

Ako rob pobegne od onoga ko ga je uhvatio, taj da se zakune bogom tada je slobodan (od svake krivice).

§.21.

Ako neko probije kuću, da se pred onom rupom ubije i zatrpa.

§.22.

Ako neko izvrši razbojništvo i bude uhvaćen, da se ubije.

§.23.

Ako razbojnik ne bude uhvaćen, opljačkani treba pred bogom da traži sve što mu je odneseno. Tada će mu naselje i

starešina naselja, na čijem je zemljištu razbojništvo izvršeno, naknaditi sve što mu je odneseno.

§.24.

Ako su lica (nasilno odvedena), naselje i starešine platiće jednu minu srebra njihovim srodnicima.

§.25.

Ako se u čijoj kući pojavi vatra i neko, ko dođe da gasi, baci oko na svojinu gospodara kuće, svojinu gospodara kuće uzme, da se baci u istu vatru.

§. 26.

Ako borac ili laki oružnik, koji je dobio naređenje da se krene na kraljev put (u rat), ne ide, najmi plaćenika, njegov zamenik ide, borac ili laki oružnik da se ubije, njegov zamenik uzeće njegovu kuću.

§. 27.

Ako je borac ili laki oružnik, koji je u kraljevoj nesreći (poraz) zarobljen; ako je po tom njegovo polje i njegova bašta data drugome i ovaj to preduzme: kad se (onaj) vrati i stigne u svoje naselje, njegove polje i njegova bašta da mu se vrata, on da ih preduzme.

§. 28.

Ako je borac ili laki oružnik u kraljevoj nesreći zarobljen, ako

njegov sin može preduzeti, njemu da se da polje i bašta, on da preduzme len Svoga oca.

§. 29.

Ako je njegov sin još mali, ne može preduzeti len, trećina polja i bašte da se da njegovoj materi i ona da ga odgaji.

§. 30.

Ako borac ili laki oružnik svoje polje, baštu ili kuću, mesto da ih iskorišćuje, zanemari, tako da postane pusto (bez gospodara), i ako drugi uzme u posed njegovo polje, baštu i kuću i tri godine uživa: ako se (onaj) vrati i traži svoje polje, baštu i kuću, da mu se ne da, onaj koji je uzeo u posed i uživao uživaće i dalje.

§. 31.

Ako je napustio samo za godinu dana, tako da postane pusto (bez gospodara), i vrati se, da mu se polje, bašta i kuća dadu i da ih on preduzme.

§. 32.

Ako borca ili lakog oružnika, koji je na kraljevom putu zarobljen, neki trgovac otkupi i vrati u njegovo naselje; ako u njegovoj kući ima čime da se otkupi, da se otkupi; ako u njegovoj kući nema ništa za otkup, otkupiće ga hram njegovog naselja; ako u hramu njegovog naselja nema čime da se oslobodi, dvor da ga oslobodi. Njegovo polje, bašta i kuća ne mogu se ustupiti za njegov otkup.

§. 33.

Ako guverner ili prefekt kod boraca dopusti oslobođenje i za službu kraljevu uzme i pošalje najamnika kao zamenika, taj guverner ili prefekt da se ubije.

§. 34.

Ako guverner ili prefekt oduzme svojinu borca, nanese štetu borcu, borca da u najam, borca u procesu izda moćnijem, oduzme poklon koji je kralj dao borcu, taj guverner ili prefekt da se ubije.

§. 35.

Ako neko goveda ili sitnu stoku, koju je kralj dao borcu, od ovoga kupi, gubi svoj novac.

§. 36.

Polje, bašta i kuća borca, lakog oružnika ili onoga koji je obavezan da plaća tribut ne mogu se prodati.

§. 37.

Ako neko kupi polje, baštu ili kuću borca, lakog oružnika ili onoga koji je obavezan da plaća tribut, razbiće se njegova tablica o ugovoru kupovine i on gubi svoj novac. Polje, bašta i kuća vraća se sopstveniku.

§. 38.

Borac, laki oružnik ili ko je obavezan da plaća tribut od polja, bašte i kuće svoga lena ne može ništa prepisati svojoj ženi ili kćeri

i ne može dati za dugove.

§. 39.

Od polja, bašte i kuće, koju je kupio i drži (kao svojinu), može pre-pisati ženi ili kćeri i dali za dug.

§. 40.

Ali trgovcu ili drugom nosiocu lena može prodati svoje polje, baštu i kuću; kupac dobija na uživanje polje, baštu i kuću koju je kupio.

§. 41.

Ako je neko polje, baštu i kuću borca, lakog oružnika ili onoga koji je obavezan da plaća tribut primio u razmenu i dao protivvrednost, bo-rac, laki oružnik ili koji je obavezan da plaća tribut vratiće se na svoje polje, baštu, u kuću i zadržaće protivvrednost.

§. 42.

Ako neko uzme na obradu polje i ako ne učini da na polju bude žita: tada treba dokazati, da na polju nije radio, i on će posedniku polja dati žito, kao što je kod suseda.

§. 43.

Ako polje nije obradio, ostavio ga neobrađeno, posedniku polja

daće, žito kao što je kod suseda, i polje, koje je ostavio neobrađeno, pooraće, zasejati i vratiti posedniku:

§. 44.

Ako neko uzme polje, koje nije obrađivano, da ga za tri godine pripremi za obradu, ali je lenj, polje ne uradi, četvrte godine dužan je da ga poore, podrlja i zaseje i vrati posedniku i za svakih deset gana izmeri deset gura.

§. 45.

Ako neko svoje polje da na obradu za zakupninu, i ako primi zakupninu, posle nastupi nepogoda i žetvu uništi, šteta pada na zakupca.

§. 46.

Ako ne primi zakupninu, nego polje da na napolicu ili na trećinu, posednik i obrađivač podeliće po udelima žito koje se nađe na polju.

§. 47.

Ako obrađivač, s toga što u prvoj godini nije postigao (od obrade) svoje izdržavanje, izjavi da neće više da obrađuje polje, sopstvenik ne treba da popusti; njegov obrađivač mora obraditi polje i o žetvi dobija žito po svom ugovoru.

(Scheil: Ako je zemljoradnik, s toga što prve godine njegov majur nije uspeo, da drugome da obradi polje, sopstvenik ne uznemiruje (za to) svoga zemljoradnika: njegovo je polje poorano, i on će o žetvi uzeti žito, prema svojim ugovorima).

§. 48.

Ako neko duguje dug sa interesom i vremenska nepogoda opustoši nje-govo polje, ili uništi žetvu, ili usled oskudice u vodi žito ne raste: u toj godini neće dati žito poveriocu, (svoju tablicu umočiće u vodu) i neće dati interes za tu godinu.

§. 49.

Ako neko od trgovca uzajmi novac i trgovcu polje pripremljeno za žito ili sezam da sa rečima: »radi polje, žanji i uzmi žito ili sezam, koji se na njemu nađe«; ako je tada obrađivač proizveo žito ili sezam na po-lju, o žetvi sopstvenik polja uzeće žito ili sezam, koji se bude našao na polju i daće trgovcu žito za novac sa interesom, koji je uzeo od trgovca, i troškove obrade.

(Kohler. To bi se danas kazalo: Ako je sopstvenik pripremljeno polje za-ložio pod uslovom da ga založni poverilac obradi, i potom sopstvenik oduzme žetvu, dužan je da poverioca namiri u glavndci, interesu i troškovima oko obrade).

§. 50.

Ako da polje zasejano žitom ili zasejano sezamom, žito ili sezam, koji je na polju, dobiće sopstvenik, novac sa interesom vratiće trgovcu.

§. 51.

Ako nema novca da vrati, za vrednost novca i interes, koji je od trgovca primio, trgovcu će dati (žita ili) sezama, prema kraljevoj

tarifi.

§. 52.

Ako obrađivač nije zasejao polje žitom ili sezamom, njegov (dužnika) ugovor ne postaje ništavan.

§. 53.

Ako je neko suviše lenj da održava svoju branu i ne održava je u stanju: ako se tada na njegovoj brani napravi otvor i voda preplavi polje, onaj, u čijoj je brani postao otvor, da naknadi žito koje je uništio.

§. 54.

Ako ne može da naknadi štetu, treba prodati za novac i njega i njegovo imanje, i oni čija su žita uništena podeliće (prodajnu sumu).

§. 55.

Ako neko otvori svoj kanal za navodnjavanje, ali je nemarljiv i voda poplavi polje njegovog suseda, ovome će odmeriti žito prema prinosu kod suseda.

§. 56.

Ako neko pusti vodu i vodom poplavi obrađeno polje suseda, izme-riće deset gura žita na svakih deset gana.

§. 57.

Ako pastir za napasanje sitne stoke ne dobije odobrenje od sopstvenika polja, bez pristanka sopstvenika pusti da sitna stoka opase polje, sopstvenik da požanje njegovo polje i pastir, koji je bez odobrenja pustio da stoka opase polje, da preko toga sopstveniku za svakih deset gana plati dvadeset gura žita.

§. 58.

Ako, pošto je sitna stoka napustila polje i pošto je sva stoka prošla kroz vrata naselja, pastir još pušta sitnu stoku u polje i pusti da opase polje, taj pastir da preduzme polje, koje je pustio da se opase, i o žetvi da sopstveniku polja izmeri za deset gana šest gura žita.

(Kohler. Danas bi se to kazalo: Pastir, koji, pošto je prestalo opšte vreme paše, pusti da i dalje ovce pasu na tuđem polju, odgovara za štetu polja po meri 60 gura na deset gana).

§.59.

Ako neko, bez znanja gospodara bašte u tuđoj bašti odseče drvo, platiće pola mine srebra.

§. 60.

Ako neko vrtaru preda polje da ga zasadi (voćem), vrtar zasadi vrt, četiri godine gaji ga, u petoj godini sopstvenik i vrtar podeliće na jednake dclove, sopstvenik će svoj deo izabrati i uzeti.

§. 61.

Ako vrtar ne dovrši zasađivanje polja, ostavi jedan deo nezasađen, taj

prazan prostor uračunać se na njegov deo.

§. 62.

Ako polje, koje mu je predato, ne zasadi, i ako je žitno polje, vrtar će prinos polja za godinu, u kojoj je ostalo nezasađeno, izmeriti sopstve-niku kao što je kod suseda onoga, polje priugotoviti za rad i vratiti sop-stveniku.

§. 63.

Ako je bila ledina, pripremiće polje za rad i vratiti sopstveniku. Za svaku godinu izmiriće deset gura žita za deset gana površine.

§. 64.

Ako je neko svoju baštu dao vrtaru da je eksploatiše, vrtar će, do-
kle drži baštu, od prinosa bašte dva dela davati sopstveniku, treći
deo uzeće on.

§. 65.

Ako vrtar baštu nije eksploatisao, prinos se (usled toga) umanji,
vrtar će izmeriti sopstveniku prema prinosu suseda.

(Ovde nedostaje pet redova teksta. U prepisima iz Asurbanipalove
biblioteke od toga nalaze se ovi propisi:

a) Ako neko uzme novac od trgovca i ovome da baštu sa
urmama i kaže mu: »urme, koje su u mojoj bašti, uzmi za novac«,
a trgovac na to ne pristane, tada sopstvenik treba da uzme urme
koje su u bašti, novac

i interes prema glasu svoje zadužnice vrati trgovcu, pretekle urme,

koje su u bašti, treba da uzme sopstvenik.

b) Ako je zakupac (stanar, kirijdzija) sopstveniku kuće platio ceo iznos stanarine za godinu dana, i ako sopstvenik pre isteka zakupa naredi zakupcu da se iseli, tada će sopstvenik zakupcu, koji se je pre proteka roka iselio iz njegove kuće, od novca, koji mu je zakupac dao (vratiti odgovarajući deo).

v) (Ako neko) žito ili novac (duguje) i nema (da vrati) žito ili novac, ali ima drugo imanje, što mu stoji na raspoloženju daće pred svedocima trgovcu. Ovaj to treba da primi bez primedbe.

Brojanje paragrafa produžuje se pod pretpostavkom da praznina sadrži otprilike 35 paragrafa).

§. 100.

Interes za novac, koliko je primio, zabeležiće, i dana koga se obračunavaju platiće trgovac.

(Kohler. Danas bi se to kazalo: Trgovački agent dužan je da primljenu zaradu stavi u račun).

§. 101.

Ako tamo, gde je otišao, ne nađe poslovnu priliku, novac, koji je primio, pomoćnik treba dvostruko da vrati trgovcu.

§. 102.

Ako je trgovac pomoćniku pozajmio novac za poslove, i ovaj tamo gde ode pretrpi štetu, trgovac treba da vrati glavnicu.

§. 103.

Ako mu na putu, za vreme njegovog putovanja, neprijatelj uzme žito od onoga što nosi, pomoćnik će se zakleti bogom i biće slobodan.

§. 104.

Ako trgovac pomoćniku da na rasprodaju žito, vunu, zejtin ili drugu robu, pomoćnik će zapisati iznos i predati trgovcu. Pomoćnik će od trgovca uzeti priznanicu na novac koji je trgovcu predao.

§. 105.

Ako pomoćnik propusti da uzme priznanicu na novac, koji je trgovcu predao, novac na koji nije izdata priznanica ne može se uneti u aktivu.

(Kohler. Danas bi se to kazalo: Pre no što agent bude oslobođen, povraćani kapital trgovac ne sme- pomešati sa svojinim imanjem).

§. 106.

Ako pomoćnik od trgovca uzme novac, spori se sa trgovcem (poriče), ovaj treba da pred bogom i svedocima dokaže, da je pomoćnik uzeo novac, i pomoćnik će mu trostruko dati novac koji je uzeo.

§. 107.

Ako trgovac prevari pomoćnika, pošto je pomoćnik vratio sve što mu je trgovac dao, a trgovac poriče ono što mu je pomoćnik vratio, po-moćnik treba da dokaže pred bogom i svedocima, i trgovac, zato što se je sporio sa svojim pomoćnikom, sve što je od

njega primio daće mu šestostruko.

§. 108.

Ako krčmarica kao cenu za piće ne prima žito po velikoj težini, ne-go uzima novac, i ako je cena pića u srazmeri prema žitu manja, to treba dokazati i biće bačena u vodu.

§. 109.

Ako krčmarica, kad se u njenoj kući skupe zaverenici, ne uhvati ih i ne preda dvoru, da se ubije.

§. 110.

Ako posvećenica (koja se više ne sme udati) otvori krčmu ili uđe u krčmu da pije, da se spali.

§. 111.

Ako krčmarica da na poček 60 ka usakani pića, uzeće o žetvi 50 ka žita.

§. 112.

Ako se neko nalazi na putu, pa je drugome poverio srebro, zlato, drago kamenje ili druge ručne stvari da ih odnese; ako ovaj ne preda sve što je trebalo preneti u određeno mesto, nego prisvoji, pošiljac će dokazati i čovek, koji nije predao što je trebalo preneti, petostruko će dati sve što mu je povereno.

§. 113.

Ako neko prema drugome ima tražbinu u žitu ili srebru, i bez znanja sopstvenika iz kuće ili žitnice uzme žito, sudski će se dokazati, da je bez znanja sopstvenika uzeo žito iz kuće ili žitnice, i on će žito, koje je uzeo, vratiti i izgubiti sve što je bio pozajmio.

§. 114.

Ako neko nije imao tražbinu u žitu ili srebru prema drugome, pa ga ipak zbog duga liši slobode, za svaki slučaj platiće mu jednu trećinu mine srebra.

§. 115.

Ako neko prema drugome ima tražbinu u žitu ili srebru pa ga zbog duga liši slobode, ako uhapšeni u kući apsioca umre prirodnom smrću, taj slučaj ne povlači nikakvo potraživanje.

§. 116.

Ako apsenik u kući apsioca umre od batina ili rđavog postupanja, gospodar apsenika pozvaće njegovog apsioca na sud; ako je umrli bio sin slobodnog čoveka, biće ubijen njegov (apsiočev) sin, ako je bio rob, platiće jednu trećinu mine srebra, i izgubiće sve što je bio pozajmio.

§. 117.

Ako se neko zaduži, svoju ženu, sina ili kćer da za novac ili u dugovno ropstvo, tri godine radiće u kući kupca ili gospodara duga, u četvrtoj godini pustiće ih u slobodu.

§. 118.

Ako u ropsku službu da roba ili robinju, i ako ih poverilac da drugom, za novac proda, ne može tražiti da mu se vrate.

§. 119.

Ako se neko zaduži, u svoju robinju, koja mu je rodila decu, za novac proda, novac, koji je trgovac platio, gospodar robinje treba da plati trgovcu, da otkupi robinju.

§. 120.

Ako je neko svoje žito smestio na čuvanje u kuću drugoga, i u gomili žita nastupi šteta, ili sopstvenik kuće otvori žitnicu i uzme žito, ili u opšte spori da je žito kod njega smešteno, sopstvenik žita pred bogom će tražiti svoje žito, i sopstvenik kuće dvostruko će žito, koje je uzeo, vratiti njegovom sopstveniku.

§. 121.

Ako neko smesti žito u kuću drugoga, platiće mu za godinu za jedan gur pet ka žita kao zakupninu za žitnicu.

§. 122.

Ako neko drugome daje na čuvanje srebro, zlato ili što drugo, sve što daje pokazaće svedocima, zaključiće svoj ugovor i onda predati na čuvanje.

§. 123.

Ako da na čuvanje bez svedoka i ugovora, i tamo gde je dao poriče se, o tome nema pravnog potraživanja.

§. 124.

Ako neko drugome pred svedocima preda na čuvanje srebro, zlato ili drugo što, i ovaj mu to poriče, privešće ga sudu, i on će sve što po-riče dvostruko platiti.

§. 125.

Ako je neko dao na čuvanje što od svoje imovine, i tamo je objavljenjem ili pljačkom njegova imovina nestala zajedno sa imovinom sopstvenika kuće, sopstvenik kuće, koji je bio nebrižljiv, sve što mu je dato na čuvanje i što je dopustio da nestane naknadiće sopstveniku imovine. Sopstvenik kuće tražice svoju imovinu i uzeće je od kradljivca.

§. 126.

Ako neko, čije dobro nije nestalo, kaže: moje dobro je nestalo, i lažno navodi svoju štetu, i pred bogom tuži za svojinu koja mu nije ne-stala, sve što je tražio dvostruko će dati za svoju tobožnju štetu.

§. 127.

Ako neko učini da se pruži prst na posvećenicu ili na ženu drugoga, ali to ne dokaže, toga čoveka treba izvesti pred sudiju i žigosati nje-govo čelo.

§. 128.

Ako neko uzme ženu, ali s njom ne napravi ugovor, ta žena nije supruga.

§. 129.

Ako se žena nekog čoveka uhvati u postelji sa drugim muškim bićem, da se vežu i bace u vodu. Ako gospodar žene (hoće), može ostaviti ženu da živi, i kralj svoga roba ostaviti da živi.

§. 130.

Ako neki čovek nad tuđom ženom, koja još nije poznala čoveka i još živi u očevoj kući, izvrši nasilje i kod nje spava i pri tom bude uhvaćen, taj čovek da se ubije, žena da je slobodna.

§. 131.

Ako čovek optuži svoju ženu, ali ona ne bude uhvaćena sa drugim, ona da se zakune bogom i vrati u svoju kuću.

§. 132.

Ako se na ženu nekog čoveka pruži prst zbog drugog nekog čoveka, a ona ne bude uhvaćena na spavanju sa drugim, zbog svoga čoveka ona će skočiti u vodu (ili na božji sud).

§. 133.

Ako je neki čovek odveden kao ratni zarobljenik, a ima šta da se jede u njegovoj kući, i ako je žena izašla iz kuće svoga muža i

otišla u neku drugu kuću, zato što ta žena nije čuvala svoje telo, i što je otišla u drugu kuću, da se izvede pred sud i baci u vodu.

§. 134.

Ako je neki čovek odveden kao ratni zarobljenik, i u njegovoj kući nema šta da se jede, ako tada njegova žena ode u drugu kuću, ta žena nije kriva.

§. 135.

Ako je neki čovek odveden kao ratni zarobljenik, i u njegovoj kući nema šta da se jede, njegova žena ode u kuću drugoga, i izrodi decu, i ako se posle njen muž vrati i stigne u svoje zavičajno mesto, ta žena da se vrati svome mužu, deca pripadaju ocu.

§. 136.

Ako neko napusti svoj zavičaj, pobegne, i po tom njegova žena ode u neku drugu kuću, ako se onda taj čovek vrati i hoće da uzme svoju ženu, zato što se je ogrešio o svoj zavičaj i pobegao, žena begunca da se ne vrati svome mužu.

§. 137.

Ako se je neko odlučio da otera konkubinu, koja mu je rodila decu, ili ženu, koja mu je rodila decu, treba da joj vrati što je donela (šeriktu) i da joj da na plodouživanje polje, baštu i druge imovine, da odgaji svoju decu. Kad bude odgajila decu, od svega što dobiju deca daće joj se deo ravan delu jednog deteta i ona se može udati za čoveka svoga srca (za koga hoće).

§. 138.

Kad neko hoće da otera ženu, koja mu nije rodila decu, daće joj njenu tirhatu i vratiće joj u potpunosti njenu šeriktu, koju je donela od svoga oca, i oteraće je.

§. 139.

Ako nema tirhatu, daće joj jednu minu srebra za otpuštanje.

§. 140.

Ako je on muškinu, daće joj jednu trećinu mine srebra.

§. 141.

Ako žena nekog čoveka, koji stanuje u njegovoj kući, ima nameru da ga napusti, ako je izazvala nesuglasicu, ako rasipa kuću, zanemaruje svoga muža, izvešće se pred sud, i ako njen muž kaže da je otpušta, pu-stiće je da ide svojim putem i neće joj dati cenu otpuštanja. Ako njen muž neće da je otpusti i uzme drugu ženu, ona će ostati u kući svoga muža kao sluškinja.

§. 142.

Ako se žena svađa sa svojim mužem i kaže: ti me nećeš imati, izvi-diće se njena tajna zbog nepravde koju trpi, ako je ona bez zamerke, njen muž izlazi, nju jako zanemaruje, ta žena nije kriva, uzeće svoju šekirtu i otići u kuću svoga oca.

§. 143.

Ako ona nije u pravu, ako izlazi, kuću upropašćuje, svoga muža zanemaruje, ta žena da se baci u vodu.

§. 144.

Ako neko uzme ženu i ako ta žena svome mužu da sluškinju i ova rodi decu, ako taj čovek namerava da uzme konkubinu, to da mu se ne dopusti i da ne uzme konkubinu.

§. 145.

Ako neko uzme ženu i ako mu ona ne rodi decu, i on namerava da uzme konkubinu, može uzeti konkubinu i uvesti je u svoju kuću. Tu konkubinu da ne izjednači sa ženom.

§. 146.

Ako neko uzme ženu, i ako ova svome mužu da sluškinju koja rodi decu, a tada se ta sluškinja takmiči sa gospodaricom, zato što je rodila decu gospodarica je više ne može prodati; udariće joj žig i brojaće je me-đu robinje.

§. 147.

Ako nije rodila decu, gospodarica je može prodati.

§. 148.

Ako neko uzme ženu, i ako ona oboli, i ako on ne namerava da uzme drugu ženu, da ne otera svoju ženu, koja je obolela, nego da ona ostane u njegovoj kući i dokle živi on da je izdržava.

§. 149.

Ako ona žena neće da ostane u kući svoga muža, vratiće joj u potpunosti šeriktu, koju je donela od svoga oca, i ona će otići.

§. 150.

Ako neko svojoj ženi pokloni polje, baštu, kuću i o tome joj izda ispravu (tablicu), posle smrti njenog muža njena deca da joj ništa ne osporavaju; ona to može ostaviti posle svoje smrti jednom sinu, kome hoće, ne mora dati kom drugom bratu (njenih sinova).

§. 151.

Ako se je ženi, koja živi u kući nekog čoveka, njen muž obavezao, da je njegov poverilac ne može uzaptiti, i ako joj je o tome izdata isprava, ako je taj čovek dugovao pre no što je uzeo ženu, njegov poverilac da ne uzapti njegovu ženu. Ako je žena, pre no što je došla u kuću čoveka, imala dug, njen poverilac da ne uzapti njenog čoveka.

§. 152.

Ako, posle dolaska žene u kuću čoveka, oboje uzmu na sebe obavezu, oboje će isplatiti poverioca.

§. 153.

Ako žena nekog čoveka zbog drugog nekog muškarca ubije svoga muža, da se nabije na kolac.

§. 154.

Ako neko pozna svoju kćer, da se protera iz mesta.

§. 155.

Ako neko svome sinu zaruči devojkku, i njegov sin je pozna, a on posle sa njom spava i pri tom bude uhvaćen, da se veže i baci u vodu.

§. 156.

Ako neko svome sinu zaruči devojkku, i ako je njegov sin još ne pozna, a on sa rijom spava, da joj plati jednu polovinu mine zlata i da joj sve vrati što je donela iz kuće svoga oca, ona se može udati za ko-ga hoće.

§. 157.

Ako neko posle svoga oca spava sa svojom materom, da se oboje spale.

§. 158.

Ako neko posle (smrti) svoga oca spava sa ovoga glavnom ženom, koja je rodila decu, da se istera iz očeve kuće.

§. 159.

Ako je neko doneo biblu (poklone) u kuću svoga tasta, dao tirhatu, baci pogled na drugu ženu, tastu kaže: neću da uzmem tvoju kćer, devojčin otac zadržaće sve što mu je doneto.

§. 160.

Ako je neko odneo poklone u kuću svoga tasta, dao tirhatu, i ako

devojčin otac kaže: neću da ti dam nioju kćer, dvostruko će vratiti sve što mu je doneto.

§. 161.

Ako je neko doneo poklone u kuću svoga tasta, dao tirhatu, ako ga je tada njegov prijatelj opao i tast kaže (mladom) mužu: ti nećeš uzeti moju kćer, dvostruko će vratiti sve što mu je doneto, i njegovu (odbije-noga) ženu ne sme uzeti njegov prijatelj.

§. 162.

Ako neko uzme ženu, i ako mu ona rodi decu, ako ta žena umre, njen otac da ne traži ništa od njene šeriktu, ona pripada njenim sinovima.

§. 163.

Ako neko uzme ženu, i ako mu ona ne rodi decu, ako ta žena umre, ako tast vrati tirhatu, koju je onaj odneo u kuću svoga tasta, njen muž da ništa ne traži od šeriktu žene, ona pripada kući njeog oca.

§. 164.

Ako mu njegov tast ne vrati tirhatu, on će odbiti iznos tirhate od šeriktu, i po tom će šeriktu vratiti kući ženinog oca.

§. 165.

Ako neko svome sinu, prvom svoga pogleda (koga pretpostavlja) pokloni polje, baštu i kuću, i o tome mu izda ispravu; ako posle otac umre i braća dele, taj sin zadržaće poklon koji mu je otac

dao, a preko toga deliće na jednake delove.

§. 166.

Ako neko za sinove, koje ima, uzme žene, za svog neodraslog sina ne uzme ženu, i ako otac po tom umre, kad braća dele, svom neodraslom bratu, koji još nije uzeo ženu, preko dela daće novac za tirhatu i uzeće mu ženu.

§. 167.

Ako neko uzme ženu i ova mu rodi decu; ako ta žena umre i on posle nje uzme drugu ženu i ova mu rodi decu; kad po tom otac umre, braća neće deliti po materama (na dvoje): uzeće šeriktu svojih matera (svaka grupa šeriktu svoje matere), očevu svojinu podeliće među sobom (na rav-ne delove).

§. 168.

Ako neko namerava da otera svoga sina i sudiji izjavi: »hoću da oteram moga sina«, sudija će ispitati njegove razloge: ako sin nema teške krivice, koja je dovoljna za izbacivanje iz sinovljeg odnosa, otac da ga ne otera.

§. 169.

Ako je učinio tešku krivicu, koja je dovoljna za izbacivanje iz sinovljeg odnosa, prvi put će oprostiti; ako je po drugi put učinio tešku krivicu, otac ga može izbaciti iz sinovljeg odnosa (tj. lišiti prava nasleđa).

§. 170.

Ako je nekome njegova supruga rodila decu ili njegova robinja (sluškinja) rodila decu, i otac za života rekao deci koju mu je robinja rodila: »moja deca«, i ako ih je ubrajao u decu svoje supruge, kad po tom otac umre, deca supruge i robinje podeliće očevu svojinu. Deca supruge biraće i uzeti.

§. 171.

Ali ako otac za svoga života deci, koju je robinja (sluškinja) rodila, nije rekao: »moja deca«, kad otac umre, deca robinje neće deliti sa decom supruge, ali će robinja i njena deca biti slobodni, deca supruge ne mogureklamirati ropstvo robinjine dece; supruga će uzeti svoju šeriktu i svoju nudunu, koju joj je njen muž prepisao, i ona će ostati u kući svoga muža; dokle živi, uživaće ih, za novac ih neće moći prodati; posle nje, pripadaju njenoj deci.

§. 172.

Ako joj njen muž nije dao nudunu, vratiće joj se u potpunosti nje-na šeriktu i od svojine svoga muža uzeće deo kao jedno dete. Ako je si-novi prinuđavaju da izađe iz kuće, sudija će ispitati njihove razloge, i ako je krivica do sinova žena neće napustiti kuću.

§. 173.

Ako je žena namerna da napusti, ostaviće svojoj deci dar koji joj je dao njen muž, uzeće šeriktu, koja joj dolazi od kuće njenog oca, i uda-će se za koga hoće.

§. 174.

Ako drugom mužu ne rodi decu, njenu šeriktu dobiće deca njenog prvog muža.

§. 175.

Ako se dvorski rob ili rob jednog muškinu oženi kćeri slobodnog čoveka i dobije decu, gospodar roba ne može tražiti ropstvo dece od kćeri slobodnog čoveka.

§. 176.

Ali ako se dvorski rob ili rob jednog muškinu oženi kćeri slobodnog čoveka, i ako je ona ušla u kuću dvorskog roba ili roba jednog muškinu, dolazeći sa šeriktu iz kuće svoga oca, i ako su, otkad su zajedno, okučili se i stekli imanje, i po tom onaj rob umre, kćer slobodnog čoveka uzeće svoju šeriktu, a sve što su njen muž i ona stekli, otkad su zajedno, podeliće se na dva dela: jednu polovinu uzeće gospodar roba, drugu polovinu kćer slobodnog čoveka za svoju decu. Ako kćer slobodnog čoveka nije imala šeriktu, podeliće se na dva dela što su njen muž i ona stekli otkad su zajedno, jednu polovinu uzeće gospodar roba, drugu kćer slobodnog čoveka za svoju decu.

§. 177.

Ako udovica, čija su deca još neodrasla, namerava da uđe u drugu kuću (da se preuda), da ne uđe bez znanja sudije. Kad stupi u drugu kuću, sudija će izviditi, šta ostaje od kuće prvog muža. Onda

će se kuća nje-nog predašnjeg muža poveriti docnijem i toj ženi i narediće im se da iz-dadu ispravu. Oni će kuću održavati u redu i gajiti decu i ništa neće pro-dati od pokućanstva (imanja). Kupac, koji kupi pokućanstvo udovičine dece, izgubiće novac i dobro se vraća svome gospodaru.

§. 178.

Ako je posvećenici ili javnoj ženskoj njen otac dao šeriktu i o tome izdao ispravu, ali u ispravi nije označeno, da ono što posle nje ostane može dati kome hoće, i nije joj ostavio da radi po svojoj volji; kad po tom otac umre, njeno polje i njenu baštu dobiće njena braća, a prema vrednosti njenog dela daće joj žita, zejtina, vune i zadovoljiće je; ako joj braća prema vrednosti njenog dela ne dadu žita, zejtina i vune, ne zadovolje je, ona će polje i baštu dati obrađivaču, koji joj se dopada, i taj će je izdržavati. Polje i baštu i sve što joj je otac dao uživaće dokle živi, ali ne može prodati ni drugom ustupiti: njen dečiji deo pripada njenoj braći.

§.179.

Ako posvećenica ili javna ženska, kojoj je njen otac dao šeriktu i izdao joj ispravu i u ovoj označio, da svoju zaostavštinu može ostaviti kome hoće, i ako joj je ostavio da radi po svojoj volji, kad po tom otac umre, ona svoju zaostavštinu može ostaviti kome hoće, njena braća da joj ništa ne spore.

§. 180.

Ako otac svojoj kćeri, koja se sme udati ili javnoj ženskoj, ne da

šeriktu i umre, u očinom posedu dobiće dečiji deo i uživati ga dokle živi. Njena zaostavština pripada njenoj braći.

§. 181.

Ako otac posveti bogu hramovnu javnu žensku ili hramovnu sluškinju i ne da joj šeriktu, kad otac po tom umre, ona će u očinom posedu dobiti trećinu dečijeg dela i uživati dokle živi. Njena zaostavština pri-pada njenoj braći.

§. 182.

Ako otac svojoj kćeri, ženi Marduka u Vavilonu, ne da šeriktu, ne izda joj ispravu, kad otac potom umre, u očinom posedu dobiće od svoje braće jednu trećinu svog dečijeg dela, ali neće imati tereta. Mardukova žena može svoju zaostavštinu ostaviti kome hoće.

§. 183.

Ako otac svojoj kćeri od konkubine da šeriktu, i kćer uda, i o tome joj da ispravu, kad po tom otac umre, ona neće imati udela u očevoj zaostavštini.

§. 184.

Ako neko svojoj kćeri od konkubine ne da šeriktu i ne uda je, kad otac umre, njena braća daće joj šeriktu, prema očevoj imovini, i udaće je.

§. 185.

Ako neko uzme jedno dete kao sina na svoje ime i odgaji ga, ne može se tražiti povraćaj tog usvojenog deteta.

§. 186.

Ako neko uzme jedno dete kao sina, i ako, kad ga je uzeo, dete hoće svome ocu i materi, to usvojeno dete vratiće se u očevu kuću.

Scheil: Ako je neki čovek posinio mališana, i kad ga je uzeo, ovaj je zlo stavlja o svoga oca i svoju mater, vaspitanik će se vratiti kući svoga oca.

Cook: Ako je neki čovek adoptirao jedno dete, i njegovi se roditelji protive, on mora dete vratiti kući detinjeg oca.

Kohler: Ako je neki čovek posinio neodraslo dete, ako se posinak ogreši o svog oca i svoju mater, odgajeni se mora vratiti kući svoga oca).

§. 187.

Sin favorita** u dvorskoj službi ili javne ženske ne može se tražiti da se vrati.

§. 188.

Ako zanatlija uzme dete da ga odgaji, i nauči ga svom zanatu, ne može se tražiti povraćaj deteta.

§. 189.

Ako ga nije naučio svom zanatu, odgajenik se može vratiti u oče-vu kuću.

§. 190.

Ako neko jedno dete koje je uzeo kao sina i odgajio, ne drži sa svojom decom, taj odgajenik može se vratiti u očevu kuću.

§. 191.

Ako neko, koji je jedno dete uzeo kao sina i odgajio ga, zasnuje porodicu i po tom ima dece i namerava da otera odgajenika, taj sin ne treba da ide praznih ruku. Hranilac će mu dati jednu trećinu dečijeg de-la i onda će otići. Od polja, bašte i kuće neće mu ništa dati.

§. 192.

Ako sin favorita ili javne ženske hraniocu ili hraniteljki kaže: »ti nisi moj otac ili moja mati«, da mu se odseče jezik.

§. 193.

Ako sin favorita ili javne ženske hoće kući svoga oca, otuđi se od hranioca i hraniteljke i ode u kuću svoga oca, da mu se izvadi oko. (Scheil: Ako je sin favorita ili javne ženske poznao kuću svoga oca, i ako ne priznaje oca koji ga je odgajio i mater koja ga je odgajila, i ako je otišao u kuću svoga oca, da mu se izvade oči. — Isto tako Kohler i slično Cook).

§. 194.

Ako neko svoje dete da dojkinji i dete umre u njenim rukama, ako dojkinja bez znanja oca i matere odoji drugo dete, da se izvede pred sud, i zato što je bez znanja oca i matere odojila drugo dete, da joj se odseku grudi.

§. 195.

Ako sin bije svoga oca, da mu se odseku ruke.

§. 196.

Ako neko drugome uništi oko, da se uništi njegovo oko.

§. 197.

Ako neko drugome slomi kost, da mu se slomi kost.

§. 198.

Ako uništi oko jednog muškina ili slomi kost jednog muškina, daplati jednu minu srebra.

§. 199.

Ako neko uništi oko robu drugog čoveka ili slomi kost robu drugogčoveka, da plati pola svoje cene.

§. 200.

Ako neko izbije zube sebi ravnom čoveku, da se izbiju njegovi zubi.

§. 201.

Ako je izbilo zube jednog muškina, da plati jednu trećinu mine srebra.

§. 202.

Ako neko čoveka položaja većeg od svog udari po obrazu, da muse bičem od goveđe žile udari šest udaraca.

§. 203.

Ako je slobodan čovek udario po obrazu slobodnog čoveka, da platiminu srebra.

§. 204.

Ako je udario po obrazu jednog muškinu, da plati deset sekela srebra.

§. 205.

Ako rob slobodnog čoveka udari po obrazu slobodnog čoveka, da mu se odseče uvo.

(Scheil: Ako je udario po obrazu roba slobodnog čoveka, da mu se odseče uvo).

§. 206.

Ako neki čovek u svađi udari drugoga i nanese mu povredu, taj čovekda se zakune: »to nisam učinio namerno« i da plati lekara.

§. 207.

Ako umre od njegovog udarca, isto tako će se zakleti, i ako je bio sin slobodnog čoveka, platiće pola mine srebra.

§. 208.

Ako je bio sin muškinu, platiće jednu trećinu mine.

§. 209.

Ako neko udari kćer slobodnog čoveka, tako da ona izgubi plod,

daplati deset sekela novca za njen plod.

§. 210.

Ako ta žena umre, da se ubije njegova (napadačeva) kćer.

§. 211.

Ako je kćer muškiniu usled udarca izgubila svoj plod, da plati pet se-kela srebra.

§. 212.

Ako ta žena umre, da plati pola mine srebra;

§. 213.

Ako neko udari robinju slobodnog čoveka i ona izgubi svoj plod, da plati dva sekela srebra.

§. 214.

Ako ta robinja umre, da plati jednu trećinu mine.

§. 215.

Ako lekar bronzanim (operacionim) nožem nanese tešku ranu nekom čoveku, i izleči čoveka, ili ako bronzanim nožem otvori oko i izleči oko, da dobije deset sekela srebra.

§. 216.

Ako je bio muškiniu, da dobije pet sekela.

§. 217.

Ako je bio nečiji rob, sopstvenik roba da plati lekaru dva sekela.

§. 218.

Ako lekar bronzanim nožem nekome nanese tešku ranu i ubije ga, ili nekome otvori oko i uništi oko, da mu se odseku ruke.

§. 219.

Ako lekar robu jednog muškinu nanese tešku ranu i ubije ga, naknadiće roba za roba.

§. 220.

Ako mu bronzanim nožem otvori oko i uništi mu oko, da plati pola njegove vrednosti.

§. 221.

Ako lekar nekome izleči slomljenu kost ili izleči slabe meke delove, bolesnik će lekaru dati pet sekela srebra.

§. 222.

Ako je bio muškinu, daće tri sekela.

§. 223.

Ako je bio rob, sopstvenik roba daće lekaru dva sekela.

§. 224.

Ako lekar goveda ili magaraca, govečetu ili magarcu nanese tešku

ranu, i životinju izleči, sopstvenik će kao nagradu lekaru dati jednu šestinu sekela.

§. 225.

Ako govečetu nanese tešku ranu i ubije ga, daće njegovom sopstveniku jednu četvrtinu vrednosti.

§. 226.

Ako hirurg bez znanja gospodara roba utisne ropski znak neotuđivog roba, tome hirurgu da se odseku ruke.

§. 227.

Ako neko prevari hirurga i ako ovaj utisne žig neotuđivog roba, taj čovek da se ubije i sahrani u svojoj kući; hirurg će se zakleti: »nisam žigosao sa znanjem« i biće slobodan.

§. 228.

Ako građevinar za drugoga napravi kuću i dovrši je, da mu kao poklon da dva sekela srebra za sar površine.

§. 229.

Ako građevinar za drugoga napravi kuću i ne napravi je čvrsto, i kuća, koju je podigao, sruši se i ubije sopstvenika, da se ubije građevinar.

§. 230.

Ako bude ubijen sin sopstvenika, da se ubije sin onog

građevinara.

§. 231.

Ako je ubijen rob sopstvenika kuće, daće sopstveniku kuće roba za roba.

§. 232.

Ako je uništena pokretna imovina, naknadiće sve što je uništeno, i zato što kuću nije čvrsto podigao, što se je srušila, popraviće porušenu kuću sopstvenom imovinom.

§. 233.

Ako građevinar za drugoga napravi kuću i nije dobro uradio, ako zid padne, građevinar će taj zid podići svojim novcem.

§. 234.

Ako brodar za nekoga napravi brod od šeset gura, da mu da (onaj za koga je brod napravljen) kao poklon dva sekela srebra.

§. 235.

Ako brodar za nekoga napravi brod i ne napravi ga čvrsto, ako se te iste godine brod upotrebi i ošteti se, brodar će brod izmeniti, popraviti o svom trošku, i vratiće popravljen brod gospodaru broda.

§. 236.

Ako je neko svoj brod dao pod kiriju brodaru, i ako je brodar nepa-

žljiv, i ako se brod potopi ili ako ga izgubi, brodar će gospodaru broda u naknadu dati brod.

§. 237.

Ako neko uzme u najam broдача i brod, i natovari ga žitom, vunom, uljem, urmama i drugom robom, podobnom za tovar, ako je brodar ne-pažljiv, potopi brod i propadne što je u njemu, brodar će naknaditi brod i sve što je u njemu propalo.

§. 238.

Ako brodar nečiji brod potopi, ali ga spase, platiće u novcu polovinu njegove vrednosti.

§. 239.

Ako je neko najmio broдача, daće mu za godinu šest gura žita.

§. 240.

Ako brod, koji ide niz vodu, udari na brod, koji ide uz vodu, i potopi ga, gospodar potopljenog broда pred bogom će tražiti sve što je izgubio na brodu, i onaj (gospodar) broда, koji je potopio uzvodni brod, naknadiće brod gospodaru broда i sve što je propalo.

§. 241.

Ako neko uzme tuđe goveče na prinudan rad (uzapti za prinudan rad), platiće jednu trećinu mine srebra.

§. 242.

Ako neko uzme (goveče) pod kiriju za godinu dana, daće sopstveniku

kiriju oraćeg vola četiri gura žita.

§. 243.

Kiriju vola iz čopora tri gura žita.***

§. 244.

Ako neko uzme pod kiriju goveče ili magarca i u polju laf ga ubije, za njegovog gospodara (ubijen je).

§.245.

Ako neko uzme pod kiriju vola i ubije ga rđavim postupanjem ili udarcima, da sopstveniku naknadi vola za vola.

§. 246.

Ako neko uzme pod kiriju vola i slomi mu nogu, nažulji mu vrat, sopstveniku vola naknadiće vola za vola.

§. 247.

Ako neko uzme pod kiriju vola i izbije mu oko, gospodaru vola daće polovinu vrednosti (vola).

§. 248.

Ako neko uzme pod kiriju vola i slomi mu jedan rog, odseče rep ili povredi gubicu, daće u novcu jednu četvrtinu njegove vrednosti.

§. 249.

Ako neko uzme pod kiriju vola i bog (slučaj) udari ga, on crkne,

ko je uzeo pod kiriju zakleće se bogom i biće slobodan.

§. 250.

Ako podivljao vo u svom jurenju nekoga ubode i ubije, za to nema potraživanja.

(VVinkler: Ako vo pri odu na ulici (pijaci?) nekoga udari i ubije, to pravno pitanje ne daje potraživanje).

§. 251.

Ako nečiji vo hoće da ubode, i ako mu je (sopstveniku) to poznato, on njegove rogove nije podrezao ni sprečio svoga vola, ako vo udari sina slobodnog čoveka i ubije ga, platiće pola mine srebra.

§. 252.

Ako ubije nečijeg roba, platiće jednu trećinu mine srebra.

§. 253.

Ako neko drugoga najmi na svoje polje, preda mu seme, poveri tegleću stoku, obveže ga da obradi polje, ako onaj krade žito ili stočnu hranu i kod njega se nađe, da mu se odseku ruke.

§. 254.

Ako je uzeo seme, iznurio volove, vratiće količinu žita koju je zasejao.

§. 255.

Ako je goveda drugome dao pod kiriju, seme pokrao, u polju

ništa ne obdelava, taj čovek izvešće se pred sud i o žetvi će dati šeset gura žita za svakih šeset gana.

§. 256.

Ako svoju obavezu (?) ne može da plati da se ostavi na onom polju (poljskom dobru) kod stoke.

(Scheil: Ako njegov distrikt (?) neće da vrati, da se ostavi na polju, među stokom.

Kohler: Ako svoj otkup ne može da plati, da se na toj njivi stokom vuče.)

§. 257.

Ako neko najmi poljskog radnika, platiće mu godišnje osam gura žita.

§. 258.

Ako neko najmi govedara, platiće mu godišnje šest gura žita.

§. 259.

Ako neko na polju ukrade točak za navodnjavanje, platiće gospodaru točka pet sekela srebra.

§. 260.

Ako ukrade šaduf ili plug, platiće tri sekela srebra.

§. 261.

Ako neko najmi pastira da napasa goveda i ovce, platiće mu godišnje

osam gura žita.

§. 262.

Ako neko ... goveče ili ovcu ...

§. 263.

Ako upropasti goveče ili ovcu, koji su mu dati, naknadiće njegovom sopstveniku goveče za goveče, ovcu za ovcu.

§. 264.

Ako je pastir, kome su data goveda i ovce da ih napasa, primio svu ugovorenu nagradu i zadovoljen je, umanjio goveda ili ovce, umanjio pri-nov, daće prema svome ugovoru prinov i prinos.

§. 265.

Ako pastir, kome su data goveda i ovce da ih napasa, lažno predstavi stanje prinova i za novac ih proda, izvešće se pred sud i desetostruko će naknaditi sopstveniku ukradena goveda i ovce.

§. 266.

Ako se u štali desi udar od boga (slučaj), ili ako laf udavi, pastir će se opravdati pred bogom i sopstvenik štale snosiće štetu.

§. 267.

Ako je pastir nepažljiv, i ako je prouzrokovao otvor na štali, pastir će dovesti u dobro stanje i naknadiće sopstveniku goveda i

ovce.

§. 268.

Ako neko za vršidbu uzme pod kiriju vola, nagrada je dvadeset ka žita.

§. 269.

Ako neko za vršidbu uzme pod kiriju magarca, nagrada je deset ka žita.

§. 270.

Ako za vršidbu uzme pod kiriju magare ili june, nagrada je 10 ka žita.

§. 271.

Ako neko najmi volove, kola i teraoca, daće za dan 180 ka žita.

§. 272.

Ako neko uzme pod kiriju samo kola, daće za dan 40 ka žita.

§. 273.

Ako neko najmi nadničara, daće mu od nove godine do petog meseca šest še srebra za dan, od šestog meseca do kraja godine daće mu pet še na dan.

§. 274.

Ako neko najmi zanatliju, daće kao nagradu... 5 še srebra, kao nag-

radu lončara (?) 5 še, krojača 5 še, kamenoresca ? še, kovača ? še, juvelira ? še, drvodelje 4 še, užara ? še, ... ? še, zidara ? še za jedan dan.

§. 275.

Ako neko uzme jedrilicu pod kiriju, platiće za dan tri še.

§. 276.

Ako je brod sa veslima, platiće dva i po še za dan.

§. 277.

Ako neko uzme pod kiriju brod od 60 gura, daće za dan jednu šestinu sekela.

§. 278.

Ako neko kupi roba ili robinju, i pre no što prođe mesec dana spopadne ih benu — bolest, vratiće ih prodavcu i kupac će dobiti natrag novac koji je dao.

§. 279.

Ako neko kupi roba ili robinju, i nastupi potraživanje (od strane trećeg) da se vrate, za potraživanje odgovara prodavac.

§. 280.

Ako neko u tuđoj zemlji kupi roba ili robinju nekog drugog (domoroca), kad dođe u zemlju i sopstvenik pozna roba ili robinju, ako su rob ili robinja domoroci, vratiće ih (gospodaru) bez

novaca.

§. 281.

Ako su rodom iz druge zemlje, kupac će pred bogom zakleti se da ih je platio, i sopstvenik će za njih plaćeni novac dati trgovcu i dobiće roba ili robinju.

§. 282.

Ako rob kaže gospodar: »ti nisi moj gospodar«, ako on na sudu dokaže da je njegov rob, njegov gospodar da mu odseče uvo.

Dekreti pravde, koje je Hamurabi, mudri kralj, izdao, čime je zemlja dobila pravedan zakon i dobru upravu. Hamurabi savršeni kralj sam ja. Nisam se otuđio od ljudi, nad kojima mi je Marduk dao vladavinu, koje mi je Bel poklonio, nisain prema njima bio nemarljiv, pribavio sam imstanište mira. Prokrčio sam im put, svetlost sam pustio na njih. Silnim oružjem, koje su mi dali Zamama i Ištar, oštroumljem, koje mi je podario Ea, mudročću koju mi je dao Marduk, istrebio sam neprijatelje gore i dole (na severu i na jugu), završio ratove, zemlji stvorio blagostanje, učinio sam da stanovnici budu bezbedni, prouzrokovača nemira među njima nisam trpio. Pozvali su me veliki bogovi, ja sam spasonosni pastir (vladalac); moj štap (skiptar) je prav (pravedan), njegova se zaštita pro-stire nad mojom varoši; na svoje grudi sam pritisnuo stanovnike zemlje Sumer i Akad (Vavilonija), učinio sam da pod mojoj zaštitom rade u miru, zaklonio sam ih u mojoj mudrosti. Da moćan ne **ugnjetava** slaboga, da se obczbede siročad

i udovice, u Vavilonu, varoši čiji su vrh uzvisili Ariu i Bel, u Esagilu, hramu čiji temelji stoje čvrsto kao nebo i zemlja, da se izriče pravo zemlje, da se raspravljaju sporovi, da se popravi šteta, svoje dragocene reči urezao sam na mojoj spomen-ploči i postavio sam ih pred mojom slikom kralja pravde.

Kralj, koji se izdiže nad svima kraljevima varoši, ja sam. Moje reči su dobro promišljene, moja mudrost je bez takmaca. Po zapovesti Ša-maša, velikog sudije neba i zemlje, neka se rasprostire pravda u zemlji; volja je Marduka, moga gospodara, da niko ne uništi moj spomenik. U Esagilu, koji volira, moje ime da se uvek s blagosiljanjem spominje; ugnje-teni, koji ima neki spor, neka dođe pred moju sliku kao kralja pravde, neka pročitaj moj natpis, shvati moje dragocene reči, moj natpis pokazaće mu njegovo pravo, njegovo srce će se razveseliti, i neka glasno kaže: »Hamurabi je gospodar, koji je za podanike kao rođeni otac, Mardukovoj reči pribavio je poštovanje, izvojevao pobjedu Marduka gore i dole (na severu i na jugu), obradovao srce Marduka, svoga gospodara, i za uvek stvorio blagostanje podanika i u zemlji uveo red«, pa onda neka se pred Mardukom, mojim gospodarom, moli iz sveg srca, tada će zaštitni bogovi, koji čuvaju ulaz i zid Esagila, njegove želje svakog dana preporučiti Marduku, mome gospodaru, i Zarpaniti, mojoj gospodarici.

Ubuduće, za uvek, neka svaki kralj ove zemlje čuva reči pravde, koje sam urezao na moj spomenik, neka ne menja zakon zemlje, koji sam dao, odluke koje sam učinio, neka ne ošteti moj spomenik. Ako je taj knez mudar i ako hoće da održi red u zemlji, neka se drži reči koje sam urezao na mojoj ploči, neka ga taj natpis

nauči putu, pravilu, zakonu kuji sam dao zemlji, odlukama koje sam tu učinio, po tome neka vlada svo-jim podanicima, neka im deli pravdu, raspravlja sporove, iz svoje zemlje istrebi rdave i zločince, svojim podanicima stvori blagostanje.

Hamurabi, kralj pravde, kome je Šamaši poklonio pravo, ja lično. Moje reči su dobro promišljene, mojim delima nema ravnih, da se visoki ponizi, oholi skruši, naduti istrebi. Ako onaj knez pazi na reči, koje sam urezao na ovome kamenu, ne zapostavlja moj zakon, moje reči ne zameni, moj spomenik ne izmeni, neka bi onom knezu, kao meni, kralju pravde, šamaši učinio dugom njegovu vladavinu, da u pravdi vlada svojim podanicima. Ako onaj knez ne pazi na reči koje sam urezao na mome postolju, moje prokletstvo prezre, ne boji se božijeg prokletstva, ukine zakon koji sam ja dao, moje reči zameni, moj spomenik izmeni, moje ime izbriše, svoje ime onde zapiše, ili ako, iz straha od prokletstva, naredi da to učini drugi, onaj čovek: kralj, gospodar, patezi ili građanin, ma ko bio veliki bog, otac bogova, koji je naredio moju vladavinu, neka bi mu oduzeo taj kraljevstva, slomio njegov skiptar, prokleo njegovu sudbinu. Bel, gospodar koji određuje sudbinu, čija je zapovest neizmenljiva, koji moju kraljevinu uzvišuje, neka bi učinio da se digne pobuna koju ne može savladati, da na njegovo stanovište dune vetar propasti, neka bi mu u sudbinu dodelio godine uzdahe, kratak život, godine gladi, mrak bez svetlosti, smrt sa otvorenim očima, propast njegove varoši, rasturanje njegovih podanika, ukidanje njegove vladavine, zaborav njegovog imena i uspomena, neka bi zapovedio svojim moćnim ustima. Neke bi Beltis, uzvišena mati, čija je reč u E-kuru pretežna, gospodarica koja

uslišava mojc želje, u mestu suđenja, pred Belom, učinila rdavom njegovu stvar: opu-stošenje njegove zemlje, uništenje njegovih podanika, gubitak njegovog života, kao vođa, neka bi stavila na usne Bela kralja. Ea, veliki kneze, čije su odluke o sudbini glavne, mislilac bogova, sveznajući, koji produžuje danc moga života, neka bi mu oduzeo razum i mudrost, doveo ga u za-borav, na vrelu zatvorio njegove reke, ne dopustio da u njegovoj zemlji raste žito, hrana ljudi. Neka bi Šamaši, veliki sudija neba i zemlje, koji upravlja svima živim bićima, gospodar kreposti, oborio njegovo kraljev-stvo, ne dopustio primenu njegovog prava, učinio nesigurnim njegov put, uništio marš njegovih trupa, učinio da u snu vidi zla predskazanja o uni-štenju temelja njegovog prestola i o propasti njegove zemlje, neka bi ga osuda Šamaševa odmah pogodila, gore, između živih neka bi ga istrkao, dole, pod zemljom, neka bi njegovu dušu lišio vode. Sin, gospodar neba, bog tvorac, čija porodica blista među bogovima, neka bi mu oduzeo krunu i kraljevski presto, neka bi mu nametnuo tešku krivicu, veliki greh koji ga ne ostavlja, neka bi učinio da dane, mesece, godine svoje vladavine dovrši u uzdasima i suzama, neka bi mu uvećao teret vladavine, neka bi mu u sudbinu dodelio život ravan smrti. Adad, gospodar plodnosti, knez neba i zemlje, moj pomagač, neka bi mu oduzeo kišu neba, vodu u vre-lima, neka bi njegovu zemlju uništio glađu i oskudicom, neka bi gnjevom grmio nad njegovom varoši, neka bi njegovu zemlju pretvorio u ruše-vine. Zamama, veliki ratnik, prvenac E-kura, koji ide pored mene, neka bi na bojnom polju slomio njegovo oružje, neka bi mu dan pretvorio u noć i pobedu dao njegovom neprijatelju. Ištar,

gospodarica bitke i borbe, koja pušta moje oružje, moja milostiva zaštitnica, koja miluje moju vladavinu, neka bi u svom ljutitom srcu, u svojoj velikoj srdžbi, proklela njegovo kraljevstvo, njegovo dobro preobratala u njegovo zlo, na polju bitke i borbe slomila njegovo oružje, pričinila mu nered i pobunu, pobila njegove junake, natopila zemlju njihovom krvi, pokrila polje gomilama leševa njegovih trupa, neka bi ga ne poštedita, neka bi ga predala u ruke njegovih neprijatelja i vezanog odvela u zemlju njegovih neprijatelja. Nergal, jaki među bogovima, čija je borba neodoljiva, koji mi daje po-bedu, neka bi u svojoj sili njegove podanike spalio kao slabu trsku, svojim silnim oružjem odsekao njegove udove, razbio ga kao sliku od gline. Nintu, uzvišena gospodarica zemalja, mati roditeljka, ne dala mu sina, ne dala potomstva u zemljama njegovih podanika. Nin-karak, kćer Anu-a, koja mi je milostiva u E-kuru, neka bi u njegove udove pustila tešku bolest, opaku groznicu, zle rane koje se ne leče, čije biće lekar ne poznaje, koje se zavojem ne mogu ublažiti, koje se, kao ujed smrti, ne mogu otклонiti dokle ne unište njegov život, da uzdiše za svojim mužastvom.

Neka bi veliki bogovi neba i zemije, Anunaki u svojoj ukupnosti, prokletstvo i nesreću bacili na temelji zidove ovoga Bara, na njegovu vladavinu, na njegovu zemlju, na njegove ratnike, na njegove podanike i njegove trupe. Neka bi Bel svojom strahovitom kletvom, koja se ne menja, prokleo ga i odmah pogodio.

VII LITERATURA

- Agnes Heler: Teorija istorije, Rad, Beograd, 1984.
- Aleksandar Zinovjev, Velika prekretnica, Kritika zapadne hegemonije, Naš dom, Beograd, 1999.
- Aleksandar Pavković, Slobodan Jovanović, Jedan nesentimentalan pristup politici, Centar za publikaciju Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
- Andreja Miletić, Nacionalni interes u teoriji međunarodnih odnosa, Beograd, Prosveta, 1978.
- Arandelović Jovan: Primena indukcije u naučnom istraživanju, Naučna knjiga, Beograd, 1967.
- Aristotel, Politika, BIGZ, Beograd, 1970-
- Aristotel: Nikomahova etika, BIGZ, Beograd, 1980.
- Aćimović Ljubivoje, Nauka o međunarodnim odnosima - teorije i istraživački pravci, Naučna knjiga, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Naučna knjiga, Beograd, 1987.
- Bibić Adolf: Politička znanost: da ili ne? Politička misao, 3/1965.
- Basta Danilo N., Slobodan Jovanović kao istoričar političkih ideja, Letopis Matice srpske, Novi Sad, 1991.
- Berelson Bernard: Analiza sadržaja, Institut društvenih nauka, Beograd, 1960.
- Bogdanović Marija: Metodološke studije, Institut za političke studije, Beograd, 1993.
- Bosnić Slobodan, Sređivanje i obrada podataka (u zborniku: Metodologija istraživanja društvenih pojava, Institut za kriminološka istraživanja, Beograd, 1983.)
- Braudel Fernard: Historija i društvene nauke: Dugo trajanje, Časopis za savremenu povijest, Zagreb, 1983.
- Brodel Fernan: Spisi o istoriji, Beograd, Srpska književna zadruga, 1992.
- Bronovski Jakob: Porijeklo znanja i imaginacije, Stvarnost, Zagreb, 1971.
- Bugarski Ranko: Lingvistika i istorija, Treći program, proleće 1971.
- Budak Neven: O upotrebi kategorije procesa u historijskom istraživanju, Časopis za savremenu povijest, 1981.

- Vasić Smiljka: Definicija i definisanje, Prosveta, Beograd, 1988.
- Veber Maks, Privreda i društvo, Prosveta, Beograd, 1976.
- Veber Maks, Metodologija društvenih nauka, Globus, Zagreb, 1989.
- Veber Maks: Teorija istorije, Beograd, 1984.
- Vračar Stevan, Ukupno jezgro opusa Slobodana Jovanovića u zborniku „ Delo Slobodana Jovanovića u svom vremenu i danas, Pravni fakultet, Beograd, 1991.
- Vračar K. Stevan: Preispitivanja pravne metodologije, Beograd, 2000.
- Vuksanović V., O pojmu pravnog poretka, Beograd, 1931.
- Vučina Vasović, Savremeni politički sistemi, Beograd, 1987.
- George Burdeau: Traite de science politique, IV knjiga.
- Gilli Gian Antonio: Savremene političke teorije, Stvarnost, Zagreb, 1974.
- Dekart Rene: Rasprava o metodi, Valjevo, Estetika, Beograd, 1990.
- Dirkem Emil: Pravila sociološkog metoda, Savremena škola, Beograd, 1963.
- Džui Džon: Logika naučnog otkrića, Nolit, Beograd, 1962.
- Dragan M. Mitrović, Država i pravo u teoriji države i prava, Hrestomatija, Službeni list SFRJ, Beograd, 1992.
- dr Dobrovoje Mihailović, prof. dr Slobodan Ristić, Organizaciono ponašanje, Newpress, Beograd, 2009.
- Dobrov G.M.: Nauka o naukama: uvod u opšte poznavanje naučnih delatnosti, Zavod za izdavanje udžnika, Beograd, 1970.
- Despotović Ljubiša, Sociologija demokratije, Slobodan Jovanović kao afirmator političke demokratije, Prometej, Novi Sad, 1996.
- Simeunović Dragan: Političko nasilje, Radnička štampa, Beograd, 1989.
- Dragan Simeunović, Teorija politike- osnovi političkih nauka, Institut za političke studije, Beograd, 2002.
- Dragan M. Mitrović, Država i pravo u teoriji države i prava, Hrestomatija, Službeni list SFRJ, Beograd, 1992.
- Dragan Tančić, Istorijski metod u istraživanju političkih pojava, doktorska disertacija odbranjena na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, Beograd, 2009.

dr Dragan Tančić, Dr Nevenka Jeftić- Šarčević, Srpske izborne komunikacije 2011/2012 (građani Srbije pre i posle 24.07.2011), Institut za srpsku kulturu iz Prištine- Leposavić, Beograd, 2011.

Dragica Vujadinović-Milinković, Političke i pravne teorije, Pravni fakultet, Beograd, 1996.

Engels Fridrih, Uloga sile u istoriji: sila i ekonomija pri stvaranju nemačkog Rajha, Beograd, Naučna knjiga, 1961,

Eduard V. Walter : Moći nasilje, Časopis »Pogledi«, br. 1/1984. MC Konferencije SKH Zajednice općina Split, Split.

E.Canetti, Masa i moć , Zagreb, 1984.

F. Džajgentes, Moć i pohlepa, Beograd, 2003.

Đorđević Jovan: Politički sistem, Savremena administracija, Beograd, 1976.

Đorđević Jovan, Slobodan Jovanović- poratna država, Letopis Matice srpske, br.347 (2), Novi Sad, 1937.

Đurić Mihailo: Problemi sociološkog metoda, Savremena škola, Beograd, 1962.

Endru Hejvud, Politika , Klio, Beograd, 2004.

Županov Josip: Indikatori u zborniku Metodologija istraživanja u društvenim naukama, Institut za kriminološka istraživanja, Beograd, 1962.

Jarić Svetislav, Shvatanja Slobodana Jovanovića o osnovnim državno-pravnim institucijama u istorijsko- političkim radovima, magistarski rad, Pravni fakultet, Beograd, 1988.

J.G.Kenneth : „Anatomija moći“, Zagreb, 1987.

Jevtić Lj., Sudska kontrola zakonitosti upravnih akata, Anali pravnog fakulteta u Beogradu, br. 1-2, Beograd, 1960.

Jovan R.Marjanović, Teorija politike, Univerzitet, Beograd, 1996.

Jovičić Miodrag (prir.). Slobodan Jovanović, Ličnost i delo, Zbornik radovasa naučnop skupa održanog od 17.do 20. februara 1997. godine, Naučni skupovi SANU, knj. 90, Beograd, Srpska akademija nauka i umetnosti, 1998.

Košunica Vojislav, Ustavno- pravni razvoj Jugoslavije između dva rata i pravna država, Beograd, 1991.

Kruševac Todor, Slobodan Jovanović o poratnoj državi, Sarajevo, 1937.

- Klaus von Beume: „Savremene političke teorije“, Stvarnost, Zagreb, 1974.
- Krbek I. : « Pravo jugoslovenske javne uprave « III, Zagreb, 1962.
- Krbek I., Prilog teoriji o pojmu prava, Zagreb, 1981.
- Lazarević Branko, Lik Slobodana Jovanovića, Beograd, 1991.
- R. Lukić „, Istorija pravnih i političkih teorija, Naučna knjiga, Beograd, 1956.
- Lukić Radomir: Politička teorija države i prava, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1962.
- Lukić Radomir: Osnovi sociologije, Savez udruženja pravnika Jugoslavije, Beograd, 1965.
- Lukić Radomir: Metodologija prava, SANU, Beograd 1977.
- Ljubomir Tadić, Nauka o politici , Rad, Beograd, 1988.
- M.Fuko, Psihijatrijska moć, N.Sad , 2005.
- Mala politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1966.
- Manojlović Gavro: Sile prekretnice i pravilnost u univerzalnoj historiji, Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1927.
- Marković Č., Digijeva pravna teorija, Subotica, 1927.
- Marković Mihailo: Filozofski osnovi nauke, Beograd, 1994.
- Marković Mihailo: Dijalektička teorija značenja, BIGZ-Geneks štampa, Beograd, 1994.
- Mejno Žan, Uvod u političku nauku, Savremena administracija, Beograd,1960.
- Milkov D., Pojam upravnog akta, doktorska disertacija, N. Sad, 1983.
- Milić Vojin, Sociološki metod, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1996.
- Milošević Novak: Metod i metodologija ratne veštine, Centar visokih vojnih škola, Institut za strategijska istraživanja, Beograd, 1990.
- Milosavljević Slavomir: Politička akcija, Institut za političke studije FPN, Beograd, 1977.
- Milosavljević Slavomir: Istraživanje političkih pojava, Institut za političke studije FPN i Centar za omladinu i pionire, Beograd, 1980.
- Milosavljević Slavomir- Radosavljević Ivan, Repetitorijum iz metodologije društvenih nauka, Institut za političke studije, Beograd, 1988.

- Milosavljević Slavomir: Izveštaj o naučnom istraživanju, Centar visokih vojnih škola, OS „ Maršač Tito“, Institut za strategijska istraživanja, Beograd, 1990.
- Milosavljević Slavomir - Radosavljević Ivan: Osnovi metodolo gije političkih nauka, Službeni glasnik, Beograd, 2000.
- Milosavljević Slavomir, Radosavljević Ivan, Osnovi metodologije političkih nauka, Službeni glasnik, Beograd, 2006.
- Milorad Belančić, Nasilje, Krug, Beograd, 2004.
- Mihailo Đurić, Sociologija Maksa Vebera, Matica Hrvatska, Zagreb, 1964.
- Nejgel Ernest: Struktura nauke, Nolit, Beograd, 1974.
- Niklas Luhmann, Društveno značenje moći, Časopis Politička misao, br. 4/1982.
- Nikos Pulancas, Politička vlast i društvene klase, Komunist, Rad, Beograd, 1978.
- Novaković Staniša: Hipoteze i saznanja, Nolit, Beograd, 1984.
- Novosel Pavle: Politička znanost. Metode, Naprijed, Zagreb, 1946-1971.
- Nortrop F.S.C: Logika prirodnih i društvenih istraživanja, Obod, Cetinje, 1968.
- Pareto Vilfred, Primena sile u društvu, Beograd, 1969.
- Pašić Najdan, Savremena država, Beograd, 1976.
- Pašić Najdan, Klase i politika, Rad, Beograd, 1979.
- Petronijević Branislav, Osnovi logike, Beletra, Beograd, 1990.
- Pejčić Bogoljub: Metodologija empirijskog naučnog istraživanja, Hrestomatija, Univerzitet u Beogradu, Defektološki fakultet, Beograd, 1975.
- Pečujlić M.- Milić V.: Metodologija društvenih nauka, Beograd, 1995.
- Popović S., Anglosaksonski sistem kontrole nad aktima uprave, Zbornik pravno – ekonomskog fakulteta u Nišu, Niš, 1967.
- Popović Dragoljub M., Beleške o primeni uporednog metoda u Jovanovićevoj teoriji države, u Jovičić M. (prir.). Slobodan Jovanović, Ličnost i delo, Beograd, 1998.
- Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1975.

Popović Milijan, O Jovanovićem shvatanju države kao pravne ličnosti, Vračar, S. (prir.). u Delo Slobodana Jovanovića u svom vremenu i danas, Beograd, Pravni fakultet, 1991.

Pravna enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1979.

Radomir D. Lukić, Teorija države i prava, Savremena administracija, Beograd, 1964.

Radomir Lukić, Opšta istorija države i prava, Savremena administracija, Beograd, 1977.

R. Ratković „ O predmetu i mestu političkih nauka“, u : „Ogledi o savremenim problemima društva“ Kultura, Beograd, 1961.

Radoslav Ratković, Osnovi političkih nauka, Beograd, Institut za političke studije, 1985.

Ratković Radoslav, Osnovi nauke o politici, IPS, Beograd, 1985.

S. Pihler, Moć – važenje – efikasnost, Časopis „Pravni život“, br.12/1998.

Stanovčić Vojislav: Politikologija i istorija, Treći program, proleće 1971.

Slobodan Jovanović, O državi, osnovi jedne pravne teorije, Geca Kon, Beograd, 1922.

Slobodan Jovanović, Ustavno pravo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, Geca Kon, Beograd, 1924.

Sabrana dela Slobodana Jovanovića, Političke i pravne rasprave, knjiga prva, Izdavačka knjižnica Gece Kona, Beograd, 1932.

Sabrana dela Slobodana Jovanovića, Političke i pravne rasprave, knjiga druga, Izdavačka knjižnica Gece Kona, Beograd, 1932.

Sabrana dela Slobodana Jovanovića, Vlada Milana Obrenovića, knjiga prva, Izdavačka knjižnica Gece Kona, Beograd, 1934.

Sabrana dela Slobodana Jovanovića, Iz istorije političkih doktrina, knjiga prva, Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kon A.D, Beograd, 1935.

Sabrana dela Slobodana Jovanovića: Primeri političke sociologije – Engleska, Francuska, Nemačka 1815-1914, Geca Kon A..D. Beograd, 1940.

Slobodan Jovanović, Vlada Milana Obrenovića I (1868- 1878), Geca Kon, Beograd, 1926.

Slobodan Jovanović, Vlada Milana Obrenovića I I (1878- 1889), Geca Kon, Beograd, 1927.

Sabrana dela Slobodana Jovanovića, *Država*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Jugoslavija publik, Srpska književna zadruga, 1990, priredili Radovan Samardžić i Živorad Stojković, reprint izdanje- O državi, osnovi jedne pravne teorije, knjiga prva i druga, Beograd, Izdavačka knjižnica Gece Kona, 1922).

Steven Lukes, *Moć: jedno radikalno shvatanje*, Časopis „Marksizam u svetu“, br. 8/1980.

Sabrana dela Slobodana Jovanovića, Vlada Milana Obrenovića, Deo I, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Jugoslavija publik, Srpska književna zadruga, 1990, priredili Radovan Samardžić i Živorad Stojković, (reprint izdanje- Vlada Milana Obrenovića od Slobodana Jovanovića, knjiga prva (1868- 1878) Beograd, Izdavačka knjižnica Gece Kona, 1926).

Sabrana dela Slobodana Jovanovića: - Slobodan Jovanović, „Vlada Aleksandra Obrenovića, knjiga prva (1889- 1897), Geca Kon, Beograd, 1929, (reprint izdanje – Sabrana dela Slobodana Jovanovića, BIGZ, Jugoslavija publik, SKZ, Beograd, 1990, priredili Radovan Samardžić i Živorad Stojković).

Sabrana dela Slobodana Jovanovića:- Slobodan Jovanović, „Vlada Aleksandra Obrenovića“, knjiga druga (1887- 1903), BIGZ, Jugoslavija publik, SKZ, Beograd 1990, (reprint izdanje- Vlada Aleksandra Obrenovića od Slobodana Jovanovića, (1887- 1903) Beograd, Izdavačka knjižnica Gece Kona, 1931).

Jovanović Slobodan, *Iz istorije političkih doktrina: Platon- Makiaveli- Berk- Marks*, BIGZ, Jugoslavija- publik, Srpska književna zadruga, Reprint izdanje- Sabrana dela Slobodana Jovanovića, Beograd, 1990.

Jovanović Slobodan, *Država, knjiga 2, Državna organizacija i poratna država*, fototipsko izdanje iz 1935, Geca Kon, Beograd, Prosveta 2005, Subotica.

Tasić Đ. : « Razlika između subjektivnog javnog prava i interesa (subjektivni i objektivni spor) », Arhiv za pravne nauke, Beograd, 1932.

Tasić Đ. : « O slobodnoj oceni (diskrecionoj vlasti) », Arhiv za pravne nauke, Beograd, 1928.

Tasić Đorđe, Makijaveli g. Slobodana Jovanovića u svetlosti njegove teorije o državi, Arhiv za društvene i pravne nauke, Beograd, XXXII, Beograd, 2002.

Tasić Đorđe, Diskusija o indikativnim i normativnim naukama (Arhiv za pravne i društvene nauke), Beograd, 1940.

Toma Živanović, Sistem sintetičke pravne filozofije – Sintetička filozofija prava I, NIU Službeni list SFRJ, Beograd, 1997.

Trgovčević Ljubinka, Slobodan Jovanović tokom Prvog svetskog rata, Jovičić, M. (prir.). Slobodan Jovanović, Ličnost i delo, Beograd, 1998.

Ćirković Sima: Uvod u istorijske studije, po beleškama studenata sa predavanja, Beograd, 1975.

Hegel Georg Vilhelm Fridrih: Filozofija povijesti, Naprijed, Zagreb, 1966.

Hegel Georg Vilhelm Fridrih: Nauka logike, 1, 2, 3, Bigz, Beograd, 1976, 1977, 1979.

Helzen K., Opšta teorija države i prava, Beograd, 1951.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

340.12(075.8)
321.01(075.8)

СТАНКОВИЋ, Недељко
Osnovne kategorije i pojmovi u pravnoj i
političkoj teoriji / Nedeljko Stanković, Dragan
Tančić, Milena Jakšić. - Brčko : Evropski
univerzitet Brčko distrikta, 2013 (Banja Luka :
Markos). - 218 str. ; 25 cm

Tiraž 200. - Napomene i bibliografske reference uz
tekst. - Bibliografija: str. 210-217. - Sadrži i:
Hamurabijev zakonik.

ISBN 978-99955-775-4-4
1. Танчић, Драган [аутор] 2. Јакшић, Милена
[аутор]

COBISS.BH-ID 4018968